

Historisch Tijdschrift
Holland

31e jaargang
nummer 6
1999

Holland

Holland, historisch tijdschrift

Holland is een tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. De uitgave van *Holland* komt tot stand mede dankzij financiële steun van de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. *Holland* wordt kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studiën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

D.E.M. Carasso, M.J.M. Damen, G.M.E. Dorren, K. Goudriaan, G.J. van Ham, I. Heidebrink, M. Keblussek, E. Kreuwels, S. Langereis, J. Steenhuis, G. Valk, G. Verhoeven, I. van der Vlis, A. van der Zee.

Medewerkers

E. Jacobs (archeologie).

Kopij voor *Holland* en *Hollandse Studiën* te zenden aan de redactiesecretaris van Holland, drs. M.J.M. Damen, Hogewoerd 47, 2311 HG Leiden, telefoon 071-5122963.

De kopij moet worden ingediend conform de richtlijnen van de redactie. Deze zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris.

Publicaties ter bespreking of aankondiging in *Holland* gaarne zenden aan de boekenredacteur: dr. G. Verhoeven, p/a Gemeentelijke archiefdienst Delft, Oude Delft 169, 2611 HB Delft.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: mevr. drs. G.J.A.M. Bolten, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem.

Ledenadministratie: M.G. Rotteveel, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-5172700.

Contributie: f50,- per jaar voor gewone leden (personen) en buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Haarlem. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*.

Losse nummers: f7,50, dubbele nummers f15,-, vermeerderd met f3,- administratiekosten voor een enkel nummer, f5,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek 'Verrijgbaar via Holland' achterin het tijdschrift.

ISSN 0166-2511

© 1999 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vernoemd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Archeologische kroniek van Holland over 1998

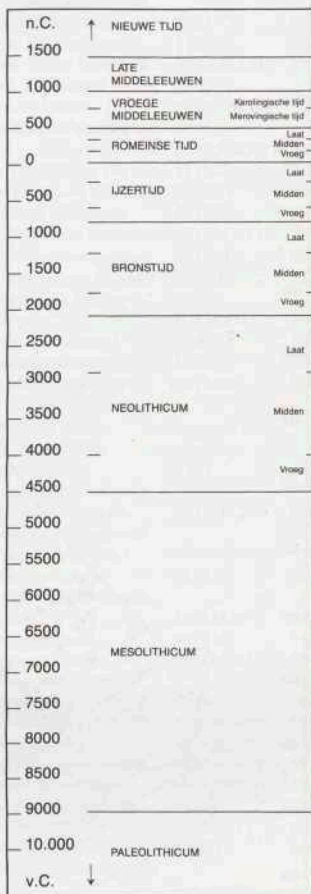
De kroniek bestaat uit twee delen: I Noord-Holland en II Zuid-Holland. Beide zijn ingedeeld in drie rubrieken: Prehistorie, Romeinse Tijd en Middeleeuwen-en-later. Daarbinnen zijn de vindplaatsen alfabetisch geordend. Vindplaatsen die informatie uit meerdere perioden hebben opgeleverd worden gewoonlijk alleen onder de daarvoor het meest in aanmerking komende rubriek vermeld. Bij de berichten bevinden zich bijdragen van derden en ontleeningen aan bestaande literatuur. Ter onderscheiding is het volgende aangehouden. Bijdragen van derden zijn ondertekend; berichten met volledige literatuuropgave zijn letterlijk overgenomen. De overige berichten zijn door de auteurs van de kroniek geschreven, waarbij die met bronvermelding zijn gebaseerd op mededelingen of op literatuur die in de literatuurlijst niet opnieuw worden vermeld.

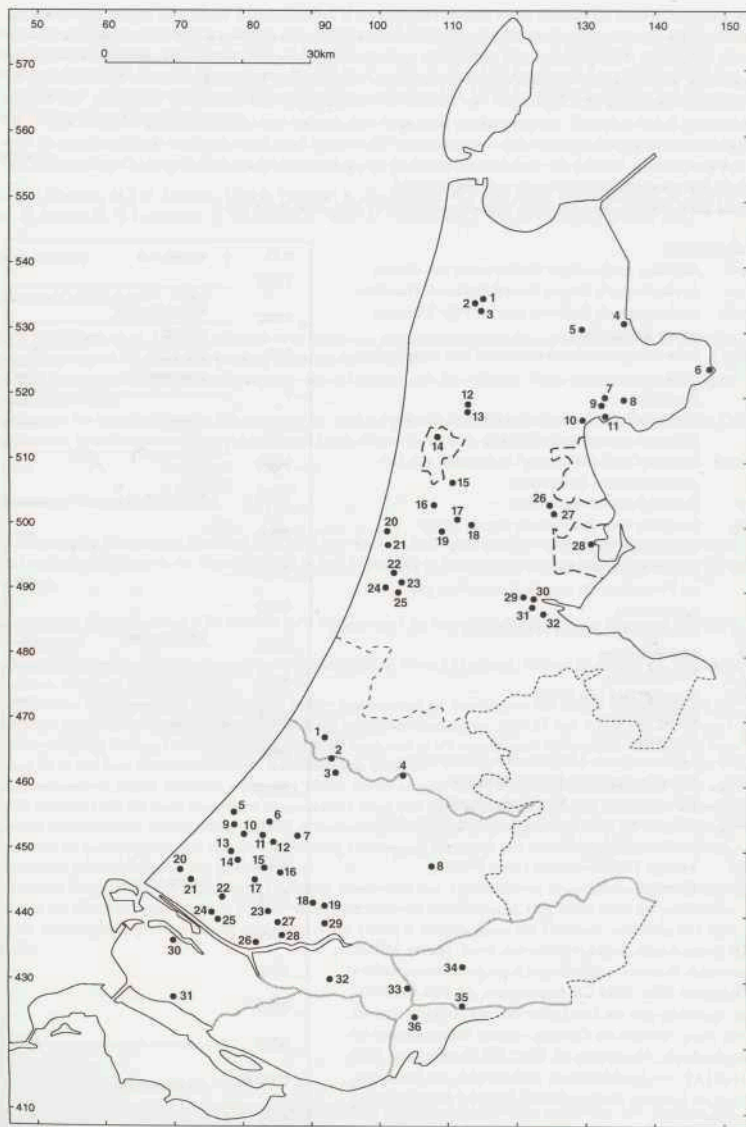
Naar allen die aan deze kroniek hebben meegewerkt gaat onze dank uit.

Afkortingen

AAO	Afdeling Archeologie Onder water van de ROB
ADN	Archeologisch Depot Noord-Holland, Haarlem
AVU	Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit te Amsterdam
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
B	Bronstijd
BAI	Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen
BOOR	Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam
BP	Before Present-voor 1950
IPL	Instituut voor Prehistorie van de Rijksuniversiteit te Leiden
IPP	Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Proto-historie van de Universiteit van Amsterdam
LM	Late Middeleeuwen (1000-1500)
M	Mesolithicum
N	Neolithicum
NT	Nieuwe Tijd (na 1500)
P	Paleolithicum
R	Romeinse Tijd
RAAP	Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam
RGD	Rijks Geologische Dienst, Haarlem
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort
VM	Vroege Middeleeuwen (voor 1000)
IJ	Ijzertijd

De kroniek staat onder redactie van drs. E. Jacobs, MPhil., Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau (adres: Delistraat 48hs, 1094 CX Amsterdam, tel. 020-4637300), in opdracht van de Provincies Noord-Holland (adres: afd. Zorg, Welzijn en Cultuur, cluster Monumenten en Archeologie, Houtplein 33, 2012 DE Haarlem, tel. 023-5143143) en Zuid-Holland (adres: afd. dir. Strategie, Zorg en Cultuur, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, tel. 070-4416795).

Noord-Holland		pag.			pag.
Akersloot: Plangebied			Noorder Koggenland:		
Koningsweg	15 (IJ,R,LM)	323	Lambertschaag	5 (N)	325
Alkmaar: Canadaplein	13 (IJ,L,M,NT)	329	Noorder Koggenland:		
Alkmaar: Houtuil 'Het Waag- gebouw'	13 (LM,NT)	330	Opperdoes	4 (B)	325
Alkmaar: Koedijk /Kanaal- dijk 212	12 (LM,NT)	333	Ouder-Amstel: Ouderkerk aan de Amstel	32(LM)	350
Alkmaar: Laat/Augustinsteeg	13 (LM,NT)	334	Purmerend: Gedempte Singel- gracht/Slotplein	26 (LM,NT)	350
Alkmaar: Laat/Bloemstraat	13 (LM,NT)	334	Purmerend: de Purmer	27 (LM,NT)	351
Alkmaar: Lindegracht 10-12	13 (LM,NT)	336	Schagen: Bedrijventerrein		
Amstelveen: Amsteldijk	31 (NT)	337	Lagedijk-Noordwest	2 (R)	327
Amsterdam: Amstelveense- weg 94-104	29 (LM,NT)	337	Schagen: Keinsmervaart	1 (R)	327
Amsterdam: Kattenburg	30 (NT)	337	Schagen: Polder Burghorn	3 (R,VM,LM)	352
Amsterdam: Vijzelstraat 7-17	30 (NT)	339	Uitgeest: Plangebied 'De Kleis-Oost'	16 (R,VM,LM)	328
Amsterdam: Zeedijk 106-118	30 (NT)	339	Velsen: Duin en Kruidberger- weg	21 (IJ,LM,NT)	352
Beverwijk: Broekpolder	17 (R)	327	Velsen: Hoofdstraat 270	21 (NT)	353
Beverwijk: Westerhout	20 (NT)	340	Velsen: Landgoed Waterland	21 (NT)	353
Bloemendaal: Bloemendaal-341 seweg 177-181	24 (NT)	341	Velsen: Park Velserbeek	21 (NT)	353
Bloemendaal: Duin en Daal- seweg	24 (LM)	341	Velsen: Ruïne van Brederode	21 (LM,NT)	353
Enkhuizen: Westerstraat	6 (NT)	341	Velsen: Velserbeekpolder	22 (B,IJ)	326
Haarlem: Barteliorisstraat 34	25 (LM)	342	Waterland: Monnickendam	28 (NT)	353
Haarlem: Burgwal 56	25 (NT)	342	Wieringermeer: Oude- landerweg	8 (VM,LM)	354
Haarlem: Gedempte Oude Gracht	25 (NT)	342	Wognum: Nibbixwoud	7 (B)	326
Haarlem: Hekslootpolder	23 (N,B,IJ, LM,NT)	323	Wormerland: Wormer	18 (NT)	354
Haarlem: Korte Begijnstraat 10	25 (LM,NT)	342	Zaanstad: Zuiderpolder	19 (LM)	355
Haarlem: Ripperdastraat/ Parklaan	25 (IJ,NT)	342	Zuid-Holland		
Haarlem: Scheepmakerdijk	25 (LM)	343	Alphen aan den Rijn:		
Heiloo: Kanaalweg/Oosterzij- polder/Heilooër Die	14 (LM)	344	Centrum	4 (R)	360
Heiloo: Kerkelaan t.o. no. 54	14 (R,LM)	327	Barendrecht: Vinex-locatie		
Heiloo: Sportvelden 'Egels- hoek'	14 (IJ,R,VM, LM,NT)	344	Midden-IJsselmonde	32 (N,B,LM)	356
Heiloo: Westerweg	14 (R,LM,NT)	347	Barendrecht: Vinex-locatie		
Heiloo: Westerweg/Bollen- dorp	14 (IJ,LM)	324	Midden-IJsselmonde/ Stadse Rechthoek	32 (LM)	377
Hoorn: Gouw 16	11 (LM,NT)	347	Brandwijk: Gijbelandsedijk		
Hoorn: Grosthuisen/Dorp- straat 53	10 (LM)	348	119/120	34 (LM,NT)	372
Hoorn: N.H. Kerk van Zwaag	9 (LM)	348	Brielle: Langestraat	30 (LM)	374
Hoorn: Peperstraat/G.J. Hen- nikstraat	11 (NT)	349	Delft: Koornmarkt 68	15 (LM,NT)	374
Hoorn: Scharloo/Noorder Veermarkt/Kleine Noord	11 (LM)	349	Delft: Lage Abtswoude		
Hoorn: Westerblokker 86	11 (LM)	350	Polder/Tanthof	17 (R,LM)	364
			Delft: Oosteinde 173	15 (LM,NT)	375
			Delft: Wijnhaven 7	15 (LM,NT)	376
			Dordrecht: Spuiboulevard	36 (LM,NT)	377
			Dordrecht: Statenplein	36 (R,LM,NT)	378
			Gouda: Regentessenbrug	8 (LM)	379
			Gouda: Veerstal	8 (LM,NT)	380
			's-Gravenhage: Bierstraat	9 (NT)	381
			's-Gravenhage: Grote Markt- straat	9 (LM,NT)	381

		pag.			pag.
's-Gravenhage: Tunneltracé			Oegstgeest: Rhijnhofweg	1 (VM)	391
Noordelijke Randweg	5 (R)	365	Pijnacker: Vinexlocatie		
's-Gravenhage: Wateringse			Delfgaauw	16 (LM)	391
Veld	13 (R)	366	Pijnacker: Zuideindseweg 72	16 (LM,NT)	392
's-Gravenhage: Wateringse			Rijswijk: Bedrijventerrein		
Veld/Bovendijk	13 (LM)	382	'Hoorwijk'	11 (R)	369
's-Gravenzande: Langestraat			Rijswijk: Kerklaan	10 (NT)	392
239	20 (NT)	382	Rijswijk: S.W. Churchillaan	10 (NT)	394
's-Gravenzande: Langestraat/			Rijswijk: Vinex-locatie		
Marktplein	20 (R,LM,NT)	383	Buitenplaats Ypenburg	12 (N)	359
Hardinxveld-Giessendam:			Rotterdam: Hillegersberg-		
Site 4 'Polderweg'	35 (M,N)	356	Hillegonda kerk	19 (LM,NT)	394
Hellevoetsluis: Nieuwenhoorn-			Rotterdam: Hoge Snelheids-		
Consistoriekamer			lijn	19 (LM)	394
Hervormde Kerk	31 (NT)	383	Rotterdam: De Kandelaar	23 (IJ,R,LM)	369
Hellevoetsluis: Nieuwenhoorn-			Rotterdam: Kralingen-		
Dorpsstraat 21	31 (NT)	384	Plaszoom	29 (NT)	394
Hellevoetsluis: Ravense Hoek	31 (LM)	384	Rotterdam: Tjalklaan	18 (LM,NT)	395
Hendrik-Ido-Ambacht: De			Schiedam: Kethel	27 (LM,NT)	395
Volgerlanden	33 (LM)	384	Schiedam: Officierpad	28 (R)	369
Leiden: Herenstraat/Schel-			Schiedam: Polder Noord		
penkade	2 (LM,NT)	385	Kethel/Holiershoekse		
Leiden: Narmstraat/Kruis-			Polder/Woudhoek	23 (LM)	395
straat	2 (LM,NT)	386	Schiedam: Polder Noord		
Leiden: Oostvlietpolder	3 (IJ,R)	367	Kethel/Kandelaar	23 (R,LM,NT)	370
Leiden: Pomonaterrein	2 (IJ,R)	367	Schiedam: Sportpark Harga	28 (R)	371
Leiden: Stevenhofjespolder	2 (IJ,R)	359	Schiedam: Vlaardingerdijk	28 (LM)	396
Leidschendam: 'Den			Vlaardingen: Holiershoekse		
Honaert'	6 (NT)	387	Polder	26 (LM)	397
De Lier: Kralingerpolder	22 (R)	369	Wieringen: Plein	14 (NT)	397
Maasland: Oude Camps-			Zoetermeer: N470 Delft-		
polder	24 (NT)	387	Zoetermeer	7 (LM)	397
Maassluis: Aalkeet-Binnen					
Polder	25 (IJ,R,VM, LM)	387			
Naaldwijk: Dortlaan	21 (NT)	389			
Naaldwijk: Poeldijksepad/ Endeldijk	21 (R,LM)	391			

I Noord-Holland

Provinciaal depot voor bodemvondsten De heer J. Andrea uit Schalkhaar heeft in 1998 het provinciaal depot voor bodemvondsten 'Mercurius' verzocht zijn 'collectie' vondsten over te nemen. Hij heeft zijn collectie verzameld tijdens zijn zwerftochten door het Zaanse gebied. Het materiaal betreft hoofdzakelijk aardewerk, majolica, tegels en glas uit de 16e tot en met de 18e eeuw. Van veel vondsten heeft hij in de loop der tijd genoteerd waar zij zijn gevonden. Weergegeven op een topografische kaart levert dit een aardig beeld op van de vondstverspreiding in het Zaanse poldergebied.

Provincie Noord-Holland

W. Blazer

Prehistorie

Akersloot: Plangebied Koningsweg De gemeente Akersloot heeft archeologisch adviesbureau RAAP verzocht een archeologisch onderzoek uit te voeren ten behoeve van het plan Koningsweg (Soonius, 1998b). Het onderzochte terrein is circa 4 ha groot en ligt ten zuiden van Akersloot. Het wordt begrensd door de Boschweg in het oosten, de Geesterweg in het westen, de Hugostraat in het noorden en een aantal perceelsgrenzen in het zuiden. Het archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden op de percelen die reeds in eigendom zijn van de gemeente en de projectontwikkelaar en bestond uit een oppervlaktekartering, een karterend en een waarderend booronderzoek. Op drie percelen is aan de oppervlakte aardewerk aangetroffen uit de IJzertijd en/of Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen. In totaal zijn 35 boringen gezet. In vijf boringen is aardewerk aangetroffen dat eveneens dateert uit de IJzertijd en/of Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen. Op het meest zuidelijke perceel heeft een waarderend booronderzoek plaatsgevonden, dat heeft uitgewezen dat de bodem en dus ook de vindplaatsen plaatselijk tot 150 cm diepte zijn verstoord. Het onderliggende veenpakket is op de meeste plaatsen nog wel aanwezig. De kans dat er in het onderzochte gebied nog grondsporen aanwezig zijn, is ten gevolge van de grote verstoringsdiepte zeer klein.

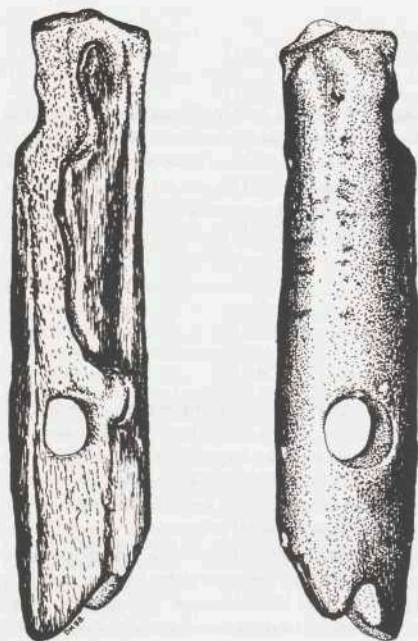
Archeologisch adviesbureau RAAP

C.M. Soonius

Haarlem: Hekslootpolder In navolging van het onderzoek in 1997 (Groeneveld 1998b) is in 1998, in het traject van een nieuwe waterleiding van de nv PWN, de tweede vooraf geselecteerde locatie onderzocht. Deze locatie lag in de 'Verdoven Landen', op de noordoostpunt van de strandwal waarop Haarlem gelegen is. Naast enkele Middeleeuwse en Post-Middeleeuwse sporen zijn bewoningsniveaus uit de IJzertijd, de Bronstijd en het Neolithicum aangetroffen. Met name de IJzertijd- en Bronstijd-niveaus leverden tal van sporen en vondsten op. Het meest westelijk deel van de locatie leverde een in Haarlem niet alledaags voorkomende fraaie sequentie van zand-, veen- en kleilagen op, met daarin de verschillende Prehistorische bewoningsniveaus.

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie

P.A. Groeneveld

Afb. 1. Hoorn: Opperdoes.
Bewerkt benen voorwerp
met onbekend gebruiksdoel.

Haarlem: Ripperdastraat/Parklaan zie Middeleeuwen en later.

Heiloo: Kanaalweg/Oosterzijpolder/Heilooër Die zie Middeleeuwen en later.

Heiloo: Sportvelden 'Egelshoek' zie Middeleeuwen en later.

Heiloo: Westerweg/Bollendorp Ten behoeve van nieuwbouw werd op de locatie Westerweg naast no. 391 een bouwput gegraven tot 40 cm onder het maaiveld (1,5 m + N.A.P.). Onder in de bouwput kon een depressie worden waargenomen die aan de onderzijde opgevuld was met een zwartige, vuile kleilaag. Daar overheen lag een opgestoven zandband met veel ijzer-
oer, aardewerkscherven en botmateriaal. Er kwamen op deze locatie verder geen sporen aan het licht. Het aardewerk, dat met zand gemagerd is, dateert waarschijnlijk uit de IJzertijd. In dezelfde bouwput werden 15 m zuidelijker zes paalsporen aangetroffen die op een rij lagen in zuidoostelijke richting. De paalsporen, die alle enkele stukjes houtskool bevatten, leverden zowel Prehistorische als Middeleeuwse scherven op, hetgeen een datering in de Middeleeuwen of later aannemelijk maakt. Een scherf kan op grond van de kwartsmagering gedateerd worden in de overgang van de Late Bronstijd naar de Vroege IJzertijd.

Archeologische Werkgroep Heiloo

T. de Ridder en A. Haverman

Noorder-Koggenland: Lambertschaag Bij het vernieuwen in april 1996 van de beschoeiing van de sloot langs de tuin van de familie D.K. Tensen en bij het ophogen van deze tuin is een stenen bijl gevonden. De Neolitische hardstenen bijl heeft een lengte van 85 mm, een breedte van 60 mm en is op het dikste eind 30 mm in doorsnede. De heer Tensen meldde dat de grond waaruit de bijl afkomstig is, ongeveer 25 jaar geleden van een locatie 100 m noordelijker was aangevoerd. Vermoedelijk is de bijl met de grond meegekomen.

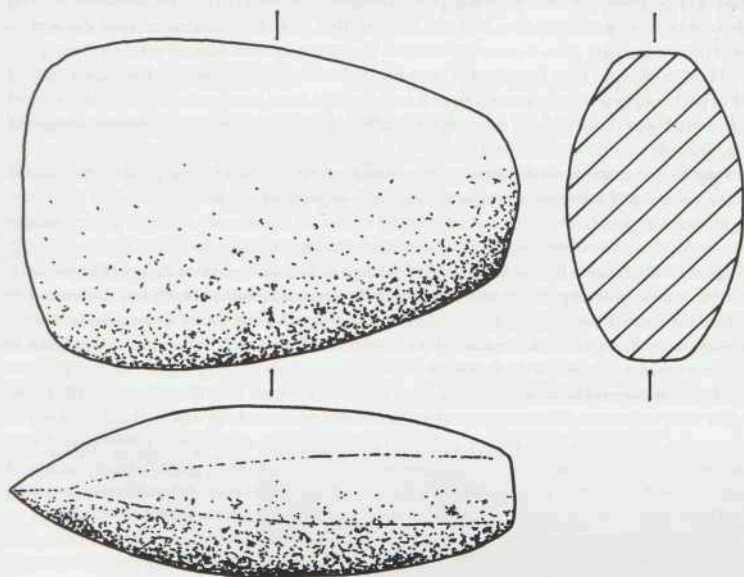
Provincie Noord-Holland

W. Blazer

Noorder-Koggenland: Opperdoes J. Maas te Blokker meldde de vondst van een benen voorwerp met onbekend gebruiksdoel. Het is reeds in de jaren zeventig gevonden op een akker in de omgeving van Opperdoes, voordat dit gebied verkaveld werd. Het voorwerp vertoont een ietwat schuine doorboring, die aan de ene zijde nog geheel intact is, doch aan de andere zijde, waar een deel van het bot ontbreekt, slechts zeer ten dele aanwezig is. De buitenzijde van het runderbot vertoont evenals de randen langs het ontbrekende deel een hoogglans. Aan de 'onderzijde' bevindt zich een merkwaardige inkeping. Het voorwerp, dat intensief gebruikt lijkt te zijn, is 13,7 cm lang. Gezien de vindplaats lijkt een datering in de Bronstijd mogelijk.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Afb. 2. Noorder Koggenland: Lambertschaag. Neolitische hardstenen bijl, 8,5x6x3 cm. Tek.: J.Z.A. Hulst, ROB.

Schagen: Keinsmervaart zie Romeinse Tijd.

Uitgeest: Plangebied 'De Kleis-Oost' zie Romeinse Tijd.

Velsen: Velselbroekpolder Voorafgaande aan woningbouw in de Velselbroekpolder (planden H en K) werd in januari/februari door de ROB een aanvullende archeologische inventarisatie uitgevoerd op twee locaties (Peters 1998). Het karteringsonderzoek, door middel van grondboringen verricht door W. Bosman (gemeente Velsen), had uitgewezen dat zich hier waarschijnlijk bewoningssporen bevinden uit het Neolithicum tot en met de IJzertijd. Aangezien de twee vindplaatsen bedreigd werden door woningbouw, werd in samenspraak met de gemeente Velsen besloten tot een proefsleuvenonderzoek. De resultaten van het onderzoek moesten uitsluitel geven over de wenselijkheid van behoud van de vindplaatsen of de noodzaak tot een definitieve opgraving.

In totaal zijn drie opgravingsputten aangelegd op de bij het vooronderzoek vastgestelde vindplaatsen. Hoewel er gerede aanwijzingen bestonden voor een goed geconserveerde Neolithische nederzetting, bleek dat deze als gevolg van erosie van de zandige top grotendeels is verdwenen. Grondsporen zijn niet aangetroffen en ook het fijnzeven van grondmonsters leverde geen aanwijzingen voor bewoning op. Uit latere perioden zijn wel sporen waargenomen. Uit de Bronstijd dateren ploegsporen, mogelijk enkele greppels en betredingssporen. Hoewel echte bewoningssporen niet zijn aangetroffen, mag worden aangenomen dat deze in de directe omgeving gezocht moeten worden. De meeste sporen dateren uit de overgang van de Midden naar de Late IJzertijd, en betreffen voornamelijk greppels en kuilen, die, gezien de beperkte opgegraven oppervlakte, zich nog moeilijk laten interpreteren. Nader onderzoek zal hierin meer duidelijkheid moeten verschaffen. In de kuilen is veel aardewerk aangetroffen, alsmede dierlijk botmateriaal.

Daar behoud van de vindplaatsen gezien de ruimtelijke ontwikkeling geen haalbare optie blijkt, zal in 1999 nader archeologisch onderzoek uitgevoerd worden.

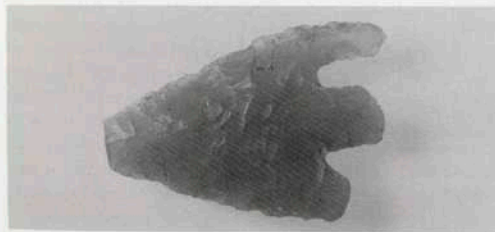
ROB, Amersfoort

J.P. ter Brugge

Wognum: Nibbixwoud Bij het zeven en spoelen van bollen worden door de heer Ooijevaar uit Nibbixwoud regelmatig (Pre)historische voorwerpen aangetroffen die bij het rooien van de bollen mee naar boven zijn gekomen. Onder het materiaal dat hij ter determinatie aan het provinciaal depot voor bodemvondsten Mercurius zond, bevinden zich enkele coprolieten en een vuurstenen pijlsplits uit de Bronstijd.

Provincie Noord-Holland

W. Blazer

Afb. 3. Wognum: Nibbixwoud. Vuurstenen pijlsplits, Bronstijd. Foto: Provinciaal depot voor bodemvondsten 'Mercurius'.

Romeinse Tijd

Akersloot: Plangebied Koningsweg zie Prehistorie.

Beverwijk: Broekpolder Ook in 1998 werd het onder auspiciën van het Amsterdams Archeologisch Centrum, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, UvA uitgevoerde archeologisch onderzoek in de Vinex-locatie Broekpolder voortgezet. In een later stadium zal een uitgebreidere verslaglegging plaatsvinden van dit onderzoek naar bewoning uit de Romeinse Tijd.

Heiloo: Kerkelaan t.o. no. 54 Naar aanleiding van sloop en nieuwbouw zijn enkele waarnemingen verricht. Daarbij bleek dat de locatie vrijwel geheel verstoord was. Een klein onverstoord stuk werd schavend verdiept. Op 0,8 m onder het maaiveld zijn daarbij schepsporen aangetroffen. Op circa 1 m diepte zijn daarnaast in het schone zand vijf fragmenten aardewerk uit de Romeinse Tijd gevonden. Uit stort, afkomstig uit de bouwput, zijn verder vier kogelpotscherven verzameld.

Twee met behulp van een zuigerboor verrichte boringen toonden daarnaast de aanwezigheid van twee bodemhorizonten aan op respectievelijk 1,5 m tot 1,7 m en op 3,1 m tot 3,2 m onder het maaiveld. Hieronder begon het blauwe zand. De twee bodemhorizonten zijn mogelijk dezelfde als die zijn aangetroffen op de locatie 'Egelshoek', westelijk van de Kerkelaan.

Archeologische Werkgroep Heiloo

T. de Ridder en A. Haverman

Heiloo: Sportvelden 'Egelshoek' zie Middeleeuwen en later.

Heiloo: Westerweg zie Middeleeuwen en later

Schagen: Bedrijventerrein Lagedijk-Noordwest In opdracht van de gemeente Schagen is een karterend archeologisch onderzoek uitgevoerd ten behoeve van de ontwikkeling van het bedrijventerrein Lagedijk-Noordwest (Soonius 1998d). In het plangebied liggen twee bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) geregistreerde archeologische terreinen. Doel van het onderzoek is zekerheid te krijgen over de aan- of afwezigheid van nog onbekende archeologische vindplaatsen en het aangeven van de waarde daarvan.

De bovengrond in het onderzoeksgebied bestaat uit kleiige Duinkerke III-afzettingen, die in dikte variëren tussen de 0,45 en 1,40 m. Hieronder bevindt zich in veel gevallen een dunne veenlaag. Op het hoger gelegen deel van het onderzoeksgebied is boven de veenlaag een cultuurlaag aangetroffen. Hierin komen insluitsels zoals aardewerkfragmenten, verbrande leem en bot voor. Op basis van het karterend archeologisch booronderzoek kan worden gesteld dat er zich twee vindplaatsen uit de Romeinse Tijd bevinden. In één geval is er vrijwel zeker sprake van een nederzetting, die zich bevindt ter hoogte van het terrein van zeer hoge archeologische waarde. Deze lijkt zich verder naar het zuiden uit te strekken. De andere vindplaats is op grond van de vondsten uit de jaren zeventig gedateerd in de Romeinse Tijd en bevindt zich op het terrein van hoge archeologische waarde.

Archeologisch adviesbureau RAAP

C.M. Soonius

Schagen: Keinsmervaart In maart is een eerder gelokaliseerde site, direct ten noorden van de stad Schagen, opnieuw bezocht. Dit omdat er nu wel toestemming van de (nieuwe) eigenaar was verkregen het land op te gaan. In de slootkanten was een pakket restveen zichtbaar met

een verweerde top waarin zich veel scherven en botten bevonden. Een laagje verbrand materiaal bevond zich in een kleiband boven het veen. Niet duidelijk was of hier het veen geheel was geoxideerd of dat het materiaal daadwerkelijk in klei was gedeponereerd. Kuilen aan de onderkant van het pakket bevatten vaak weinig anders dan een slappe vulling van veen. Een ingraving die zich wat buiten de vondstconcentratie bevond, leverde echter grote verrassingen op. Het betrof een met veen gevulde kuil waarvan de inhoud nog geheel intact was. Kopdelen van een speenvarkentje zijn op zich al vrij zeldzaam in Romeinse context, maar samen met een puntgave wijmondige orenpot en een volledig restaureerbaar (voet)bekertje zorgden deze vondsten voor een niet snel te vergeten moment. Een nauwkeurige datering van het materiaal is waarschijnlijk mogelijk aan de hand van enkele fragmenten Romeins importmateriaal, die eveneens in de kuil zijn aangetroffen.

In de directe omgeving zijn verder nog twee plaatsen vastgesteld waar aardewerk in het restveen stak. Een van deze locaties dateert waarschijnlijk uit de overgang van IJzertijd naar de Romeinse Tijd.

Stichting Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland

F. Diederik

Schagen: Polder Burghorn zie Middeleeuwen en later.

Uitgeest: Plangebied 'De Kleis-Oost' In 1998 heeft RAAP een archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied 'De Kleis-Oost' in de gemeente Uitgeest (Soonius, 1998a). Het onderzoek bestond uit een inventarisatie, een kartering en een waardering. Tijdens de oppervlaktekartering is op negentien locaties aardewerk aangetroffen uit zowel de Romeinse Tijd als de Vroege en de Late Middeleeuwen. Het booronderzoek heeft uitgewezen dat er met name in de zone achter de bebouwing van Assum sprake is van een cultuurlaag met sporen uit alle genoemde perioden. Deze bevindt zich op de top van de Duinkerke I-afzettingen (Oer-IJ-afzettingen). De bouwvoor heeft een conserverende werking gehad op de aanwezige sporen en deze zone heeft daarom een hoge archeologische waarde. De sporen strekken zich vrijwel zeker ook in zuidelijke richting uit (het aangrenzende Assum). Alhoewel dit deel niet tot het onderzoeksgebied behoort, zijn er in de jaren zeventig door de AWN-afdeling Zaanstreek op twee locaties waarnemingen gedaan. Cultuurlagen en grondsporen, alsmede aardewerk uit zowel de Romeinse Tijd en Vroege en Late Middeleeuwen en zelfs fundamenten uit de 16e en 17e eeuw zijn toen geregistreerd.

Voor wat betreft het overige deel van het onderzoeksgebied geldt dat er zich hier ongetwijfeld sporen uit genoemde perioden zullen bevinden: voor de Romeinse periode met name in het meest zuidoostelijke deel van het onderzoeksgebied. Deze sporen behoren tot de periferie van de nederzetting en zijn naar verwachting niet zo goed geconserveerd.

Binnen het onderzoeksgebied ligt ook de Waldijk, die zeker vanaf de 12e eeuw bestaat, maar mogelijk al van rond 1000 na Chr. dateert. Ze maakt deel uit van de Zieldijk, die de nederzettingen Uitgeest, Assum en Benes met elkaar verbindt. Deze dijk behoort tot de oudste van het gebied.

Archeologisch adviesbureau RAAP

C.M. Soonius

Middeleeuwen en later

Akersloot: Plangebied Koningsweg zie Prehistorie.

Alkmaar: Canadaplein Van 13 juli t/m 14 augustus vond de eerste opgravingscampagne plaats op het terrein van het voormalige Overdekte Zwembad. De reden hiervoor was de geplande

Afb. 4. Alkmaar: Canadaplein. Beerkelder en riolen van het Elisabethgasthuis. De donkere baan er direct achter is afkomstig van de 14e-eeuwse vermoedelijke drenkplaats. Foto: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

Afb. 5. Alkmaar: Canadaplein. Majolica bord met afbeelding van een uil op blauw fond, eerste helft 17e eeuw. Foto: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

nieuwbouw van het Stedelijk Museum/Bibliotheek/ACKV op deze locatie. Het onderzoek stond onder de gezamenlijke leiding van A. Pavlovic en R. Roedema.

De inrichting van het gebied is in de afgelopen eeuwen sterk gewijzigd. Zo bevonden zich op het terrein Laat- en Post-Middeleeuwse stadsmuren en vestinggrachten, het klooster de Middelhof en het Elisabethgasthuis.

In de eerste proefsleuf werd de stadsgracht gelokaliseerd, welke ongeveer in noord-zuid richting diagonaal door het bouwterrein liep. Aan de westkant van de gracht konden vijf beschoeiingsfasen worden vastgesteld. De meest westelijke beschoeiing (de oudste) dateert uit de eerste helft van de 16e eeuw. Van de 16e tot de 19e eeuw werd de gracht enkele malen versmald.

In deze campagne werden slechts kleine waarnemingen gedaan aan de stadsmuur. In een volgende opgravingscampagne, na aanleg van damwanden en bronbemaling, is deze muur geheel vrijgelegd en onderzocht. Blijkens het erbij gevonden scherfmateriaal is de muur gebouwd in de eerste helft van de 16e eeuw en gesloopt aan het eind van de 16e of het begin van de 17e eeuw. Het gaat derhalve om de stadsmuren, welke volgens schriftelijke bronnen in 1537/38 zijn aangelegd. Deze stadsmuur werd vrij kort na de bouw weer overbodig doordat in 1573 een nieuwe omwalling werd aangelegd.

Aan de oostzijde van de gracht (de stadzijde) was het oude duinzand afgedekt door een grijze humeuze laag, die behalve 14e-eeuws materiaal op een aantal plaatsen ook verspit IJ-zertijdaardewerk bevatte.

Ten oosten van de stadsmuur werd een vermoedelijke drenkplaats aangetroffen, daterend uit de 14e eeuw, van ongeveer 3 m breed en 16 m lang. Deze had een iets afwijkende oriëntatie (richting noordoost-zuidwest) ten opzichte van de stadsmuur van circa 1537/38. Vermoedelijk was de drenkplaats aan het einde van de 14e of begin van de 15e eeuw gedempt.

Van het Middeleeuwse klooster (gebouwd rond 1430-1450) werden weinig resten aangetroffen: slechts enkele puinbanen en op één plek resten van kleivloeren.

Tijdens de Reformatie kwam het kloostercomplex leeg te staan en werd het Elisabethgasthuis er gehuisvest. In het begin van de 17e eeuw is een stelsel van riolen aangelegd ten behoeve van het gasthuis. De uiteinden daarvan rustten op een stuk stadsmuur, dat om deze reden bij de sloop ervan deels gespaard is gebleven. De funderingen van drie storkokers en een beerkelder werden aangetroffen. Twee ervan bevatten veel 17e-eeuws aardewerk, waaronder veel majolica en faience borden. Verder viel in een van de vondstcomplexen de grote hoeveelheid pijpen op, vooral daar we hier volgens de schriftelijke bronnen in het vrouwengasthuis zitten en roken voor- al een mannenbezigheid was. Mogelijk hebben hier echtparen gewoond.

Gemeente Alkmaar

P. Bitter en R. Jayasena

Alkmaar: Houttil 'Het Waaggebouw' In november 1997 is in opdracht van de gemeente Alkmaar begonnen aan een verbouwing van het Waaggebouw. Deze werkzaamheden zijn door de gemeente ook archeologisch begeleid. Begonnen is met het graven van een kleine kuil voor de liftschacht, in de westelijke binnenuimte van het gebouw. Hierbij zijn vloerlagen en balkresten gevonden van een huis dat, gezien de circa 10 cm dikke zwarte aslaag erbovenop, destijds is afgebrand. Het aardewerk uit de lagen wijst op een datering in de vroege 14e eeuw. Dendrochronologisch onderzoek van de houtresten (determinatie RING) wijzen op een bouwdatum rond 1315. De aslagen zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan een vermeende stadsbrand van 1328. Van een latere herbouw is een bakstenen vloer terug gevonden, mogelijk een haard.

De westhelft van het tegenwoordige Waaggebouw is waarschijnlijk een vergroting van de oudste Heilige Geestkapel. Deze uitbreiding is mogelijk gebouwd in 1390, in welk jaar werk-

Afb. 6. Alkmaar: Houtuil 'Het Waaggebouw'. Voorwerpen uit een beerput die voor 1558 buiten gebruik raakte. Foto: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

zaamheden aan het gasthuis werden vermeld. De opgegraven resten zouden toebehoord kunnen hebben aan één van de huizen, of een voorloper ervan, die toen daarvoor zijn afgebroken.

Half december werd, voorafgaand aan de bouw van een bijna 3 m diepe kelder, een kleine bouwput gemaakt aan de zuidzijde van de Waag. Dit gebeurde onder archeologische leiding, er werd laagsgewijs gegraven tot de gewenste diepte. De bodem van de kelder bevond zich net boven de onderkant van de oudste klei-ophoging.

Het pleintje aan de zuidkant van het Waaggebouw is ontstaan doordat men in 1558 ten behoeve van de toen nog bescheiden kaasmarkt zeven huizen sloopte, die tegen het Waaggebouw aan stonden. In de bouwput is een grote beerput van één van deze huizen aangetroffen. Deze put bevatte een kleine groep vondsten, daterend uit de eerste helft van de 16e eeuw.

Verder kwamen de resten van funderingen en vloeren van een eerdere aanbouw aan de Waag te voorschijn. Daarnaast is een fundering blootgelegd van een gebouw met een 50 cm dikke vloer van aangestampt kalkpuin: wellicht het eerste waaggebouwje uit 1558.

Ook kwamen resten te voorschijn van een huis dat eveneens is afgebrand. Hoewel de opgraving maar een klein hoekje van het gebouw aansneed, blijkt wel dat het een bijzonder gebouw moet zijn geweest. Er zijn wel 25 cm dikke vierkante eiken palen voor gebruikt, die destijds circa 1,5 m de grond in zijn geheid. Dendrochronologisch onderzoek aan de funderingspalen wijst op een veldatum van rond 1305 (determinatie RING). Ook hier wijst de brandlaag op de stadsbrand van 1328. Een drinkschaal van Siegburger steengoed, aangetroffen tussen de verbrande resten van het huis, kan in of kort na 1328 gedateerd worden.

Een grote verrassing leverde het diepere graafwerk. Onder een ophoging van klei kwam onverhoeds een uitzonderlijk zware fundering te voorschijn, noord-zuid lopend en maar liefst een meter dik. Hij is gebouwd met een 'spaarboog-constructie', dat wil zeggen dat men ondergronds tussen gemetselde blokken 'grondbogen' metselde om bakstenen te besparen. Het funderingshout dat zich onder de muur bevond, kon dendrochronologisch rond 1280 gedateerd worden (determinatie RING). De muur moet, gezien de erboven gelegen huisresten, vóór 1305 geslecht zijn. De zware 13e-eeuwse muur is een raadselachtige vondst. Waarschijnlijk betreft het een stadsmuur die, gelegen aan de waterzijde, het oostelijk deel van de stad omsloot.

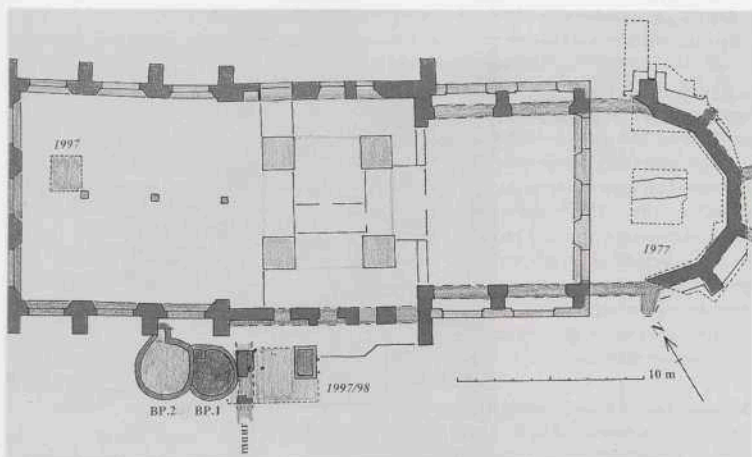

Afb. 7. Alkmaar: Houttil 'Het Waaggebouw'. Siegburger drinkschaal die in of kort na 1328 in de bodem belandde. Foto: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

Afb. 8. Alkmaar: Houttil 'Het Waaggebouw'. Stadsmuur uit circa 1280. Zichtbaar zijn een poer en de aanzet van een grondboog. Achter de muur bevindt zich een beerput. Foto: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

Afb. 9. Alkmaar: Houtuil 'Het Waaggebouw'. Overzichtsplattegrond met de belangrijkste vondsten uit 1977 (oostelijke koorluiting), 1997 en 1998. Tekening: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

In april is tijdens de afronding van de bouwwerkzaamheden een tweede beerput aangekomen. De inhoud van deze put bleek nadat hij in onbruik was geraakt reeds te zijn verwijderd. Het restant van de vulling is te dateren in het tweede kwart van de 17e eeuw. De put zal derhalve bij het Waaggebouw gehoord hebben en fungeerde mogelijk als openbaar toilet.

Gemeente Alkmaar

S. Ostkamp en R. Roedema

Alkmaar: Koedijk/Kanaaldijk 212 Op veertien oktober 1997 brandde aan de Kanaaldijk 212 te Koedijk (Gem. Alkmaar) het café/restaurant Het Vergulde Paard tot de grond af. De geplande herbouw van het pand was aanleiding tot een archeologisch onderzoek, dat plaats vond van 16 november tot 22 december.

Uit historische bronnen blijkt dat Koedijk ontstaan moet zijn rond 1300. De inwoners van het dorp Vronen, het huidige St.Pancras, werden verbannen naar deze plaats aan de Rekeredijk als strafmaatregel voor hun opstand tegen het gezag van de graven van Holland. Tijdens de opgraving zijn overblijfselen aangetroffen uit deze vroegste geschiedenis van Koedijk. Het afgebrande café stond op een natuurlijke verhoging in het landschap, die was opgehoogd met verschillende lagen vette klei. Deze huisterp lag vlak tegen de Rekeredijk, de huidige Kanaaldijk. Aan de achterzijde (in het oosten) werd de terp begrensd door een noord-zuid georiënteerde sloot. In de oudste vulling van deze sloot is een grote hoeveelheid aardewerk uit het tweede kwart van de 14e eeuw aangetroffen. Zo werd een groot aantal (fragmenten van) handgevormde kogelpotten met 'borstelstreek-versiering', vroeg grijs- en roodbakend aardewerk en steengoed uit Siegburg geborgen.

Enkele incidentele resten uitgezonderd zijn sporen uit de tweede helft van de 14e eeuw tot en met de 16e eeuw vrijwel geheel verdwenen door grondverzet in latere perioden. Uit de daaropvolgende perioden is meer bewaard gebleven.

Op de plek van het afgebrande café stond reeds in 1596 een herberg genaamd De Witte Valk, later wel kortweg De Valk genoemd. Deze naam bleef ruim anderhalve eeuw in gebruik. Tussen 1764 en 1802 werd de naam gewijzigd in Het Vergulde Paard.

Tijdens de opgraving zijn verschillende fasen van aanleg, verbouwing, sloop en herbouw in kaart gebracht. De oudste aangetroffen reconstrueerbare fase stamt uit de late 16e of de vroege 17e eeuw. Het gaat om een bijna vierkante huisplattegrond. Gezien de datering van de funderingsresten moet het de resten betreffen van de eerste fase van de herberg De Witte Valk. De bouw kan samenhangen met de herbouw van het dorp na de vernielingen bij het Beleg van Alkmaar in 1573. Omstreeks het midden van de 18e eeuw is dit gebouw tot de grond toe afgebroken en is er een iets breder en langer pand voor in de plaats gekomen. Dit bevestigt de veronderstelling uit schriftelijke bronnen voor een herbouw kort na 1730. Van dit 18e-eeuwse pand zijn ook meerdere binnenmuren gevonden, waardoor er mogelijkheden zijn voor de reconstructie van de indeling van het interieur. Vermeldenswaard is voorts de vondst van twee 18e-eeuwse afvalkuilen.

Gemeente Alkmaar

G. van den Berg

Alkmaar: Laet/Augustijnsteeg Het project aan de Laet betrof een bouwplan dat vanaf de Laet naar achteren doorloopt tot de Augustijnsteeg. De opgraving stond onder leiding van R. Roedema. Opmerkelijk genoeg waren door latere activiteiten op het gehele terrein nauwelijks sporen aanwezig van ná de 14e eeuw. Slechts een aantal 16e-eeuwse afvalkuilen en twee 17e-eeuwse beerputten werden opgegraven. Wel kwamen talrijke kuilen, greppels en waterputten te voorschijn uit met name de 11e en 12e eeuw. Aan de Laet-zijde kwamen sporen te voorschijn die vermoedelijk behoren tot een 12e-eeuws huis met een soort vakwerkbouw.

Ook kwam uit een mestkuil aardewerk uit de 10e eeuw naar boven – een uiterst belangrijke vondst voor de historie van Alkmaar. Immers, uit deze periode hebben we slechts zeer weinig vondsten uit de binnenstad en één historische bron, die niet geheel betrouwbaar is.

Gemeente Alkmaar

P. Bitter en S. Ostkamp

Alkmaar: Laet/Bloemstraat Van begin april tot begin juni vond een omvangrijke opgraving plaats op de hoek van de Laet en de Bloemstraat. Het betrof een deel van het afgebrande 'Houtmarkt-terrein'. Onder extreme weersomstandigheden vond onder leiding van R. Roedema een onderzoek plaats.

Zoals verwacht, werden tal van funderingen, kelders, water- en beerputten aangetroffen van de huizen die er vanaf de 16e eeuw stonden. De mate waarin de oude funderingen nog bewaard waren gebleven, bleek per perceel sterk te verschillen. Langs de Bloemstraat (oorspronkelijk Zakkendragerssteeg, naar het beroep van de meeste bewoners) stonden oorspronkelijk enkele panden met de kap parallel aan de steeg. Hierin bevonden zich 'kamers'; zeer kleine woninkjes. De beerputten leverden over het algemeen niet erg veel materiaal op en dit was bovendien weinig luxueus van aard.

Er kwamen diverse sporen te voorschijn van nijverheid: een mogelijke smederij aan de Bloemstraat, een enorme waterput, een kleine oven (mogelijk in verband te brengen met bierbrouwactiviteiten) en een smederij aan de Laet. Aan de Laet bevond zich in de 18e eeuw een leerlooierij, waarvan een 4 bij 6 m grote houten werkbak werd gevonden. Deze was 1 m diep ingegraven met op de bodem een 20 cm dikke slijklaag met zeer veel stukjes heel dun leer erin. Het achtererf was gebruikt om grote hoeveelheden afval van dit bedrijf te storten; het lag bezaaid met runderbotten en hoornpitten. Tegen het einde van de 18e eeuw is het bedrijf ver-

Afb. 10. Alkmaar: Laat/Bloemstraat. De 16e-eeuwse fundering van een huis aan de Bloemstraat met talrijke verbouwingen. Foto: gemeente Alkmaar, afd. Monumentenzorg en Archeologie.

moedelijk opgeheven en heeft men de rommel grondig opgeruimd. Van een huis dat geheel middenin dit achterterrein heeft gestaan en dat is afgebeeld op de kaart van Drebbe uit 1597, waren alle funderingen zelfs geheel verwijderd. Slechts de beerput werd teruggevonden.

Het onderzoek leverde twee verrassingen op. In de eerste plaats bleek het terrein niet, zoals gedacht, een gedempt gedeelte van het vroegere Voormeer te zijn. Uit historische bronnen is bekend dat een groot deel van het oostelijk stadsdeel is ontstaan door de demping van het Voormeer, waarvan een deel nog als open water is afgebeeld op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1561. Het is echter niet duidelijk waar de oevers van dit meer vóór die tijd waren, en wat de exacte chronologie is van de opeenvolgende dempingsfasen. Op grond van recente opgravingen (Bitter 1997, Ostkamp 1998) blijkt dat men reeds in de 14e eeuw was gevorderd tot iets ten oosten van de Hekelstraat. In de stadsplattegrond is een opvallende bocht te zien in de lijn Groot Nieuwland-Hekelstraat. Deze bocht houdt mogelijk verband met een dijk of weg langs het toenmalige Voormeer, die aan de zuidkant aansluit op een dijk richting het Zeglis. Archivaris C. Streefkerk vermoedt dat deze laatstgenoemde dijk van vóór 1396 dateert. Het 'Houtmarkt-terrein' bevindt zich meer dan 50 m ten oosten van Klein Nieuwland. We veronderstelden dat we

ons dan toch wel in het 14e-eeuwse meer zouden bevinden, dat dan pas omstreeks 1500 bij de stad werd gevoegd. Echter, het terrein bleek van oorsprong steeds vaste grond te zijn geweest, met een veenlaag. In de 14e eeuw heeft men in onregelmatige werkputten het terrein afgegraven voor de turfwinning, met uitzondering van enkele stroken veen. De veenstekers hebben de gaten gedempt met zand, klei en mest. Kennelijk was er langs de zuidkant van het Voormeer steeds een vrij brede strook buitendijks land. De Laet is hier doorheen gegraven.

De tweede ontdekking was de aanwezigheid van resten van een laat 14e-eeuwse boerderij, vlak onder het maaiveld. Tegen het einde van de 14e eeuw blijkt er van kluiten grijze klei een kleine terp te zijn opgeworpen, een soort kleiplateau dat meteen ook als vloer voor de boerderij diende. Hierop werd een houten boerderij gezet, met aan de noordkant het woongedeelte en daarachter een lager gelegen stal. De staanders van het huis waren gefundeerd op 'poeren', dat zijn stapeltjes liggend hout tegen het wegzakken van de palen in de slappe ondergrond. Van de wanden werd weinig teruggevonden als gevolg van latere verstoringen. Eén van de staanders had een verticale groef voor een plankenwand tussen het woon- en het stalgedeelte. Tegen de westelijke wand van het woongedeelte werd de baksteenfundering gevonden van een schoorsteen, die vermoedelijk was ingebouwd in een planken- of vlechtwerk wand. Achterin het woongedeelte bevond zich een inpandige waterput van ingegraven bodemloze tonnen. Een tweede tonput bevond zich tegen de achterwand van de stal. In de stal werden ingeslagen paaltjes aangetroffen, vermoedelijk voor veeboxen. De vloer liep naar achteren sterk af en de mest kon vanuit een verdiept middendeel via een goot naar buiten weglopen.

Het veen werd vermoedelijk geweid op het buitendijkse land. In een deel van de opgraving werden mestkuilen gevonden waarin men blijkbaar de mest uit het weiland verzamelde. De jongste aangetroffen mestkuil bevatte materiaal van omstreeks 1500. Mogelijk verdween de boerderij vanwege de uitteig van de stad en de bouw van huizen langs dit deel van de Laet.

Gemeente Alkmaar

R. Roedema

Alkmaar: Lindegracht 10-12 Eind januari en begin februari vond een kleinschalige opgraving plaats op een bouwlocatie aan de zuidzijde van de Lindegracht, op nrs. 10 en 12, onder leiding van R. Roedema en M. Seijnen. De opgraving leverde een welkome aanvulling op gegevens van een opgraving op het aangrenzende terrein uit 1995. We bevinden ons hier buiten de Middeleeuwse stadsmuren – de Lindegracht is in de eerste helft van de 14e eeuw gegraven als vestgracht. In 1995 werd een sloot gevonden met wat 14e-eeuws scherfsmateriaal erin. Deze leek een erfafscheiding te zijn die een erf aan de Ritsevoort omsloot. Wellicht was vrij snel na de aanleg van de stadsmuren en de vestgracht reeds daarbuiten een huis gebouwd.

Het vervolgonderzoek van 1998 leverde nog diverse sloten alsmede enkele afvalkuilen op, daterend vanaf de tweede helft van de 14e eeuw. Kennelijk was er toen al meer aan de hand dan de bouw van een enkel huysje. We veronderstellen derhalve dat nog in de 14e eeuw een begin is gemaakt met het 'voorstadje' dat we op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1561 zien. Overigens was dit nog lange tijd een wijk met veel kroegen en een 'rosse buurt'. In 1573 zou deze bebouwing door de aanleg van een nieuwe stadswalling, o.a. het Kennemerbolwerk en de stadswallen aan het einde van Ritsevoort, alsnog binnen de vesten komen.

Aan de voorzijde van het terrein werd de oude zuidoever van de vestinggracht aangesneden. Deze is later versmald, vermoedelijk in 1573. De oude stadsmuren werden toen gesloopt en aan weerszijden van de voormalige vestgracht verrezen woonhuizen. Van deze bebouwing was in onze opgraving helaas weinig meer terug te vinden als gevolg van latere bouwactiviteiten.

Gemeente Alkmaar

P. Bitter

Amstelveen: Amstedijk In samenwerking met de Vereniging Historisch Amstelveen is op een bouwplaats langs de Amstedijk een verkenning uitgevoerd waarbij de resten van één of meerdere kalkovens zijn aangetroffen. Van één kalkoven was de typische ringvorm duidelijk herkenbaar. Resten van een mogelijk tweede exemplaar zouden eventueel ook geïnterpreteerd kunnen worden als de vloer van het Ieshuis. De datering van de kalkoven(s) kan waarschijnlijk in het laatste decennium van de 16e eeuw geplaatst worden.

AWN-afd. Amsterdam e.o.

P. Hoogers

Amsterdam: Amstelveenseweg 94-104 Naar aanleiding van de afbraak van bestaande bebouwing werd een archeologisch onderzoek ingesteld op de locatie Amstelveenseweg 94-104. Tot voor kort stond hier het in 1881 gebouwde zogenaamde boomschorshuisje. Dit voor Nederland zeldzaam geworden type architectuur bestaat uit met cement bestreken gevels. Op Romantische wijze zijn op de voorgevel boomstammen gemodelleerd, die vervolgens weer met boomschors zijn bekleed. Hoewel het huisje moest wijken voor nieuwbouw wordt het wellicht elders weer opgebouwd.

Tijdens het onderzoek bleek bij de fundering van het boomschorshuisje gebruik gemaakt te zijn van resten van arbeiderswoningen van de 18e-eeuwse katoendrukkerij 'Buitendruk'. Dit fabriekje lag in een soort industriële zone buiten de stad. Vervolgens werd een gracht aangetroffen, behorend bij een schans die in 1672 aangelegd was tegen de Fransen. Een voorganger van deze gracht was een boerensloot behorende bij een boerderij gebouwd omstreeks 1600. Er kon een hoeveelheid vondsten in deze sloot, behorend bij de bewoning van de boerderij, worden geborgen, waaronder Frans, Italiaans, Portugees en Chinees aardewerk. In de bouwput kon in het gedeelte naar de Amstelveenseweg toe een deel van een 13e-eeuwse woonterp uit de ontginningsperiode worden aangesneden. Hiermee werd waarschijnlijk de oudste bebouwing van het buitendijkse Amstelveense gebied gevonden. De Amstelveenseweg zelf lijkt de achterkade van de 12e-eeuwse ontginning, die zich uitstrekte van de Amstel tot de Amstelveenseweg.

Gemeente Amsterdam

J.M. Baart

Amsterdam: Kattenburg In oktober kon een tweede opgravingscampagne op het Marineterrein van start gaan. Het onderzoek vond plaats op in 1642 in het IJ aangeplempte grond, later het eiland Kattenburg genoemd. Tijdens de eerste campagne in 1997 waren onder andere de eerste huizen uit 1654 opgegraven en een deel van het grote Magazijn van de Admiraliteit. Laatstgenoemd gebouw werd verder onderzocht. Uit opgravingen en archiefmateriaal kon een goed beeld ervan verkregen worden. Het gebouw bleek 203 m lang en 24 m breed. Dit grote Magazijn bood onderdak aan verschillende werkplaatsen, waar scheepsonderdelen werden vervaardigd. Voorafgaand aan dit enorme gebouw uit de late 17e eeuw moet er een deel van het verlengde Voorwerfgebouw, gebouwd in 1658, gestaan hebben. Funderingen hiervan konden worden getraceerd. Tegelijk werd ook een vondstcomplex met aardewerk behorende bij de bewoning van de werf uit de periode 1660-1680 aangetroffen. Het porselein uit dit vondstcomplex is deels uit China en deels uit Japan afkomstig. In 1867 werd het terrein opnieuw ingericht voor de bouw van ijzeren schepen. De vestiging van een galvaniseerinstallatie en voorzieningen voor de bouw en het onderhoud van ijzeren schepen vormden hier onderdeel van. In beide campagnes zijn constructies uit deze periode gedocumenteerd. Opvallend waren de funderingen van een schoorsteengebouw met stenen waarin de firmaam Piccardt was aangebracht. Uit archiefonderzoek werd duidelijk dat deze stenen in 1873 door Geertruida Piccardt uit Delft geleverd waren.

Gemeente Amsterdam

J.M. Baart

Afb. 11. Amsterdam: Vijzelstraat 7-17. Huizen gebouwd tussen 1590 en 1597. Foto: A. Lagerweij, dienst Amsterdam Beheer-Archeologie.

Amsterdam: Vijzelstraat 7-17 Aan de voet van de Munttoren op de percelen Vijzelstraat 7-17 kon onderzoek verricht worden naar de bebouwing die aan het eind van de 16e eeuw opgetrokken was juist buiten de Middeleeuwse omwalling. Oudere bewoningssporen ter plaatse voorafgaand aan de bebouwing werden getraceerd op door sloten ingedeelde percelen. Deze percelen blijken, gezien de grote hoeveelheid aanwezige houtsnippers en met pek doordrenkte aarde, gebruikt te zijn voor industriële of ambachtelijke werkzaamheden. Dit gebied, met dicht langs de Amstel gebouwde 16e-eeuwse molens, kan beschouwd worden als een zone met proto-industriële activiteiten met in hoofdzaak korenmolens. De molenwerven zelf werden niet aangesneden tijdens het onderzoek. Deze dienen meer noordelijk langs de Amstel gezocht te worden. In een sloot werden talrijke munten geborgen met twee Hollandse duiten uit 1590 als sluitdatum. Deze duiten zijn interessant, daar zij de eerste duiten zijn, die in Holland geslagen zijn. De bebouwing van kort na 1590 behoort tot de eerste stadsuitleg buiten de Middeleeuwse omwalling.

Op het achterterrein werden voorts funderingen van ovens aangetroffen, die gezien de vorm waarschijnlijk gebruikt zijn voor het brouwen van bier. Een loden penning met een Tudorroos waaromheen de tekst 'Selden tijdt, sonder stridt' werd, tezamen met keramiek uit het begin van de 17e eeuw, achter de opgegraven huizen Vijzelstraat 15-17 geborgen. Het huis Vijzelstraat 17 bleek gedeeltelijk op een scheepsroer gefundeerd. Het gebruik van afgedankte scheepsroeren als funderingshout is in Amsterdam een typisch 16e-eeuws verschijnsel en gaat vooraf aan het gebruik van de circa 10 m lange Noorse grenen masten, die vanaf circa 1600 als fundering ingeheid werden. De oudste bewoningssporen ter plaatse van deze huizen bestonden uit een ophoging van kleizoden uit omstreeks 1500.

Gemeente Amsterdam

J.M. Baart

Amsterdam: Zeedijk 106-118 In 1944 zijn aan de Zeedijk 106-118 een aantal huizen gesloopt waarna het terrein voorts een tijdlang in gebruik was als kinderspeelplaats. Naar aanleiding van de aanleg van een Chinese tempel op deze locatie werd een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het is bekend dat de in 1944 gesloopte huizen op het eind van de 16e eeuw in de plaats gekomen zijn van het Cellezustersklooster. Daarbij is gebruik gemaakt van oude elementen. Aanleiding was de Alteratie in 1578 toen de Amsterdamse kloosters door het stadsbestuur werden onteigend en ter beschikking gesteld voor vestiging van industrieën of voor woningbouw, waaraan grote behoefte was door de komst van vele immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden. Van de huizen werden de kelders en de funderingen aangetroffen. De keldervloeren waren aanvankelijk belegd met bruine, gele en groene plavuizen. Rond het midden van de 17e eeuw werden hierop de rijkere vloeren gelegd van Ôlander steen en Namense steen afgewisseld met Carrarisch marmer. Dit marmer werd met de retourvrachten vanuit Italië aangevoerd door de Amsterdamse schepen. Op de heenvaart werd graan uit de Oostzeelanden aangevoerd. Op grote schaal werd dit marmer door Jacob van Campen bij de bouw van het stadhuis in 1655 toegepast. Op de keldermuren werden tegels aangetroffen met in blauw geschilderde dierfiguren en hoekmotieven in de Chinese Wan-Li-stijl. Bij de resten van een schouw kwamen twee fraaie polychrome cirkeltegels tevoorschijn met in de cirkels een woonhuis met toren in Italiaanse stijl. Zij kunnen waarschijnlijk gerekend worden tot de oudste Amsterdamse tegelproducties uit de late 16e eeuw. Onder deze huizen werden delen van het Cellezustersklooster blootgelegd. Het patershuis en een deel van het ziekenhuis konden worden onderzocht. Het patershuis was op de gebruikelijke Middeleeuwse manier gefundeerd met eiken langhouten en kespen. In de zo gevormde vakken waren elzen met de wortelstrok naar boven ingeheid.

Afb. 12. Amsterdam: Zeedijk 106-118. Twee cirkeltels, omstreeks 1600. Foto: W. Krook, dienst Amsterdam Beheer-Archeologie.

Het ziekenhuis daarentegen, zoals op de kaart van Cornelis Antonisz te zien, is slechts één verdieping hoog en bleek niet gefundeerd. Vanwege de geringe hoogte van de bebouwing werd dat kennelijk niet noodzakelijk geacht. In de insteek van één van de muren van het ziekenhuis werd een gesloten muntvondst van negen zilveren munten aangetroffen: twee groten, daterend omstreeks 1483, een half vuurrijzer, 1485-1487, vijf halve groten, 1483-1487 en een halve groot, 1493-1496, de sluitmunt van de muntvondst.

Gemeente Amsterdam

J.M. Baart

Beverwijk: Westerhout Gedurende enkele dagen zijn in januari in opdracht van de Provincie Noord-Holland waarnemingen verricht op de locatie van de, in het gelijknamige park gelegen, voormalige 17e-eeuwse buitenplaats 'Westerhout'. Restanten van deze buitenplaats waren in het verleden al aan het licht gekomen. Aanleiding voor de waarnemingen vormden de werkzaamheden in het kader van de aanleg van een waterleiding van Heemskerk naar het Noordzeekanaal. Ten tijde van de aanvang van het onderzoek was reeds een circa 10 m brede sleuf over het centrale deel van de voormalige buitenplaats aangelegd. Primaire doelstelling van het onderzoek was om de aangesneden resten te documenteren. Tevens kon de situatie aangegrepen worden om de mate van conservering van eventueel aanwezige archeologica vast te stellen en te controleren of er sprake was van een oudere voorganger.

Tijdens het onderzoek zijn echter geen restanten van de voormalige buitenplaats 'Westerhout' aangetroffen. Zelfs de waargenomen insteek van een gracht rondom de buitenplaats is mogelijk niet origineel aangezien in de jaren tachtig deze opnieuw is aangelegd. Wel kon worden waargenomen dat oorspronkelijk aan binnen- en buitenzijde van de gracht sprake was geweest van het voorkomen van 'kademuren'. Van de kademuren zelf zijn alleen muurfragmenten in secundaire context aangetroffen. De kans bestaat dat de eventueel nog aanwezige resten van de buitenplaats bij de aanleg van de waterleidingsleuf onopgemerkt verdwenen zijn. Aangezien bij het nalopen van de storthopen geen puin- of aardwerkfragmenten zijn aangetroffen, ligt dit echter niet voor de hand.

In de profielen was niet alleen zichtbaar dat de gracht was doorsneden, maar ook dat zich in het verleden verschillende malen bodemvormende processen hadden afgespeeld. Het resultaat daarvan was drie humeuze bodems van elk enkele centimeters dik boven elkaar. Twee van de drie bodems lijken belopen of bewerkt te zijn geweest. Vanuit geen van de drie bodems waren echter sporen ingegraven. Gezien hun ligging in Jong Duinzand zijn zij niet ouder dan de Late Middeleeuwen. Eerder uitgevoerde waarnemingen wijzen er echter op dat bewoningssporen uit daaraan voorafgaande perioden wel verwacht kunnen worden, onder andere uit de Romeinse Tijd.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau

E. Jacobs

Bloemendaal: Bloemendaalseweg 177-181 Tijdens een kleinschalig onderzoek bleek dat in de bodem nog diverse funderingsresten aanwezig waren van de uit de 18e eeuw daterende blauwelmolen 'Het Anker'.

Archeologische Werkgroep Haarlem

A. Numan

Bloemendaal: Duin en Daalseweg Bij het graven van een duinrel tussen de Duin en Daalseweg en de 'Hertenkamp' werd een afvalkuil aangetroffen, daterend uit de 15e eeuw. In de kuil zijn verschillende leren schoen- en aardewerkfragmenten gevonden.

Archeologische Werkgroep Haarlem

A. Numan

Enkhuizen: Westerstraat Tijdens het afgraven van de achtertuin van een huis aan de Westerstraat is door de heer P. Hegeman, naast veel fragmenten van tegels en ander aardewerk, op een diepte van ca. 0,7 m onder het maaiveld een gouden ring gevonden. De ring bestaat uit vier aan elkaar verbonden ringen met elk een diameter van 21 mm en heeft een totaalgewicht van 8,8 gram (22-24 karaat). In de literatuur worden dergelijke ringen vaak aangeduid als puzzelring (Scarbrick 1993). Op basis van de vondstomstandigheden kan de ring aan het einde van de 17e- of begin 18e eeuw gedateerd worden.

Provincie Noord-Holland

W. Blazer

Afb. 13. Enkhuizen: Westerstraat. Gouden puzzelring, datering eind 17e, begin 18e eeuw. Foto: P. Hegeman.

Haarlem: Barteljorisstraat 34 Tijdens verbouwwerkzaamheden is een aantal kleine waarnemingen verricht. Geconstateerd is dat de fundering van het pand teruggaat tot in de 14e eeuw. Een booronderzoek leverde nuttige informatie over de ondergrond op.

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie

P.A. Groeneveld

Haarlem: Burgwal 56 In navolging van een klein onderzoek in 1997 (Groeneveld 1998a), is in 1998 een tweede beerput onderzocht. Deze leverde slechts weinig vondsten op die alle in de 17e eeuw gedateerd konden worden.

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie

P.A. Groeneveld

Haarlem: Gedempte Oude Gracht Op de hoek Gedempte Oude Gracht/Raaks is tijdens rioleringswerkzaamheden een waarneming verricht naar 'de Beek'. Waargenomen zijn twee keermuren met restanten van een overkluizing. De breedte van de Beek bedraagt hier 4,12 m. De beide keermuren waren gefundeerd op hout. De onderkant van de muren lag op een diepte van 1,5 m -NAP. De locatie van de waarneming, midden in het traject van de Oude Gracht zelf, doet vermoeden dat deze Beek-fase van na de demping van de Oude Gracht in 1860 dateert.

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie

P.A. Groeneveld

Haarlem: Hekslootpolder zie Prehistorie.

Haarlem: Korte Begijnestraat 10 Ook in 1998 werd het onderzoek op deze locatie vervolgd (Numan 1998). In de panden Lange Begijnestraat 5 en 7 zijn vier nieuwe werkputten gegraven (elk 3x2 m). In pand nr. 5 is de fundering van een zogenaamde 'gemene muur' aangetroffen. Deze vormde de scheiding tussen een huis aan de straatzijde en een daarachter gelegen 'camerken'. De muur werd in de 15e eeuw geplaatst ter vervanging van de zijmuren van twee huizen met ertussen een smalle poort. Aan de zijde van het 'camerken' bevond zich tegen de muur een schouw. In de werkput zijn aan de straatzijde diverse paalkuilen waargenomen, gegraven in het gele zand. In de 13e eeuw stond hier een houten huis. Ook werd hier, dwars over de fundering van dit pand, een greppel aangetroffen daterend uit de vroege 13e eeuw. In pand nr. 7 zijn twee achter elkaar gelegen kelders aangetroffen, beide met fraaie tegelvloeren. De kelder die het dichtst bij de straat lag, dateerde uit de 14e eeuw, die er achter uit de tweede helft van de 15e eeuw. Tussen beide kelders zijn nog diverse paalkuilen en een deel van een hardplaats waargenomen. Mogelijk heeft ook hier in de 13e eeuw een houten huis gestaan.

Archeologische Werkgroep Haarlem

A. Numan

Haarlem: Ripperdastraat/Parklaan Tijdens rioleringswerkzaamheden in de Ripperdastraat en de Parklaan zijn verschillende waarnemingen uitgevoerd. Hierbij zijn Post-Middeleeuwse en Prehistorische lagen en sporen aangetroffen. Geologisch gezien bevindt zich het grootste deel van het waarnemingsgebied in met duinzand overstoven veen. Alleen aan de noordkant van de Ripperdastraat en in een deel van de Parklaan is de strandwal zelf aangetroffen. In de Parklaan zijn afvalkuilen waargenomen en onderzocht. De afvalkuilen waren ingegraven in het duinzand en dateren uit de 17e eeuw. Eén afvalkuil is aangetroffen in het traject van de voormalige gracht. Deze dateerde uit de 18e eeuw. Tevens kon de diepte van de voormalige gracht worden vastgesteld. In de Ripperdastraat zijn nauwelijks sporen uit deze periode aan-

Afb. 14. Haarlem: Korte Begijnestraat 10. Kindertrip, 1e helft 15e eeuw. Foto: J. Fielmich.

getroffen doordat de bovengrond sterk verstoord was. Slechts enkele west-oost gerichte sloten gaven aan dat hier vanaf de 16e eeuw menselijke activiteiten hadden plaatsgevonden. Over de gehele lengte van de Ripperdastraat en in een deel van de Parklaan zijn Prehistorische bewoningslagen uit de IJzertijd in het Duinzand waargenomen. Het weinige vondstmateriaal bestaat hoofdzakelijk uit aardewerk. Vermeldenswaard is dat er één west-oost gericht greppeltje aangetroffen is.

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie

P.A. Groeneveld

Haarlem: Scheepmakersdijk Op de Scheepmakersdijk zijn na sloop drie verschillende locaties gesaneerd. Het betreft de locaties Scheepmakersdijk 18-26 tot aan het Spaarne (inclusief speeltuin), Scheepmakersdijk 34-44 tot aan het Spaarne en Scheepmakersdijk 57-59 tot aan de Papentorenvest. Alle locaties werden tot een beperkte diepte gesaneerd, behoudens één diepe sanering ter hoogte van Scheepmakersdijk 26. In verband met de geringe saneringsdiepte en de aanwezige bodemverontreiniging is gekozen voor een archeologische begeleiding. In die delen waar tot een beperkte diepte gesaneerd werd, zijn geen sporen van belang geconstateerd. Aan de Spaarnezijde ging de sanering niet dieper dan een niveau waarin nog net 18e-eeuws vondstmateriaal werd waargenomen. Tegen de Papentorenvest aan werden twee beerputten waargenomen. Omdat beide putten niet bedreigd werden door de saneringswerkzaamheden is van verder onderzoek afgezien. Het op alle locaties uitgevoerde boor-

onderzoek gaf verrassende resultaten. Geconstateerd werd dat het Spaarne ter hoogte van de Scheepmakersdijk oorspronkelijk veel breder, tot op 10 à 15 m uit de huidige Scheepmakersdijk, is geweest. De tot op grotere diepte uitgevoerde sanering achter Scheepmakersdijk 26 vond plaats in deze verbreding van het Spaarne. Op een diepte van -3 tot -4 m NAP werden nog lagen met 18e-eeuws vondstmateriaal waargenomen. Waarschijnlijk is de Spaarneoever hier pas in de 18e eeuw aangeplempt. Op deze locatie werd ook een scheepshelling aangesneden. Deze scheepshelling werd afgedekt door en lag mogelijk ook op lagen met 18e-eeuws vondstmateriaal. De datering ervan is dan ook waarschijnlijk 18e-eeuws. Het grootste deel van de scheepshelling ligt nog ongeschonden op het achterterrein van Scheepmakersdijk 28-30.

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie

P.A. Groeneveld

Heiloo: Kanaalweg/Oosterzijpolder/Heilooër Die In het kader van ruilverkaveling zijn nieuwe sloten gegraven en bestaande sloten geschoond. Bij het nalopen van de stort zijn verschillende fragmenten Pingsdorf- en kogelpot aardewerk aangetroffen. Tevens zijn tien Prehistorische scherven gevonden. Het betreft dik- en dunwandig materiaal met zowel potgruis als schelpmagering. In de profielen van de nieuw aangelegde sloten zijn geen cultuurlagen waargenomen. In het veengebied aan de Die was wel een zandopduiking zichtbaar in het profiel.

Archeologische Werkgroep Heiloo

T. de Ridder en A. Haverman

Heiloo: Kerkelaan t.o. no. 54 zie Romeinse Tijd.

Heiloo: Sportvelden 'Egelshoek' Op deze voormalige sportvelden zal woningbouw gerealiseerd worden. In de afgelopen jaren zijn reeds eerder waarnemingen op dit terrein verricht. Op basis van deze waarnemingen kan een reconstructie worden gemaakt van twee 17e-eeuwse boerderijen met bijbehorende slootpatronen.

Vindplaats 1: Met behulp van kaarten uit de 16e en de 17e eeuw waarop een boerderij op de bewuste locatie wordt getoond, kon er gericht worden gezocht. De boerderij van Wilbort Hut wordt reeds afgebeeld op de kaart van Simon Meeuws (circa 1540). Deze wordt in 1796 als boerderij de 'Hofstee' aangeduid. De boerderij is, gezien de aangetroffen puinbanen, nadien grondig gesloopt. Slechts één poer resteerde nog.

Rond de boerderij zijn zeven water- en/of beerputten aangetroffen. Drie ervan hadden de volgende opbouw: een houten ton met daarboven een gemetselde opbouw, inwendige diameter 70 tot 110 cm. Twee waren gemetseld met schelpspecie, één was 'gemetseld' met vette klei. De overige betroffen ingegraven houten tonnen met diverse diameters tussen 70 en 110 cm. Vrijwel iedere put bevatte één grote zwerfkei. Het gewicht wordt ingeschat tussen de 30 tot 70 kilo. Ten oosten van de boerderij lag waarschijnlijk een moestuin, gezien de waargenomen schepsporen die ook elders in Heiloo zijn aangetroffen en met moestuinen in verband zijn gebracht.

Aan weerskanten van de boerderij zijn twee vrij brede sloten waargenomen. Deze oost-west georiënteerde sloten waren oorspronkelijk beschoeid met planken en palen. Tevens konden de restanten van twee houten waterkeringen gedocumenteerd worden. De waterkeringen zullen gediend hebben om het verval, ruim 1 m, van de strandwal te reguleren. Verder zijn twee bruggen aangetroffen die, gezien de verschillen in dikte en breedte van de gebruikte balken en planken, gefundeerd waren met behulp van sloophout. De beschouwingen, de waterkering en de bruggen dateren waarschijnlijk uit de 17e-19e eeuw.

Afb. 15. Heiloo: Sportvelden 'Egelshoek'.
Houten water- of beerput met stenen
opbouw. Foto: A. Haverman. Afb.

16. Heiloo: Sportvelden 'Egelshoek'. Zwerf-
keien in water- of beerput. Foto: A. Haver-
man.

Opmerkelijk was de vondst van twee weefgewichten uit de Romeinse Tijd op de bodem van één van de sloten.

In en aan beide sloten zijn 13 ingegraven tonnen van verschillende hoogtes en diameters gevonden waarvan sommige met bodem, sommige geperforeerd en sommige zonder bodem.

Aan de oostkant van dit perceel behorend bij de boerderij, werd een graf ontdekt van een jong hondje met een pijpenaarden poppetje erbij.

Op het geschaafde vlak, 'in de boerderij', werden enige paalsporen aangetroffen. Een aantal is mogelijk afkomstig van voorlopers van de gemetselde boerderij. Een enkele kan dateren uit de Romeinse Tijd. Op 2 m afstand van deze laatste paalsporen werd een ingraving aangetroffen met vergaan vlechtwerk. De ingraving bevatte verder aardewerk uit de Romeinse Tijd en verbrand bot.

De aangetroffen sporen en vondsten wijzen erop dat het terrein reeds in de Romeinse Tijd bewoond werd. De daarop volgende bewoning dateert pas weer uit de periode na 1500. Uit de sloten en de putten is materiaal afkomstig dat geplaatst kan worden tussen 1500 en 1850. Het aardewerkcomplex bestaat uit: Werra, Weser, Enkhuizer, Nederrijns, faience, majolica, creamware, Chinees porselein, rood- en wit aardewerk, gedraaid, zowel geglazuurd als ongeglaazuurd. Voorts zijn er pijpenkoppen, slachtafval en glaswerk aangetroffen. Het glas is afkomstig van flessen, bekens en glazen, waaronder een pasglas, ribbenbekers, noppenglazen en twee handbeschilderde drinkbekers. Ook zijn er diverse munten gevonden, waaronder een oord van Reckheim (1630). Voorts zijn er vele metalen gebruiksvoorwerpen aangetroffen. Bijzonder is de vondst van een ijzeren hamer met een houten steel. Ook kon er leren schoeisel worden verzameld dat afkomstig was van zowel kinderen als volwassenen.

Vindplaats 2: Onder het handbalveld van hetzelfde sportterrein werd de fundering aangetroffen van een tweede boerderij. Ook deze boerderij wordt getoond op de kaart van 1540. De hoek van de boerderij kon worden blootgelegd. De onderste stenen waren in onregelmatig verband gemetseld. De laag erboven was in staand verband gemetseld. Tevens is er een plavuizenvloer blootgelegd (rood ongeglaazuurde pluizen, 19,5 cm bij 19,5 cm). Het verdere verloop van de funderingen kon aan de hand van nog resterende puinbanen worden getraceerd. Tevens zijn vijf aardewerkfragmenten uit de Romeinse Tijd gevonden.

Er werd 10 m ten noorden van de boerderij een ingraving aangetroffen met afval dat voornamelijk rood en wit geglazuurd aardewerk, koekenpannen en kopjes bevatte (losse vondst een Philips II munt).

Voorts zijn enige paalsporen aangetroffen die echter niet nader gedateerd konden worden.

Vindplaats 3: De derde boerderijlocatie die reeds op de kaart van 1540 wordt afgebeeld, is nog steeds in gebruik. Het betreft boerderij Muijs die in 1905 is gebouwd. Waarschijnlijk liggen de voorgangers van deze boerderij op dezelfde locatie. Tijdens de aanleg van een wegcut, pal ten westen van de boerderij, werd een beerput geraakt. De putrestanten en inhoud ervan zijn daarbij over het maaiveld verspreid. De samenstelling van het vondstmateriaal was overeenkomstig met dat uit de sloot en putvondsten van vindplaats 1, namelijk slachtafval, diverse soorten aardewerk, metalen, flesresten en leerresten.

Tenslotte kan vermeld worden dat binnen de locatie 'Egelshoek' verder de volgende aardewerkfragmenten zijn aangetroffen: enkele fragmenten uit de IJzertijd, twintig fragmenten uit de Romeinse Tijd, drie fragmenten Badorf, vele kogelpotscherven, vier fragmenten Paf-frath, vijftien fragmenten Pingsdorp en vele fragmenten uit de Nieuwe Tijd.

Archeologische Werkgroep Heiloo

T. de Ridder en A. Haverman

Heiloo: Westerweg Op deze eeuwenoude weg, die van Limmen tot en met Alkmaar loopt, werd ter hoogte van no. 254 de riolering vernieuwd. Deze weg dateert waarschijnlijk al uit de Vroege Middeleeuwen. Een oudere datering is evenwel niet uitgesloten. Het westelijke gedeelte van de bouwput gaf een duidelijk profiel over 3 m breedte. Tot 0,5 m onder het maaiveld was de bodem recent verstoord. Op 1,10 m onder het maaiveld werd een pakket van oude bakstenen, gemengd met slachtafval en Post-Middeleeuwse aardewerkfragmenten waargenomen. Wellicht betreft het afval waarmee gaten in de weg zijn gevuld. Daaronder kwam een 20 cm dikke bruinhumeus zanderige laag aan het licht waarin een 50 cm brede greppel was gelegen. Het diepste punt hiervan lag op 1,85 m onder het maaiveld. Deze 65 cm diepe greppel lag in westoost richting, dus haaks op de oude en huidige weg. Tot het vondstmateriaal uit de bruinhumeuze laag behoren enkele fragmenten protosteengoed en een halve Brunssum-Schinveld kan. De vulling van de greppel leverde een kogelpotfragment met bezemstreek, een aardewerkfragment uit de Romeinse Tijd en twee indetermineerbare aardewerkfragmenten op. Van 1,3 tot 2,1 m onder het maaiveld lag een pakket geel zand. Hieronder kwam een 10 cm dikke bruingrijze humeuze band te voorschijn. Waarschijnlijk betreft dit dezelfde bodemhorizont die ook bij de locatie 'Egelshoek' en de 'Kerkelaan' is aangetroffen. Vanaf 2,2 m onder het maaiveld was sprake van een pakket donkergeel zand.

Archeologische Werkgroep Heiloo

T. de Ridder en A. Haverman

Heiloo: Westerweg/Bollendorp zie Prehistorie.

Hoorn: Gouw 16 In het voorjaar zijn gedurende enkele dagen door leden van de werkgroep Hoorn van de AWN waarnemingen verricht op het perceel Gouw 16 in Hoorn. Vastgesteld

Afb. 17. Hoorn: Gouw 16. Een met runderbotten geplaveid 15e-eeuws vloertje.
Foto: gemeente Hoorn.

kon worden dat de vroegste bewoners zich hier omstreeks 1450 hebben gevestigd. Ze bouwden een eenvoudig, vermoedelijk houten huis direkt aan de Gouw, een tot 1584 open water. Het onbebouwde achtererf liep door tot aan de erachter gelegen Korte Achterstraat.

In grote lijnen konden vier hoofdperiodes in de aangetroffen bebouwingsresten onder het gesloopte 20e-eeuwse pand worden onderscheiden. Gedurende iedere periode vonden verscheidene kleinere aanpassingen en veranderingen plaats.

Periode I (circa 1450-circa 1525): Deze periode betreft verscheidene boven elkaar gelegen vloerresten met resten van een hardplaats. Voor zover nog aanwezig waren de vloeren geplaveid met plavuizen en/of verticaal geplaatste doormidden gebroken runderbotten. Dit laatste lijkt een typisch Westfries en Waterlandse specialiteit in de 15e eeuw. Voorbeelden hiervan zijn bekend uit Hoorn, Enkhuizen en Edam.

Periode II (circa 1525-circa 1600): Tot periode II behoren restanten van een binnenmuur en een plavuizen vloertje, alsmede drie naast elkaar gelegen en van ingegraven tonnen vervaardigde beer- en afvalputjes achter de bebouwing aan de Gouw. Twee tonputten bestonden uit een circa 1 m hoge ton; de derde was opgebouwd uit twee op elkaar staande tonnen, rustend op een basis van losse bakstenen.

Periode III (circa 1600-circa 1690): Van deze periode konden weinig overblijfselen worden aangetoond. Een vermoedelijk 17e-eeuwse gemetselde beerput op het middelste deel van het terrein, tegen de afscheiding met perceel Gouw 18 aan, kon wegens tijdgebrek niet nader worden onderzocht. Hetzelfde gold voor een plavuizen vloertje aan de zijde van de Korte Achterstraat, waarlangs vanaf deze periode ook bebouwing ontstond.

Periode IV (circa 1690-circa 1925): Tot de laatste periode behoren twee keldertjes, waarvan één betegeld. Het 18e-eeuwse pand is nog op oude foto's van het begin van deze eeuw te zien.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Hoorn: Grosthuisen/Dorpsstraat 53 M. Weesie te Grosthuisen meldde een uit 1995 daterende vondst van Middeleeuwse keramiek. Het materiaal is verzameld uit een hoop afgegraven grond, afkomstig van restauratiewerkzaamheden aan het pand Dorpsstraat 53 te Grosthuisen. Over de oorspronkelijke stratigrafische ligging is derhalve geen informatie bekend. De aardewerkfragmenten behoren hoofdzakelijk tot onversierde kogelpotten, kogelpotten met vinger- en bezemstreekversiering en exemplaren, voorzien van enkele horizontale ribbels op de overgang van rand naar schouder. Enkele fragmenten behoren tot kogelpotten met een standing. In veel mindere mate komen fragmenten Andenne-, Pingsdorf-, Paffrath-, protosteengoed en roodbakend aardewerk voor.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Hoorn: N.H. Kerk van Zwaag Tijdens restauratiewerkzaamheden aan de N.H. Kerk van Zwaag werd onder de drempel van de westelijke ingang een fragment van een sarcofaagdeksel van rode Weser zandsteen aangetroffen. De grootste lengte van het fragment bedraagt 1,58m; de grootste breedte is 0,38m. Op het deksel is nog vaag een reliëfversiering te zien van rechte en gebogen lijnen. Sarcofaagdeksele met vergelijkbare versieringspatronen worden in de 12e eeuw geplaatst (Martin 1957). Gezien de vindplaats en de vergaande staat van slijtage van het reliëf is het fragment secundair als drempel van de hoofdingang in gebruik geweest.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Afb. 18. Hoorn: Peperstraat/G.J. Henninkstraat. Leisteen met ingekraste afbeelding van een speelbord van het molenspel 'in zakformaat'. Foto: gemeente Hoorn.

Hoorn: Peperstraat/G.J. Henninkstraat Bij waarnemingen door de AWN op een bouwterrein gelegen op de hoek van de Peperstraat en de G.J. Henninkstraat in Hoorn werd een leisteenfragment gevonden, waarop aan weerskanten een speelbordje 'in zakformaat' is ingekrast. De ene zijde toont een dambord, terwijl aan de andere zijde het speelbord voor het molenspel is afgebeeld. De huidige afmetingen van de leisteen, door het begeleidende vondstmateriaal te dateren in het laatste kwart van de 16e eeuw, bedragen maximaal 11,2x9,6 cm. Een recent in Hoorn gevonden enigszins vergelijkbaar exemplaar zal worden beschreven in de archeologische kroniek over 1999.

Gemeente Hoorn

TY. van de Walle-van der Woude

Hoorn: Scharloo/Noorder Veemarkt/Kleine Noord Van 23 september t/m 5 oktober werd een oudheidkundig bodemonderzoek verricht op een terrein, begrensd door Scharloo,

Noorder Veemarkt en Kleine Noord in Hoorn. Voornaamste doel was te onderzoeken hoe ver de bewoning in dit gedeelte van de stad terug zou gaan. Aangezien bij het schrijven van de bijdrage aan deze kroniek nog niet over voldoende gegevens kon worden beschikt, zal een uitgebreider verslag van de resultaten van dit onderzoek worden gepubliceerd in de archeologische kroniek over 1999.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Hoorn: Westerblokker 86 J. Maas te Blokker verzamelde tijdens het graven van een bouwput op het perceel Westerblokker 86 keramiek en botmateriaal van een Middeleeuwse woonplaats. De circa 20 cm dikke woonlaag, waarvan nog enige plekken huttenleem bewaard waren gebleven, bevond zich op ongeveer 0,8 m onder het maaiveld op een kleipakket. De woonplaats was overdekt door een vondstloze ophogingslaag, waarop zich 18e-eeuwse bewoningssporen bevonden. De verzamelde keramiek bestaat hoofdzakelijk uit fragmenten van kogelpotaardewerk, waarvan enkele met bezemstreekversiering en één grof gemagerd fragment met een versiering van diepe groeven. Daarnaast komen, naast een fragment proto-steengoed en een fragment van een kan van grijsbakkend aardewerk, ook enkele fragmenten roodbakkend-, Pingsdorf-, Andenne- en Palfrathardewerk voor.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Ouder-Amstel: Ouderkerk aan de Amstel Op de locatie Holendrechtterweg 59 is een noodonderzoek uitgevoerd in de vorm van een aantal boringen en enkele ondiepe onderzoekssleuven. Vastgesteld is dat op de locatie sprake is van de aanwezigheid van een Laat-Middeleeuwse terp. Op basis van het uitgevoerde booronderzoek blijkt dat de terp een omtrek heeft van 20 bij 30 m en op het hoogste punt bijna 4 m dik is. Zowel het booronderzoek als de proefsleuven toonden aan dat op de terp in ieder geval sprake was van het voorkomen van twee, in de tijd opeenvolgende, huizen. Van het huis uit de eerste fase is, naast enige fragmenten leer en aardewerk, een klein gedeelte van de vloer (en haard) aangetroffen. Van het huis uit de tweede fase zijn een deel van een vlechtwerkwand en het grootste deel van een vloer bewaard gebleven. Waarschijnlijk kan het huis uit de eerste fase in het laatste decennium van de 12e eeuw gedateerd worden en dat uit de tweede fase in de eerste helft van de 13e eeuw. Het aangetroffen importaardewerk is afkomstig uit het Rijnland en het Maasdal. Daarnaast zijn ook vrij veel fragmenten kogelpotaardewerk aangetroffen. Een opvallende vondst betreft een uit een 13e-eeuwse ophogingslaag afkomstige ruiterspoor. Op basis van andere op het perceel verzamelde vondsten blijkt dat de locatie sinds de opwerping van de terp continu bewoond is geweest.

AWN-afd. Amsterdam e.o.

P. Hoogers

Purmerend: Gedempte Singelgracht/Slotplein In opdracht van de Provincie Noord-Holland en de gemeente Purmerend is in de winter van 1998/1999, in samenwerking met de Archeologische Werkgroep Purmerend, een kleinschalig archeologisch onderzoek verricht naar de resten van 'Slot Purmerstein'.

Op basis van historische bronnen is bekend dat dit kasteel in opdracht van Willem Eggert tussen 1410 en 1413 gebouwd werd. Het vermoeden bestaat dat in 1423 het kasteel als gevolg van onenigheid tussen de toenmalige eigenaar Gerrit van Zijl en graaf Jan van Beieren geheel of gedeeltelijk werd afgebroken. In 1428 moet het kasteel echter alweer zijn opgeknapt, want in dat jaar kon Gerrit van Zijl het kasteel opnieuw betrekken. Na in de loop der jaren van

eigenaar gewisseld te zijn, kwam het kasteel in 1582 in handen van de Staten van Holland. Deze besteedden betrekkelijk weinig aandacht aan het onderhoud ervan. In 1729 was het verval dusdanig vergevorderd dat de Staten van Holland het kasteel onbewoonbaar verklaarden en aan de stad Purmerend schonken. De stad gaf het kasteel nog enige jaren een bestemming als gevangenis waarna uiteindelijk in 1741 het kasteel werd afgebroken.

Aanleiding voor het in 1998 uitgevoerde onderzoek vormde de start van een bodemsanering op de locatie gelegen tussen het Slotplein, Gedempte Singelgracht en Kanaalstraat. Reeds in 1975 waren bij de aanleg van een parkeerplaats op het huidige Slotplein door de ROB de restanten van het voormalige poortgebouw van het kasteel vrij gelegd. Op basis van de situering van dit poortgebouw bestond de kans dat op de hier besproken locatie zich de noord-oosthoek en de daaromheen gelegen slotgracht bevonden. Gezien de aanwezigheid van een ernstige bodemvervuiling kon echter geen sprake zijn van een volledig archeologisch onderzoek voorafgaand aan de bodemsanering. In samenspraak met alle partijen is daarom uiteindelijk gekozen voor een archeologische begeleiding van de uit te voeren bodemsanering. Hierbij zijn, binnen de beperkingen opgelegd door de te volgen werkwijze voor het verwijderen van de vervuilde grond, aangetroffen archeologische resten zo volledig mogelijk gedocumenteerd en is het bijbehorende vondstmateriaal verzameld.

Tijdens het onderzoek zijn verschillende funderingsresten van het kasteel aangetroffen. Tegenwoordig vormen zij een deel van de achtergevel, een hoektoren en een deel van de zijgevel. Daarnaast werd aan de buitenzijde van de hoektoren, in de hoek tussen toren en zijgevel, een beerput aangetroffen. Helaas bevatte deze, afgezien van enkele fragmenten roodbakkerij aardewerk, geen vondsten. Op basis van het weinig vondstmateriaal kan de beerput in de 15e eeuw worden gedateerd.

Aan de oostzijde van de locatie is verder een deel van de voormalige slotgracht getraceerd. Deze kon als gevolg van de saneringswerkzaamheden echter slechts beperkt onderzocht worden.

Op basis van de uiteindelijk verzamelde gegevens kon worden vastgesteld dat de vorm en datering van het kasteel overeenkomen met de bekende historische gegevens. Naar aanleiding van waargenomen variaties in de constructiewijze van de fundering van het kasteel zijn echter ook nieuwe vragen over de bouwwijze van het kasteel opgeroepen. Nadere bestudering van de tot nu toe verkregen gegevens zal deze vragen hopelijk in de toekomst voor een deel kunnen beantwoorden.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau/Archeologische Werkgroep Purmerend

E. Jacobs

Purmerend: de Purmer In januari is door enkele leden van de Archeologische Werkgroep Purmerend een veldverkenning uitgevoerd in de Purmer, een droogmakerij die in 1622 werd drooggelegd. Het onderzochte perceel, dat enkele weken daaraan voorafgaand was omgeploegd, ligt in het noordelijke deel van de Purmer, langs de Purmerdijk nabij Edam. In het land zijn twee lichte verhogingen waar te nemen die zanderiger zijn dan de omringende grond. Op een groot deel van het terrein, maar vooral op de verhogingen, zijn vele scherven gevonden. Naast het voor de Purmer gebruikelijke materiaal zijn ook vondsten aangetroffen die niet of nauwelijks voorkomen in de Purmer. Zo zijn grote hoeveelheden fragmenten van 16e-eeuwse grappen en steengoed kruiken gevonden. Verrassender zijn de ruim 40 fragmenten Siegburg die werden gevonden samen met enkele scherven kogelpot-, Pingsdorf-, Andenene- en Paffrathardewerk. Het vermoeden bestaat dat het hier gaat om een stuk land dat in de loop van de 16e eeuw is weggeslagen door het toen nog bestaande Purmermeer. Na de bedij-

king is het land binnen de polder komen te liggen. Een andere mogelijkheid is dat het hier gaat om gestorte grond uit de binnenstad van Edam.

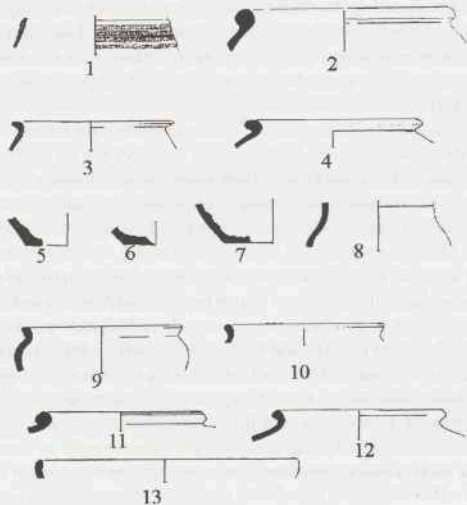
Archeologische Werkgroep Purmerend

E.J. Machiels

Schagen: Polder Burghorn In januari zijn in de polder Burghorn enkele kuilen onderzocht die in 1997 al waren gezien in een vergraven slootprofiel. Naast Laat-Middeleeuws aardewerk bevatten sommige ingraven Vroeg-Middeleeuwse keramiek. Naast delen van onder meer Merovingische knikpotten zijn enkele fragmenten terra sigillata gevonden, zonder dat er sprake was van inheems aardewerk uit de Romeinse Tijd. Een dergelijke combinatie is eerder in Schagen op de locatie Waldervaart aangetroffen (Diederik 1982).

Stichting Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland

F. Diederik

Afb. 19. Schagen: polder Burghorn. Vroeg-Middeleeuws aardewerk. Nrs. 1 t/m 8 behoren waarschijnlijk tot de Merovingische periode, evenals fragment TS bord nr. 13. De nrs. 9 t/m 12 dateren uit de Karolingische periode. Tekening: Stichting Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland.

Uitgeest: Plangebied 'De Kleis-Oost' zie Romeinse Tijd.

Velsen: Duin en Kruidbergerweg Op het terrein ten zuiden van de uit de Tweede Wereldoorlog daterende tankgracht bevond zich oorspronkelijk Jong Duin. In de tweede helft van de 19e eeuw is dit Jong Duin afgegraven ten behoeve van de bouw van het Centraal Station in Amsterdam. Het huidige maaiveld bevindt zich als gevolg hiervan ongeveer op het niveau van het oorspronkelijk daaronder gelegen Oud Duin en de daarin aanwezige Middeleeuwse bewoningslaag. Tijdens veldverkenningen is een grote hoeveelheid aardewerkfragmenten en metalen voorwerpen gevonden. De datering hiervan strekt zich uit van de IJzertijd en de Middeleeuwen tot in de Moderne Tijd.

Archeologische Werkgroep Velsen

Velsen: Hoofdstraat 270 Naar aanleiding van de verbouwing en restauratie van het pand Hoofdstraat 270, een 18e-eeuwse stal annex schuur bij de 16e-eeuwse blekerij Zorgvrij, is een beperkt onderzoek verricht. Hierbij zijn een waterput en een gegraven goot of sleuf aangetroffen. De put was opgevuld met het afgebroken bovendeel ervan en restanten van gesloopte binnenmuren. Het in de put aangetroffen vondstmateriaal bestaat slechts uit een fragment van een fles en een 18e-eeuwse steelpan. De functie en datering van de gegraven goot of sleuf kon op basis van de verkregen gegevens niet worden vastgesteld.

Archeologische Werkgroep Velsen

Velsen: Landgoed Waterland Op verzoek van de eigenaar van het landgoed is een onderzoek verricht naar bij tuinwerkzaamheden vrijgekomen funderingen. Het bleek daarbij te gaan om funderingen van een broeikas met een stookkeldertje. Deze broeikas wordt voor het eerst vermeld in een transportakte uit 1799. Rond 1913 werd het geheel gesloopt ten behoeve van de aanleg van een rozentuin naar het ontwerp van architect L.A. Springer. Tijdens het onderzoek zijn enkele 19e-eeuwse aardewerkfragmenten en vlakglas uit de 18e eeuw en later gevonden.

Archeologische Werkgroep Velsen

Velsen: Park Velserbeek In de tuin van dienstwoning Velserbeek 2 werd bij plantwerkzaamheden metselwerk aangetroffen. Onderzoek wees uit dat het hier een kelder met een buitenomtrek van 1,8x2,9 m betrof. Het gewelf van de kelder ontbrak grotendeels. In het resterende deel van het gewelf zijn twee, in een later stadium dichtgezette, openingen waargenomen. Mogelijk waren zij oorspronkelijk aangebracht voor een pompbuis en de toevoer van hemelwater. Aan de oostzijde van de kelder werd een op afschot liggende goot aangetroffen die als overloop naar een andere kelder kan hebben gediend. In de vulling van de kelder zijn een aantal boringen gezet, waarbij echter de onderzijde ervan niet bereikt kon worden vanwege de aanwezigheid van een puinlaag. Mogelijk betreft deze puinlaag het restant van het ingestorte gewelf. Vooralsnog wordt ervan uitgegaan dat de kelder geïnterpreteerd moet worden als waterkelder. Deze waterkelder zal bij het rond 1780 aldaar gebouwde koetshuis hebben behoord, maar het is niet uitgesloten dat zij reeds dateert uit een oudere fase daarvan rond 1640. Bij de kelder zijn verder enige fragmenten aardewerk uit de 17e en 18e eeuw aangetroffen, alsmede een pijpenkop uit de periode 1750-1820.

Archeologische Werkgroep Velsen

Velsen: Ruïne van Brederode Op het terrein ten westen en ten noordwesten van de ruïne zijn veldverkenningen uitgevoerd. Hierbij zijn fragmenten van diverse soorten aardewerk uit de Middeleeuwen en de 16e tot 18e eeuw gevonden.

Archeologische Werkgroep Velsen

Waterland: Monnickendam Aan de Kermergracht in het centrum van Monnickendam is het afgelopen jaar als gevolg van de afbraak van enkele huizen een terrein braak komen te liggen. Op basis van archiefonderzoek was gebleken dat reeds in de 16e eeuw de pottenbakkerij van 'Jan de pottenbakker' op deze locatie zou zijn gevestigd. Met toestemming van de eigenaren is door de heer M. Harsveld op de locatie een verkenning uitgevoerd. Tijdens het onderzoek bleek het gehele terrein zeer verstoord te zijn. Wel werden fragmenten van loodwitpotjes aangetroffen en een kuil met pottenbakkersafval, waaronder fragmenten van slibversierd aarde-

werk. In de omliggende achtertuinten zijn met behulp van een prikstok funderingen aangetroffen en een tweede kuil met pottenbakkersafval. Naar aanleiding van deze resultaten zijn twee proefsleuven aangelegd om het geheel nader te onderzoeken. Daarbij bleek dat de funderingen die waren aangeprikt goed bewaard zijn gebleven. Naast de locaties van de twee proefsleuven is alleen sprake van verstoring als gevolg van twee rioleringsbuizen die de funderingen doorsnijden.

Provincie Noord-Holland

W. Blazer

Wieringermeer/Oudelanderweg Door K. Dudink te Zwaagdijk werd tijdens tuinbouwwerkzaamheden Middeleeuwse keramiek en botmateriaal gevonden op een terrein, gelegen ten zuiden van de Oudelanderweg in het uiterste zuiden van de Wieringermeer. De keramiek betreft fragmenten van Badorf-, Pingsdorf-, Mayen- en kogelpotaardewerk. De vondsten behoorden oorspronkelijk tot een zwarte grondlaag van circa 20x20 m die zich in de zeeklei aftekende. Ze zijn vermoedelijk door ploegen aan de oppervlakte gekomen.

Gemeente Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Wormerland: Wormer De heer J. Schoenmaker uit Wormer meldde twee vondsten, beide gedaan met behulp van een metaaldetector. De eerste betreft een medaille met de beeltenis van Napoleon. De medaille is gevat in een koperen ring waarbij aan de achterzijde oorspronkelijk een speld heeft gezeten. Het betreft hier vermoedelijk een souvenir uit de na-Napoleontische tijd. De tweede vondst betreft een, reeds in 1996 aangetroffen, fragment bronzen (riem)beslag.

Provincie Noord-Holland

W. Blazer

Afb. 20. Wormerland: Wormer. Medaille gevat in koperen ring met beeltenis van Napoleon.

Zaanstad: Zuiderpolder Ten behoeve van de realisatie van een natuurvriendelijke oever in de Zuiderpolder langs het Noordzeekanaal heeft RAAP, in opdracht van het Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, een archeologische inventarisatie en kartering uitgevoerd (Soonius 1998c). Het te onderzoeken gebied ligt aan de noordzijde van het Noordzeekanaal langs de Kanaalweg nabij Assendelft. Het karterend boonderzoek heeft, met uitzondering van resten van waarschijnlijk twee dijken, geen aanwijzingen opgeleverd die duiden op de aanwezigheid van andere archeologische vindplaatsen. De aanwijzingen voor de aanwezigheid van overblijfselen van twee dijken behoren waarschijnlijk tot de dijk rond het Wijkermeer en de Assendelver zeedijk, tegenwoordig Noorder IJ- en Zeedijk geheten.

Archeologisch adviesbureau RAAP

C.M. Soonius

Literatuur

- Bitter, P., 1997: 'Alkmaar: Verdrunkenoord 102-104', in: M. Meffert, 'Archeologische kroniek van Holland over 1996, I Noord-Holland', *Holland* 29, 355-357.
- Diederik, F., 1982: 'Molenweg, Waldervaart. Een Vroeg-Middeleeuwse nederzetting te Schagen', in: *Westerheem* 31, 53-65.
- Groeneveld, P.A., 1998a: 'Haarlem: Burgwal 56', in: E. Jacobs, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, I Noord-Holland', *Holland* 30, 342.
- Groeneveld, P.A., 1998b: 'Haarlem: Hekslootpolder', in: E. Jacobs, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, I Noord-Holland', *Holland* 30, 317.
- Martin, H., 1957: *Vroeg-middeleeuwse zandstenen sarcophagen in Friesland en elders in Nederland*, Drachten.
- Numan, A., 1998: 'Haarlem: Korte Begijnestraat 10/Lange Begijnestraat 5', in: E. Jacobs, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, I Noord-Holland', *Holland* 30, 342-343.
- Ostkamp, S., 1998: 'Alkmaar: Laat 125 'De Verfpot'', in: E. Jacobs, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, I Noord-Holland', *Holland* 30, 333-334.
- Peters, F.C.J., 1998: *Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in de Velsbroekpolder. Plandelen H en K*, ROB Amersfoort.
- Scarlsbrick, D., 1993: *Rings, Symbols of Wealth, Power and Affection*, Londen.
- Soonius, C.M., 1998a: *Gemeente Uitgeest, plangebied 'De Kleis-Oost'; een archeologisch onderzoek*, RAAP-rapport 341, Amsterdam.
- Soonius, C.M., 1998b: *Gemeente Akersloot, plangebied Koningswerg; een archeologisch onderzoek*, RAAP-rapport 347, Amsterdam.
- Soonius, C.M., 1998c: *Een archeologisch vooronderzoek; Project Natuurvriendelijke oever Zuiderpolder - N.Z.K. Rijkswaterstaat ANW 98.06*, RAAP-rapport 380, Amsterdam.
- Soonius, C.M., 1998d: *Bedrijventerrein Lagedijk-Noordwest, gemeente Schagen; een archeologische inventarisatie en kartering*, RAAP-rapport 400, Amsterdam.

II Zuid-Holland

Prehistorie

Barendrecht: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde In het kader van de archeologische begeleiding van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (Vinex-locatie Midden-IJsselmonde) is, in opdracht van de gemeente Barendrecht, vooronderzoek verricht in de gebieden Bedrijventerein 2 en Stadse Rechthoek 3-4. Doel van het vooronderzoek was het opsporen van vindplaatsen. Voor de getraceerde vindplaatsen werden vervolgens aanbevelingen voor eventueel aanvullend onderzoek en toekomstig beheer gedaan. Het vooronderzoek bestond uit het zetten van grondboringen en het graven van proefputten.

Het onderzoek leverde inzicht op in de ligging en loop van een riviersysteem uit de periode Laat Neolithicum – Midden Bronstijd. Ten zuiden van het onderzoeksgebied zijn al in 1997 enkele vindplaatsen uit die tijdsspanne onderzocht. Ook nu is op en in afzettingen van het riviersysteem op een aantal locaties houtskool aangetroffen. Het is echter zeer lastig de plekken te duiden; uit de boringen bleek dat er geen sprake was van duidelijke vondstlagen. Aanvullende informatie uit proefputten kon vanwege de ontoegankelijkheid van het terrein niet worden verkregen.

Naast de mogelijke Prehistorische resten zijn ook sporen uit de Late Middeleeuwen vastgesteld. Deze locaties zijn als gevolg van de overstromingen in 1373 van de Riederwaard (min of meer het latere IJsselmonde) sterk aangetast. De oorspronkelijke vondstlaag is waarschijnlijk grotendeels verdwenen; dieper gelegen sporen, zoals bijvoorbeeld ingraveningen, zijn echter ongeschonden (Marinelli 1998b).

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Hardinxveld-Giessendam: Site 4 'Polderweg' Vanaf begin september werd een opgraving uitgevoerd van een Laat-Mesolithische woonplaats op een overdekte donk in de gemeente Hardinxveld-Giessendam. De locatie was in 1995 ontdekt bij de prospectie van het tracé van de Betuweroute en in 1996 met een aanvullend archeologisch onderzoek in kaart gebracht en gewaardeerd, alles in opdracht van de Projectgroep Archeologie Betuweroute, Nederlandse Spoorwegen-Railinfrabeheer. De opgraving werd uitgevoerd door de firma Archeologisch Onderzoek Leiden BV, naar een ontwerp en in opdracht van voornoemde Projectgroep.

Het betreft een klein Laat-Pleistoceen rivierduin (of donk), niet groter dan circa 1 ha en met een top op 5 m -NAP. Er is een werkput uitgegraven van 18,5x30 m, voorzien van een gestempelde damwand tot een diepte van ruim 20 m en een in de ondergrond geïnjecteerde waterkerende laag waterglas. Deze kuisconstructie werd door middel van een open bemaling drooggehouden, waardoor de opgraving van de diepste vondstniveau's mogelijk was. De gehele put werd overdekt met een grote tent ter bescherming tegen regen en vorst. De opgraving vond plaats in de Holocene afzettingen die de zuidhelling bedekken. De werkput ontsloot een hoekje van de donk, een zone van hellingafzettingen (een colluvium) en een zone van moerasafzettingen direct naast de donkrand.

De donk is gebruikt als woonplaats in de periode 5600-4900 cal BC. In de loop van deze bewoningsperiode werd de donk steeds kleiner en verdween als gevolg van de grondwaterstijging geleidelijk onder de Holocene veen- en kleiafzettingen. Hierdoor is een grote rijkdom

Afb. 1. Hardinxveld-Giessendam; Site 4 'Polderweg', Opgravingsput 'Polderweg'. Foto: G. Beernink.

Afb. 2. Hardinxveld-Giessendam; Site 4 'Polderweg', 'Trijntje'. Foto: G. Beernink.

aan archeologica, inclusief artefacten van vergankelijke materialen, in een natuurlijke stratigrafie en in de oorspronkelijke verspreidingspatronen, zonder latere verontreiniging of verstoring op de *site* geconserveerd. De combinatie van ouderdom en condities zijn buitengewoon zeldzaam en maken de *site* van Europese betekenis.

Er zijn vier fasen onderscheiden. De hoofdperiode (fase 1, circa 5600-5400 cal BC) omvat meer dan 90% van het vondstmateriaal. De schaarse hieraan voorafgaande sporen en vondsten zijn ondergebracht in een fase 0. Na een bewoningshiat is de locatie opnieuw in gebruik genomen tussen circa 5200 en 4900 cal BC. Daarbij zijn op stratigrafische gronden twee fasen te onderscheiden ($\frac{1}{2}$ en 2). In fase 1 bevindt de opgraving zich direct naast de woonplaats, waarschijnlijk in de contactzone met het omringende moerasgebied, dat grotendeels uit open water bestond. In fase $\frac{1}{2}$ en 2 hadden de plassen plaats gemaakt voor een veenmoeras en was de woonplaats (door de waterstijging) noordwaarts verschoven. De opgraving betreft slechts de venige moeras-randzone. De relatief schaarse vondsten lijken meer met deze positionering dan met een geringere bewoningsintensiteit samen te hangen: in de prospectie zijn ook voor deze fase(n) forse archeologische niveaus gekarteerd.

Fasen 0, 1 en $\frac{1}{2}$ moeten als Laat-Mesolithisch worden bestempeld, op basis van het volledig en significant ontbreken van zowel resten van cultuurgewassen als van andere huisdieren dan de hond. Fase 2, met een datering omstreeks 5100-5000, mag op grond van het voorkomen van een bescheiden hoeveelheid zeer eenvoudig aardewerk als de vroegste manifestatie van de Swifterbant-cultuur worden aangemerkt, maar is eveneens niet-agrarisch.

Het vondstmateriaal omvat naast het genoemde aardewerk grote hoeveelheden vuursteen, enkele tientallen rolstenen van kwartsiet en kwarts, vele duizenden botten van zoogdieren, vogels en reptielen, waaronder honderden stukken met bewerking en fraaie bijlen van edelhertgewei. Visresten zijn bijzonder overvloedig, naar schatting zijn 2.000.000 fragmenten geborgen! Spectaculair zijn de voorwerpen van hout - peddels, een boog, een bijlsteel, hout met kapsoren, en verder enkele fragmenten van touw en een aantal gefossiliseerde zwammen. In het ontsloten deel van de donktoep werd een serie forse kuilen aangetroffen, waarvan de grootste mogelijk een functie als onderkomen hebben gehad. Daar bevonden zich ook twee menselijke begravingen, de oudste van ons land, en drie bijzettingen van honden.

Tezamen met het landschapsgenetisch onderzoek, de pollenanalyse en de studie van een groot aantal monsters van macroresten is voor de eerste maal in Nederland en wijde omgeving een gedetailleerd levensbeeld van de jager-visser-verzamelaar-gemeenschappen van het Mesolithicum mogelijk.

De donk blijkt niet gebruikt te zijn geweest als (kortstondig) jachtkamp door kleine groepjes jagers en vissers, maar in elk geval in fase 1 door gehele huishoudens en dus als 'basiskamp'. Deze mensen hadden verre contacten naar het zuiden, met de bandkeramische boeren op de lössgronden, blijkens enkele vuurstenen pijlschijven. De grootste stenen, waaronder een blok vuursteen van enkele kilo's en een blok kwartsitische schist, moeten respectievelijk uit Zuid-Limburg en de Ardennen stammen. De vroegste fabricage van aardewerk zal ook zijn inspiratie uit deze richting hebben gekregen. De introductie van akkerbouw en veeteelt heeft later, mogelijk aanzienlijk later plaats gevonden, doch vóór 4000 cal BC, het oudste niveau van de Hazendonk in Molenaarsgraaf. Zo belooft 'Polderweg' een sleutel-*site* voor onze kennis van het begin van het Neolithisatieproces in het Beneden-Rijnbecken te worden. Daarnaast zal vergelijking met soortgelijke complexen in Zuid-Scandinavië ons veel leren over de culturele differentiatie en de culturele samenhang van Noord-Europa aan het einde van het 6e millennium voor Christus.

Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden

L.P. Louwe Kooijmans

Leiden: Oostvlietpolder zie Romeinse Tijd

Leiden: Pomonaterrein zie Romeinse Tijd.

Leiden: Stevenhofspolder Evenals voorafgaande jaren vond in 1998 onderzoek naar bewoningssporen uit de IJzertijd plaats. De aanleg van een vijver direct naast de locatie van de in 1997 aangetroffen houten veenweg vormde de aanleiding voor een onderzoek (Dolmans 1998). Bij het in fasen verdiepen van de vijver werd al vrij snel het eerste hout gevonden. Dit hout lag echter niet op de, op basis van het in 1997 verrichte onderzoek, verwachte plaats. Naar gelang de vijveraanleg vorderde, werd duidelijk dat de weg tussen het deel van 1997 en dat van 1998 een bijna haakse bocht maakt. Vastgesteld werd dat de weg was opgebouwd uit ruw gekapte boomstammen van voornamelijk es en els die, voor het merendeel, in de lengterichting van de weg waren neergelegd. Onder diverse stammen lagen haaks enkele stammen als fundering. Tussen de stammen was een dik pakket klei met takken en schors aangebracht opdat een egaal wegdek ontstond. Naar het zich laat aanzien is de weg diverse malen door overstromingen beschadigd en weer opgeknapt.

Behalve de veenweg zijn bij de aanleg van de vijver nog andere sporen aangetroffen waaronder drie aardewerkconcentraties. Eén van de aardewerkconcentraties bevond zich in de DI-klei aan de westzijde van de locatie. Het aardewerk is vrij slecht van kwaliteit. Wat uiterlijk betreft komt het overeen met het inheems-Romeinse aardewerk dat in 1995 is aangetroffen. Enkele niet goed te determineren fragmenten lijken van Romeinse oorsprong. Onder en naast dit materiaal bevond zich een tweede concentratie aardewerk die waarschijnlijk in de Late IJzertijd gedateerd kan worden. Het materiaal kenmerkt zich door een hoge versieringsgraad, waarbij vooral de verfstripen opvallend zijn. Behalve gebruiks-aardewerk bevatte de vondstconcentratie ook een aantal bijzondere voorwerpen. Het betreft slingerkogels, een stuk armband, een mantelspeld en een bijlschacht. In totaal zijn negen slingerkogels aangetroffen waarvan twee afkomstig zijn van de stort. In West-Nederland komen deze over het algemeen pas vanaf de Romeinse Tijd voor. Het fragment armband is van git en mogelijk afkomstig uit Duitsland of Engeland. De mantelspeld is van het *Nauheim*-type en dateert uit het eind van de 2e eeuw of de 1e eeuw voor Christus. De laatste bijzondere vondst betreft een houten kop van een metalen kokerbijl met een stuk steel. De metalen bijl betreft een type dat eerder in Oss-Usen is gevonden. De platte achterzijde van de kop is mogelijk gebruikt als hamer.

Gemeente Leiden, Afd. Monumentenzorg en Archeologie

M.Th.R.M. Dolmans

Maassluis: Aalkeet-Binnen Polder zie Middeleeuwen en later.

Rijswijk: Vinex-locatie Buitenplaats Ypenburg In 1997 is ten westen van de Frits Diepenlaan op de Vinex-locatie Buitenplaats Ypenburg een bewoningsplaats uit het Neolithicum onderzocht (Koot 1998). Dit jaar werd het onderzoek voortgezet, doch ditmaal langs de oostzijde van de Frits Diepenlaan. Het onderzoek vond plaats in opdracht van het Projectbureau Ypenburg.

De bewoningsplaats is gelegen op een duin en dateert van omstreeks 3500 v Chr. Het duin ontstond in een periode waarin de kustlijn enkele kilometers ten westen van de huidige positie lag. De oriëntatie van het duin is zuidwest-noordoost. Het onderzoek van 1997 en 1998 vond plaats op het westelijk deel van het langgerekte duin.

De bewoningslaag op de top, 2,4 m -NAP, van het duin bleek ook ten oosten van de Frits Diepenlaan zwaar verstoord te zijn. Tussen de vele recente verstoringen zijn niettemin paal-

sporen en (water)kuilen gevonden. De bewoningslaag op de flanken bleek beter bewaard te zijn gebleven.

In 1997 was in een rioleringsleuf in de Frits Diepenlaan een tweede bewoningslaag gevonden. Deze lag op een diepte van 4 m -NAP. In het voorjaar van 1998 kon meer duidelijkheid worden verkregen omtrent deze laag. De laag behoort tot een oudere fase van het duin waarop ook bewoning plaatsvond. Het duin was in deze fase kleiner en iets anders, meer oost-west georiënteerd. De rug was slechts enkele tientallen meters breed. Uit het onderzoek bleek dat de reeds in 1997 waargenomen laag gelegen was op de flank van het duin. De laag was door een dikke laag stuifzand bedekt, waarop later opnieuw gewoond was (jongste bewoningsfase). De top van de oudste fase lag op 2,8 m -NAP. Op de rug zijn, naast diverse waterkuilen, vele paalsporen aangetroffen. Op basis hiervan is het tot op heden echter niet mogelijk geweest een huisplattegrond of andere structuur te herkennen. Het vondstmateriaal afkomstig uit beide niveaus bestaat uit aardewerkscherven en natuursteen. Een gering deel van het aardewerk is versierd met vinger- of spatelindrukken. Het natuursteen betreft vooral afslagen en vuursteenknollen. Daarnaast zijn, behalve een klein fragment van een gepolijste bijl, artefacten als schrabbers en pijlpunten gevonden. Organisch materiaal is vooral op de flank van het oudste bewoningsniveau gevonden. Als gevolg van de hoge grondwaterstand is dit materiaal goed bewaard gebleven. Naast pitten, bijvoorbeeld van de sleedoornprui, is veel bot gevonden. Een groot deel van het bot is afkomstig van vogels (waaronder eend) en vis (waaronder steur en harder). Botten van varkens en runderen wijzen erop dat de mensen vee bij zich hadden.

Op hetzelfde duin werd op enige afstand van de hierboven besproken bewoningsplek een grafveld gevonden. In het grafveld zijn de resten van 41 individuen aangetroffen, waarvan 26 vrijwel compleet. Het goed bewaarde skeletmateriaal betreft zowel mannen als vrouwen en zowel volwassenen als kinderen (fysisch-anthropologisch onderzoek S. Baetsen). De individuen waren begraven in ondiepe kuilen. De meeste lagen met opgetrokken benen op hun zij. In enkele graven bevonden zich resten van meerdere individuen. Ook lagen sommige skeletdelen niet meer in anatomisch verband. In een aantal situaties had dit te maken met hergebruik van de graven. Indicaties voor de aanwezigheid van structuren rondom de graven zijn niet aangetroffen. Grafgraven kwamen nauwelijks voor. Het weinige vondstmateriaal bestaat slechts uit enkele kralen van git (?) en barnsteen. Daarnaast werd om het vingerkootje van een vijfjarig kind een ring van dierlijk bot gevonden (determinatie F. Laarman, ROB).

Een mogelijke relatie tussen het grafveld en de bovenbeschreven bewoningssporen op het westelijk deel van het duin moet verder onderzocht worden. Tijdens de opgraving van het grafveld zijn op het westelijk deel van het duin twee nieuwe bewoningsslagen gevonden. Deze lagen zijn respectievelijk van jongere en oudere datum dan het grafveld. De uitslag van C¹⁴ onderzoek zal in de toekomst mogelijk uitsluitel geven over de exacte relatie.

Rijswijk, dienst Grondgebiedzaken, afd. Vergunning en Handhaving

J.M. Koot

Romeinse Tijd

Alphen aan den Rijn: Centrum In opdracht van de gemeente Alphen aan den Rijn is in het kader van de vernieuwing van het Stadshart een verkennend oudheidkundig onderzoek uitgevoerd door een groep archeologen van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Het onderzoek richtte zich vooral op de sporen van een Romeins fort aldaar, waarvan het bestaan sinds de 17e eeuw wordt vermoed en dat kan worden geïdentificeerd als de op de Tabula Peutingeria-

Afb. 3. Alphen aan den Rijn: Centrum. Overzicht van de opgravingslocaties met de belangrijkste sporen uit de Romeinse Tijd. 1-4 en 8-9: grachten, 5: twee paalkuilen, mogelijk van een toren, 6-7: uitgebroken fundamente van één of twee stenen gebouwen, 10: badgebouw, 11: resten van een houten gebouw, 12: vindplaats van de bouwinscriptie, 13: plaats van een in 1985 opgegraven houten barak, 14: Middeleeuwse waterput, 15-17: tijdens rioleringswerkzaamheden bestudeerde profielen.

na met *Albanianis* aangeduide plaats. Het militaire karakter van de vindplaats bleek uit talrijke stempels op Romeinse dakpannen en andere bakstenen, onder meer van de *Cohors VI Breucorum*, een afdeling infanterie die oorspronkelijk was gerecruiteerd uit het volk van de Breuci. De werkzaamheden hebben voor het eerst inzicht verschaft in de structuur van de Romeinse nederzetting (Bogaers 1974, Haalebos 1986).

Langs het Omloopkanaal en in de Castellumstraat is een aantal grachten aangetroffen, waardoor duidelijk wordt dat ten noorden van de Castellumstraat een Romeins fort moet hebben gelegen van meer dan 1 ha groot. Er zijn minstens vier grachten gezien (afb.3, no.1-4). De oudste bevatte vondsten uit het midden van de 1e eeuw, o.a. een denarius van Caligula; de vierde, uit het midden van de 2e eeuw, is bij een overstroming gedeeltelijk opgeruimd door de rivier, die kennelijk door de oeverwal is gebroken en het castellum van de landzijde heeft bedreigd. Na deze overstroming is het terrein opgehoogd voor de bouw van een groot stenen gebouw, waarvan de uitgebroken muren zijn gevonden ten noorden van de St. Jorisstraat. Het vermoeden dat het hier gaat om het hoofdkwartier, de *principia*, van het fort kan alleen door een voortzetting van het onderzoek worden bewezen. Twee paalkuilen aan de binnenzijde van de oudste gracht (afb.3, no.5) kunnen zeer wel de resten zijn van een houten verdedigingstoren die deel heeft uitgemaakt van de vestingwal van het eerste castellum.

Aan de stormvloed die de buitenzijde van de vierde gracht heeft weggeslagen, zijn een aantal bijzondere vondsten te danken. In het bij die gelegenheid afgezette kleipakket lagen gro-

Afb. 4. Alphen aan den Rijn: Centrum. Vroeg-Middeleeuws muntsieraad uit een voor de aanleg van het kerkhof gedempte sloot. Foto: H. van der Sluijs.

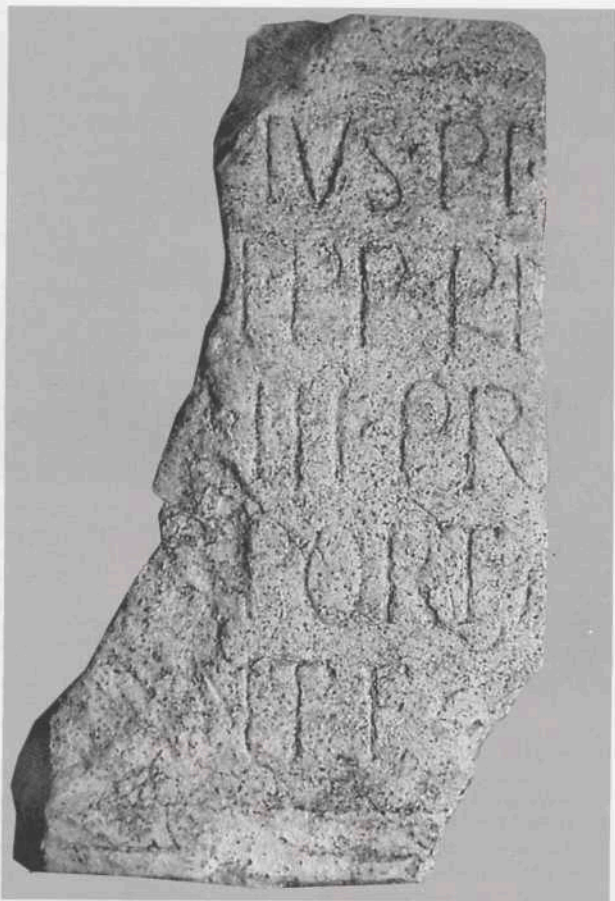
te hoeveelheden drijfhout, waaronder constructiehout van barakken, een deurtje of luik en de resten van een emmer.

Een reeds in 1959 ontdekt stenen gebouw (afb.3, no.10) naast de Adventskerk is opnieuw bestudeerd. Dit kan nu met zekerheid worden beschouwd als een badgebouw dat kort voor of na het jaar 200 is gebouwd.

De jongste opgraving wierp onverwacht ook nieuw licht op de Middeleeuwse geschiedenis van Alphen door de ontdekking van de muur van het kerkhof en een reeks van tufstenen grafkisten. De muur was gebouwd van kloostermoppen (30x15x10 cm) en overdekte een aantal van de graven. De begraafplaats was gedeeltelijk aangelegd op de plaats van een oudere, gedempte sloot. Hieruit kwam een Vroeg-Middeleeuws muntsieraad te voorschijn met een sterk gestileerde en gebarbariseerde kop.

Voor het overige zijn met uitzondering van een tonput uit de 12e of 13e eeuw op Het Eiland (afb.3, no.14) geen sporen uit de Middeleeuwen te vermelden. Onder de weinige vondsten uit die periode vielen twee randfragmenten van oranje, ruwwandige Frankische potten op, die aangeven dat de plaats van het castellum niet lang onbewoond is gebleven.

De belangrijkste vondst is ongetwijfeld een fragment (58x32x10 cm) van een bouwinscriptie die te voorschijn is gekomen tijdens de rioleringswerkzaamheden in de Castellumstraat, vlak bij de kruising met de Julianastraat (afb.3, no.12). Hieruit valt op te maken dat keizer I. Septimius Severus Pius Pertinax (193-211) één of meer poorten van het fort heeft gebouwd of hersteld. De inscriptie van Lotharingse kalksteen lag te midden van talrijke uitzonderlijk gro-

Afb. 5. Alphen aan den Rijn; Centrum. Bouwinscriptie van L. Septimius Severus Pius Pertinax (193-211) voor één of meer van de poorten van het castellum. Hoogte 60 cm. Foto: H. van der Sluijs.

te blokken tufsteen, die gedeeltelijk waren voorzien van profielen, gaten voor krammen of van wolfs- en stelgaten. In één blok was zelfs een ondiepe rondboognis aangebracht. Deze stenen moeten afkomstig zijn van een groot monumentaal gebouw, mogelijk de in de tekst genoemde poort. Daarop wijzen ook de in het profiel aangetroffen zware heipalen. Het zou bij dit gebouw kunnen gaan om de rechterzijpoort van de vesting, de *porta principalis dextra*.

Van de inscriptie waren nog delen van vijf regels aanwezig, die waarschijnlijk mogen wor-

den aangevuld met drie letters van de onderste twee regels op een fragment van een tweede plaat. Kennelijk was de tekst over twee of meer stenen platen verdeeld. Deze laat zich niet met zekerheid reconstrueren, maar kan ongeveer de volgende inhoud hebben gehad:

[*Imp. caes. L. Sept. Severus p[ri]us. Pe[r]tinax augustus*]
 [p[ro]p[ri]et. max. trib. pot. ...] [i]pp[er] pe[r] milites vexillar[um]
 [ios leg. i. min. p. f. coh. iiii] pr[ae]toriae —
 [— murum cum] porta[rum] vetust[is] a[ut]e collaps[is]
 [sum a solo rest. cura] n[on]te [Verid]io [Rufo] leg[ati] pr[ae]f[ecti]

Dat wil zeggen: 'Keizer L. Septimius Severus Pius Pertinax, augustus, opperpriester, bekleed met de bevoegdheden van een volkstribuun etc., vader des vaderlands heeft met hulp van geteachteerde soldaten van het Eerste Legioen, het Minervische, het trouwe en loyale, voor de Tweede of Derde Stafcompagnie van de [—] de door ouderdom vervallen vestingmuur met de daarbij behorende poort van de grond af herbouwd onder het gouverneurschap van [—]'.

De steen past in een reeks Severische bouwinscripties die in de 16e eeuw zijn ontdekt in West-Nederland en mogelijk grotendeels afkomstig zijn van de Roomburg bij Leiden. Ze lijken te wijzen op een verbetering van de grensforten na de overwinning van Septimius Severus op diens rivaal Clodius Albinus in 197 na Chr.

Het in 1998 verrichte onderzoek heeft de eerste hoofdlijnen van de Romeinse nederzetting Albaniana leren kennen en aangetoond dat bij een opgraving van het ten noorden van de Castellumstraat gelegen Romeinse fort tal van unieke zaken zijn te verwachten, zoals de resten van houten barakken die door de vochtige bodemgesteldheid uitzonderlijk goed bewaard zijn gebleven en aan de vindplaats een internationale betekenis geven.

Katholieke Universiteit Nijmegen

J.K. Haalebos en P.F.J. Franzen

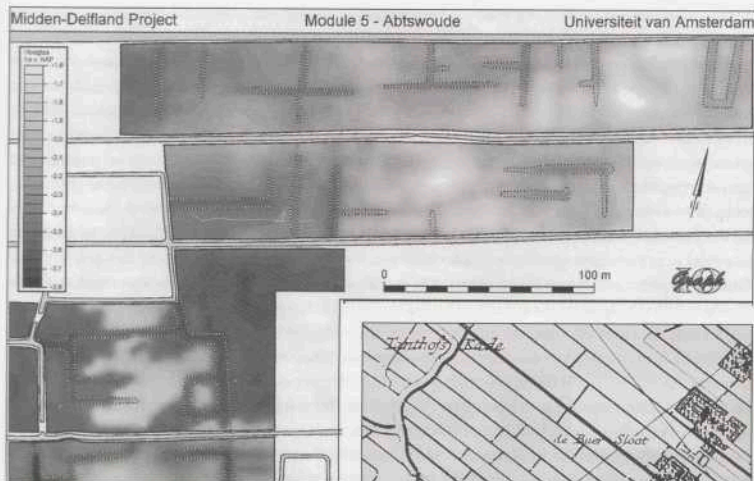
Delft: Lage Abtswoudse Polder/Tanthof In maart is, in het kader van de ontwikkeling van het deelplan Abtswoude, aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) uitgevoerd op een locatie grenzend aan de nieuwbouwwijk Tanthof West in Delft-Zuid.

In het westelijke deel van het onderzoeksgebied, waar mogelijk vindplaatsen uit de IJzertijd konden worden aangetroffen, bleken geen vindplaatsen aanwezig te zijn. Vermoedelijk was het veengebied te nat voor bewoning.

Op de uiteinden van de Duinkerke-I kreekrug van het Gantel krekenstelsel in het oosten van het onderzoeksgebied is conform de verwachting een Romeinse nederzetting aangetroffen. De nederzetting past binnen het beeld van vindplaatsen uit de Romeinse Tijd zoals deze in Midden-Delfland bekend zijn. Het betreft een nederzetting uit de eerste helft van de 2e eeuw na Chr., met een omvang van ongeveer drie ha. De aanwezige sloten en greppels zijn onderdeel van de percelering van diverse erven. Verder zijn er diverse kuilen aangetroffen en een bewoningspakket, bestaande uit een kleilaag vol met Romeins aardewerk. Een dergelijk bewoningspakket is tot nu toe verder alleen aangetroffen bij twee vindplaatsen in de polder Noord-Kethel (zie locatie Schiedam: Polder Noord Kethel).

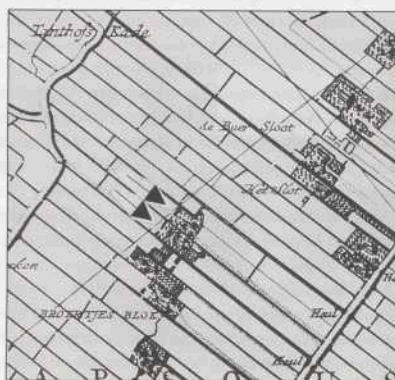
Tevens is tijdens het AAO een beter inzicht verkregen in een Middeleeuwse vindplaats en de morfologie van een Middeleeuwse terpenreeks. Deze maakt onderdeel uit van een grotere terpenreeks. De verhoging van de terpen aan het maaiveld en de tijdens de graafwerkzaamheden aangetroffen sloten en greppels en andersoortige sporen, zoals kuilen, zorgen voor een duidelijk beeld ten aanzien van de ligging, omvang en morfologie van de terpen. De hoogtekaart die is gemaakt van de terpen en hun omgeving geeft een zeer goede aanvulling op het beeld

Afb. 6. Delft: Lage Abtswoude Polder/Tant-hof. Hoogtelijnenkaart van de Middeleeuwse huisterpen. Fig.: AAC-UvA.

Afb. 7. Delft: Lage Abtswoude Polder/Tant-hof. Uitsnede uit de 'Kaart van Delflant' van Kruikius (1712) met daarop de twee zuidelijke terpen (MD4.05 en 4.16) waarvan het patroon herkenbaar is op afb. 6.

van de in de verkenningssleuven aangetroffen sporen. Hierop is duidelijk te zien hoe de voormalige perceleringssystemen rondom de terp zijn aangelegd. De lichte kleuren geven de verhogingen van de terpen weer, de donkere de lage delen in het landschap. De sloten en greppels rondom de terpen zijn met lijntjes aangegeven. Iedere terp heeft zijn eigen erf dat wordt omsloten door een rechthoekig patroon van sloten. Op de kaart van Kruikius uit 1712 is te zien dat de terpen MD4.05 en MD4.16 nog bewoond werden. De gebouwen werden omringd door boerengeriefhoutbosjes. De Middeleeuwse vindplaatsen worden allemaal ingepast in het nieuw aan te leggen recreatiegebied, aan de aanleg waarvan in 1999 zal worden begonnen.

IPP, Amsterdam

M.E. Visser

Dordrecht: Statenplein zie Middeleeuwen en later.

's-Gravenhage: Tunneltracé Noordelijke Randweg In mei heeft RAAP-Advies het onderzoek afgerond in het tunneltracé van de Noordelijke Randweg. Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Afdeling Archeologie van de Dienst Stadsbeheer van de gemeente Den Haag.

De te bouwen tunnel in de Noordelijke Randweg wordt aangelegd in het duingebied aan de westzijde van Den Haag. Deze omgeving, waar in de ondergrond Oude Duinen voorkomen, is een in archeologisch opzicht rijk gebied zoals blijkt uit de vele vindplaatsen die er bekend zijn. Diepe bodemingrepen die met de aanleg van de tunnel gepaard gaan zullen eventueel aanwezige archeologische waarden vernietigen. Het karterend booronderzoek had als doel vast te stellen of in het tracé archeologische vindplaatsen aanwezig zijn, zodat voorafgaand aan de bouw van de tunnel tijdig initiatieven ten behoeve van een vervolgonderzoek kunnen worden ontwikkeld. De boringen bestonden uit pulsboringen waarbij ongeroerde kernen werden gestoken in het niveau van de Oude Duinen.

Uit een vooronderzoek blijkt dat in de nabijheid van het tracé vindplaatsen in de Oude Duinzanden aanwezig zijn. Deze Oude Duinzanden liggen in het tracé onder een pakket Jong Duinzand van circa 7 tot 20 m dikte. Uit studie van de geologische opbouw van het Oude Duingebied valt op te maken dat de Oude Duinzanden ongeveer tussen 0 en 3 m +NAP moesten liggen. Binnen dit interval kunnen archeologische sporen worden verwacht. Omdat het technisch niet mogelijk is om met handboorgereedschap het dikke pakket Jong duinzand te doorboren zijn er, gelijktijdig met een geotechnisch grondonderzoek door Grondmechanica Delft, gemechaniseerde pulsboringen uitgevoerd. De ongestoorde boorkernen die daarbij zijn gestoken zijn door RAAP in het laboratorium van Grondmechanica Delft onderzocht op de aanwezigheid van archeologische sporen. Aanvullende boringen met handboorgereedschap zijn er nadien nog gezet aan de zuidoostzijde van het tracé, waar reeds een groot deel van het Jong Duinzand is afgegraven.

Uit de resultaten van de boringen blijkt dat er in de Oude Duinzanden verschillende veenlagen en bodem niveaus zijn die duiden op een gefaseerde opbouw van het Oude Duinlandschap. De grote verschillen in de hoogtes waarop de veenlagen en de bodem niveaus zijn aangetroffen duiden op een sterk reliëf en het voorkomen van natte duinpannen. Sporen van houtskool in een veenlaag, zoals in een paar boringen zijn aangetroffen, duiden op de aanwezigheid van bewoningslocaties in de nabijheid. Vlakbij een bekende vindplaats uit de Romeinse Tijd lijkt in een boring een oude akkerlaag te zijn aangetroffen waarin ook houtskool aanwezig is. Daarmee lijkt deze vindplaats zich in het tunneltracé voort te zetten (Oude Rengerink 1998a).

Archeologisch adviesbureau RAAP

J.A.M. Oude Rengerink

's-Gravenhage: Wateringse Veld Het onderzoek op de Vinex-locatie Wateringse Veld heeft in 1998, naast een bestendiging van het beeld dat in de twee voorafgaande jaren is ontstaan, een aantal nieuwe inzichten opgeleverd.

Een opgraving op de hoek van het Oosteinde en de Laan van Wateringseveld leverde een erf uit de Romeinse Tijd op, met daarbinnen de plattegrond van een drieschepige boerderij. Het geheel sluit vrijwel naadloos aan op de opgravingsplattegronden van 1996 en 1997. Het erf meet circa 45 bij minimaal 55 m, wordt omgeven door erfgreppels en kent dezelfde oriëntatie als de eerder onderzochte erven. De boerderijplattegrond kon over een lengte van 15 m worden opgegraven, heeft een drieschepig gedeelte en een gedeelte zonder interne verdeling met een grote concentratie baksteen- en dakpanfragmenten in het midden. Verspreid over het erf komen verder enkele afvalkuilen, ondiepe greppels en kleine concentraties paalsporen voor. Duidelijkheid over, ongetwijfeld aanwezige, bijgebouwtjes kan hieruit echter niet worden verkregen. Tegen de zuidelijke afscheiding bevond zich een bijna 2 m diepe waterput. Op zich is dat geen bijzondere vondst voor deze periode, maar voor dit project was het de

eerste na ruim twee jaar onderzoek. Van de waterput zelf was overigens weinig over, het hout- of vlechtwerk was vrijwel volledig vergaan. Afgaande op de resultaten van de voorafgaande jaren kan dit erf in de 2e of 3e eeuw na Chr. worden gedateerd. Analyse van het vondstmateriaal moet nog plaatsvinden.

Het beeld van een in cultuur gebracht landschap werd verduidelijkt door een tweede opgraving, tussen Oosteinde, de Kernheimstraat en de Bovendijk, die een groot deel van 1998 in beslag nam en die, paradoxaal genoeg, geen bewoningssporen opleverde. Over een breedte van minstens 50 m bleek de oeverwal van de Gantel door middel van greppels in percelen te zijn verdeeld. Sommige greppels konden over een lengte van circa 200 m worden opgetekend. In totaal beslaat het oppervlak dat op deze manier is verkaveld en door deze opgraving kon worden aangetoond 150 bij 300 m. In de eerste twee jaar van het onderzoek zijn bij waarnemingen in wegcunetten dergelijke greppels, vaak op grote afstand van de erven, aangetroffen. De conclusie lijkt derhalve dat een minstens 300 m brede strook langs de Gantel in de 2e en 3e eeuw na Chr. verkaveld is geweest.

's-Gravenhage, dienst Stadsbeheer, afd. Archeologie

P. Ploegaert

's-Gravendale: **Langestraat/Marktplein** zie Middeleeuwen en later.

Leiden: Oostvlietpolder In opdracht van de gemeente Leiden, dienst Bouwen en Wonen, Afdeling Monumentenzorg heeft RAAP-Advies een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI-1) uitgevoerd in de Oostvlietpolder in de gemeente Leiden. De aanleiding was de voorgenomen wijziging van functies in het bestemmingsplan. Het doel van het onderzoek was het lokaliseren van eventueel aanwezige archeologische vindplaatsen. Het onderzoek is uitgevoerd in november en december.

Het onderzoeksgebied omvat circa 93 ha, ligt ten zuiden van de stad Leiden en wordt (globaal) begrensd door de Vliet in het noordwesten, het Vlietpark in het noordoosten, Rijksweg A4 in het zuidoosten en het recreatiegebied De Vlietlanden in het zuidwesten. Het merendeel van het gebied bestaat uit grasland. Eén deel is in gebruik als volkstuinencomplex. In het zuidelijk deel van het gebied is een gasstation aangelegd. Het gebied wordt gekenmerkt door een langgerekte strokenverkaveling die stamt uit de Late Middeleeuwen.

Op basis van de verkregen gegevens kan worden gesteld dat op een stelsel van kreekruggen en op de oeverafzettingen van de Vliet zeker tien locaties aanwezig zijn die, afgaande op vondsten uit boringen en langs slootkanten, vrijwel zeker archeologische vindplaatsen vormen. De vindplaatsen zijn ontdekt aan de hand van het voorkomen van houtskool en aardewerkfragmentjes in boorkernen. In de meeste gevallen liggen de vindplaatsen direct onder de bouwvoor. Gezien het fragmentaire karakter van de vondsten is een directe datering niet mogelijk, maar het handgemaakte en zachtgebakken aardewerk wijst op een datering in de Prehistorie of Romeinse Tijd. Op stratigrafische gronden (liggend in de top van de Afzettingen van Duinkerke I) zal het aardewerk niet ouder zijn dan de Late IJzertijd (Oude Rengerink 1998b).

Archeologisch adviesbureau RAAP

J.A.M. Oude Rengerink

Leiden: Pomonaterrein In december 1998 en begin januari 1999 heeft archeologisch adviesbureau RAAP een archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied Pomona-terrein. Het terrein is gelegen aan de noordzijde van de Wassenaarse Weg en omvat een aantal percelen, waaronder een sportterrein, een graslandperceel en een groot braakliggend terrein waar in het recente verleden een gebouwencomplex heeft gestaan (het eigenlijke Pomona). In to-

taal omvatte het te onderzoeken gebied circa 3,5 ha. Vanwege op handen zijnde bouwplannen in het genoemde gebied heeft de Afdeling Monumentenzorg van de Dienst Bouwen en Wonen van de gemeente Leiden RAAP opdracht gegeven een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) uit te voeren. Aanvullend op de kartering zijn, na overleg met de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Leiden, op de aangetroffen vindplaatsen extra boringen uitgevoerd ter waardering van de vindplaatsen. Het archeologische onderzoek bestond uit een beperkte inventarisatie van geologische, historische en archeologische gegevens en een karterend booronderzoek.

Op het oostelijk deel van het terrein bestaat de ondergrond uit oeverafzettingen van de Oude Rijn, die tussen de zuidelijke uitlopers van een strandwal zijn afgezet. In het westelijk deel van het terrein ligt een strandwal aan het oppervlak die over het algemeen tot een diepte van circa 0,4 tot 0,5 m diepte verstoord en/of omgezet is. Het terrein ten noorden van het sportveld is tijdens het verwijderen van bebouwing grotendeels tot circa 1 m diepte verstoord. Eventuele vindplaatsen zullen daarmee waarschijnlijk ook verstoord zijn. Slechts aan de oostzijde lijkt de bodemopbouw voor een aanzienlijk deel van het terrein nog intact te zijn.

Op twee locaties zijn aan de hand van de boringen archeologische vindplaatsen geconstateerd (vindplaatsen 1 en 2). Vindplaats 1 is een locatie die vermoedelijk, op basis van het aangetroffen aardewerk, te dateren is in de Late IJzertijd of de Romeinse Tijd. De vindplaats ligt ten dele op de strandwal aan de westzijde van het sportveld en oostelijk daarvan in een kleilaag in de laagte tussen de eerder genoemde strandwallen.

De vondsten in de kleilaag bevinden zich op circa 0,5 tot 0,8 m onder het maaiveld en op de strandwal op circa 0,3 tot 0,5 m onder het maaiveld. In de klei is fosfaataanrijking aanwezig in de onderste zone van de vondstlaag. De vondstlaag heeft in de klei een dikte die varieert van circa 0,2 tot 0,5 m en is afgedekt met een laag zeer zachte klei.

Op de strandwal is de vondstlaag aan de bovenzijde minder scherp te begrenzen, vermoedelijk is de bovenzijde van de vondstlaag opgenomen in de verstoorde laag. In het zand van de strandwal lijkt het onderste deel van een bodemprofiel (B- en BC-horizonten) nog intact. Het bovenste deel van het oorspronkelijke profiel (A- en E-horizonten) zoals dat aanwezig geweest kan zijn, lijkt te zijn opgenomen in de verstoorde bovenlaag.

Aangenomen mag worden dat de vondstlaag in de klei naast de strandwal dankzij afdekking met een kleilaag niet noemenswaardig door latere verstoringen is aangetast. Op de strandwal daarentegen lijkt in elk geval het bovenste deel zijn verstoord.

De vindplaats is waarschijnlijk te interpreteren als een (deel van een) nederzetting die was gelegen op de strandwal, waarvan de randzone zich in de klei ten oosten van de strandwal uitstrekte. De westelijke begrenzing ligt waarschijnlijk buiten het onderzoeksgebied.

Aanwijzingen voor vindplaats 2 zijn aangetroffen op de strandwal aan de oostzijde van het onderzoeksgebied. In een paar boringen zijn aanwijzingen voor een vindplaats aangetroffen (enige fragmentjes aardewerk en verbrand bot). De vondsten komen voor op circa 0,3 m onder het maaiveld in een bodemprofiel dat vrij intact lijkt. Het vondstniveau bevindt zich in een B-horizont. De vindplaats lijkt aan de westelijke zijde begrensd te zijn bij de overgang van het zand naar de klei. De oostelijke begrenzing ligt buiten het onderzoeksgebied. Gezien de ondiepe bodemverstoring bestaat de inschatting dat deze vindplaats slechts in geringe mate verstoord is. Een datering is gezien de fragmentarische staat van de aangetroffen resten niet goed mogelijk (Oude Rengerink 1999).

Archeologisch adviesbureau RAAP

J.A.M. Oude Rengerink

Leiden: Stevenhofjespolder zie Prehistorie

De Lier: Kralingerpolder Vooruitlopend op een grondruil en de herinrichting van een tuindergebied is een aanvullende archeologische inventarisatie en een waarderingsonderzoek uitgevoerd naar een Romeinse vindplaats tussen de Burgersdijkseweg en de Zijlweg (Bult 1998). Daarbij werden omvang en conserveringstoestand van de vindplaats in kaart gebracht. Ook werd gekeken in hoeverre de voorgenomen werkzaamheden een aantasting voor de aanwezige archeologische waarden zouden betekenen. Uit het onderzoek zijn aanbevelingen voortgekomen die er toe hebben geleid dat de aantasting van het archeologische terrein tot een minimum beperkt bleef.

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Maassluis: Aalkeet-Binnen Polder zie Middeleeuwen en later.

Rijswijk: Bedrijventerrein 'Hoornwijck' Tijdens het bouwrijp maken van het bedrijventerrein 'Hoornwijck' vonden in 1997 twee opgravingen plaats (Koot 1998). Eén daarvan betrof een nederzetting uit de Romeinse Tijd. Tijdens dat onderzoek waren greppels aangetroffen die waarschijnlijk de zuidelijke begrenzing van de nederzetting vormden. Met enkele proefsleuven kon deze hypothese dit jaar worden gecontroleerd. In de proefsleuven zijn inderdaad geen resten van de nederzetting gevonden. Wel werden enkele greppels aangetroffen die deel uitmaakten van het verkavelingssysteem van het land rondom de nederzetting.

Rijswijk, dienst Grondgebiedzaken, afd. Vergunning en Handhaving

J.M. Koot

Rotterdam: De Kandelaar In opdracht van het Waterbedrijf Europoort (regio 2) heeft het BOOR een aanvullende archeologische inventarisatie uitgevoerd in het tracé van de aan te leggen watertransportleiding in het gebied 'De Kandelaar' tussen Schiedam en Zweth (Rotterdam). Bij de inventarisatie is gebruik gemaakt van gegevens uit het proefsleufonderzoek verricht door de heer J. Flumman, assistent projectleider van het Midden-Delflandproject van het Instituut voor Pre- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam. Het veldwerk bestond uit het zetten van grondboringen.

Geconstateerd is dat twee reeds bekende vindplaatsen in het gebied door de leiding doorsneden zullen worden. Het gaat om een nederzettingsterrein uit de Romeinse Tijd en om een locatie met greppels uit de Romeinse Tijd en de Middeleeuwen. In het tracé zijn op nog twee plekken archeologische waarden getraceerd. Eenmaal is houtskool in de top van het Hollandveen aangeboord. Dit kan duiden op sporen uit de IJzertijd. Daarnaast is houtskool aangetroffen boven een geulvulling aan de onderzijde van Post-Romeins veen. De exacte datering hiervan is vooralsnog niet vastgesteld (Peters 1999).

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Schiedam: Officierpad In opdracht van en financieel ondersteund door het Projectbureau Beneluxlijn verzorgt het BOOR de archeologische begeleiding van de werkzaamheden in het metrotracé van de Beneluxlijn. In de periode 16 tot en met 24 juni is in het tracé-gedeelte Nieuwland-Midden onderzoek verricht naar een greppelsysteem uit de Romeinse Tijd.

Aanleiding tot het onderzoek was de vondst van houtskool in een boring in het in 1995 uitgevoerde vooronderzoek (zie Kok 1995 en Moree 1996). In totaal zijn zeven parallel lopende greppels gedocumenteerd. De twee westelijke greppels zijn 75 tot 100 cm breed en 20 tot 25

cm diep; de breedte van de oostelijke greppels bedraagt 20 tot 25 cm, de diepte 30 tot 40 cm. Zij zijn ingegraven vanuit de top van een kleilaag (Afzettingen van Duinkerke I) liggend op een pakket veen (Hollandveen). In de eerste eeuwen van de jaartelling bevond zich op de onderzoeklocatie een lichte, noordwest-zuidoost gerichte, verhoging. De richting en omvang van de verhoging werden bepaald door de aanwezigheid van een Duinkerke O-geul onder het Hollandveen. Een houtskoolmonster uit een van de greppels leverde een C^{14} datering op van 1950 ± 40 BP (GrA-13781). Een aanwijzing voor menselijk handelen ter plaatse vormen de in de greppelvulling aangetroffen pollen van granen. Daarnaast zijn sporen gevonden die gezien kunnen worden als indicatoren voor de aanwezigheid van een weiland met vee of een bemeste akker. De greppels zullen hebben gefunctioneerd bij de afwatering van een akkercomplex. Vondstmateriaal als aardewerk of bot is niet aangetroffen (Jacobs 1999a).

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Schiedam: Polder Noord Kethel/Holiershoekse Polder/Woudhoek zie Middeleeuwen en later.

Schiedam: Polder Noord Kethel/Kandelaar In de maanden juni tot en met augustus is, in het kader van de ontwikkeling van het deelplan Abtswoude, een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) uitgevoerd in het gebied Kandelaar, gelegen in de Polder Noord Kethel tussen het spoor Rotterdam-Delft, de Poldervaart en de Schie en aan de noordzijde de Machine-sloot. Slechts een deel van het gebied was beschikbaar voor onderzoek, omdat grote delen reeds in voorgaande jaren zijn beplant en enkele percelen vanwege particulier eigendom niet te betreden waren.

In de onderzochte percelen zijn geen IJzertijdvindplaatsen gevonden. Ook restanten van mosveenkussens die in de IJzertijd geschikt waren om op te wonen ontbreken. Ten aanzien van de verwachting van vindplaatsen uit de IJzertijd kan worden geconcludeerd dat deze niet overeenkomt met de bevindingen uit het veldonderzoek.

Uit de Romeinse Tijd zijn naast een reeds bekende vindplaats nog vier nieuwe vindplaatsen gelokaliseerd. Allen bevinden zich conform de verwachting op of in de directe nabijheid van de uitlopers van een Duinkerke I-kreekrug. De reeds eerder bekende vindplaats kan worden omschreven als een Romeinse nederzetting. De vindplaats ligt tussen de Poldervaart en de Kandelaarweg. De omvang en aard van de nederzetting zijn tijdens het AAO nader bepaald. Het areaal waarin sporen en vondsten behorende bij deze nederzetting zijn aangetroffen, is circa 2,5 ha groot. Het huis zelf is niet teruggevonden, maar wel de sloten en greppels van het perceleringssysteem van één of meerdere erven. Het grootste deel van de sloten en greppels is georiënteerd op de ligging van de Duinkerke I-kreekrug. Ze zijn in de lengterichting van de kreekrug aangelegd (NNO-ZZW) of haaks hierop in de richting van het omringende veen. Naast sloten en greppels zijn er ook kuilen aangetroffen en een bewoningspakket, bestaande uit een kleilaag vol met Romeins aardewerk. Een dergelijk bewoningspakket ofwel vondstenlaag is elders in Midden-Delfland nog niet eerder aangetroffen dan op een nabij gelegen vindplaats in de Lage Abtswoude Polder (zie locatie Delft: Lage Abtswoude Polder/Tant-hof). Een deel van de vondstenlaag ligt over de sporen op de kern van de vindplaats. Een ander deel bevindt zich langs de Poldervaart en strekt zich uit over een gebied van circa 25x50 m. Hiervan is in het verleden al een gedeelte verloren gegaan bij de aanleg van de Poldervaart. Het deel langs de Poldervaart wordt momenteel bedreigd door een geplande waterpar-tij in het kader van de herinrichting van het gebied.

In de nabijheid van bovengenoemde vindplaats liggen drie nieuwe Romeinse vindplaatsen. Alle drie zijn conform de verwachting gevonden op de uitlopers van een Duinkerke I-kreekrug.

Eén van de locaties is gelegen tegenover de reeds bekende vindplaats op een afstand van circa 250 m in zuidwestelijke richting. Er is een vondstenlaag aangetroffen die vergelijkbaar was met de vondstenlaag van de reeds bekende vindplaats en die in de Abtswoudse Polder. Waar echter bij de laatste twee andersoortige sporen onder de vondstenlaag tevoorschijn kwamen, was dit bij deze locatie niet het geval. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat slechts de rand van het bewoningspakket is aangesneden. Vermoedelijk ligt de kern van de vindplaats ten zuiden van de Kandelaarweg op het midden van de Duinkerke-I kreekrug.

De tweede vindplaats ligt ten noordwesten van de reeds bekende Romeinse nederzetting, aan de noordzijde van de Kandelaarweg. Hier zijn diverse perceleringssloten en/of greppels aangetroffen, die te volgen waren over een lengte van circa 300 m. Net als bij de reeds bekende Romeinse nederzetting liggen de sloten en greppels in de lengterichting over de Duinkerke-I kreekrug. Haaks op één van deze sloten bevindt zich een zijslotje. Deze eindigt in het veen.

De derde vindplaats ligt ten zuidwesten van MD 7.28. De vindplaats bestaat uit kleine sporen, mogelijk kuilen, die zich vaag aftekenen op de kleigrond van de Duinkerke I-afzettingen. Tevens is er Romeins aardewerk gevonden.

In het noordwesten van het onderzoeksgebied is tenslotte nog een Laat- of Post-Middeleeuwse vindplaats aangetroffen. De vindplaats kan alleen worden gedateerd op grond van de geologie, aardewerk is er niet gevonden. De sporen van de vindplaats zijn vaag zichtbaar net onder de bouwvoor en bestaan vermoedelijk uit enkele kuilen.

IPP, Amsterdam

M.E. Visser

Schiedam: Sportpark Harga Ten behoeve van de verbreding van Rijksweg A4 tussen Vlaardingen en Schiedam verdwijnt het westelijk deel van Sportpark Harga. Als nieuwe westelijke begrenzing van het sportpark is een enkele meters brede sloot gegraven. In de stort ontdekte de heer T. Dijkstra (Schiedam) eind mei een aantal aardewerkfragmenten uit de Romeinse Tijd. Nader onderzoek door het BOOR leerde dat het vondstmateriaal afkomstig was uit een laag lichtzandige klei. Deze laag is, evenals de onderliggende klei, te rekenen tot de Afzettingen van Duinkerke I. In het slootprofiel was te zien dat het vondstniveau naar het noorden toe sterk daalde. Aangenomen kan worden dat zich hier een (Duinkerke I-) geul bevindt.

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Middeleeuwen en later

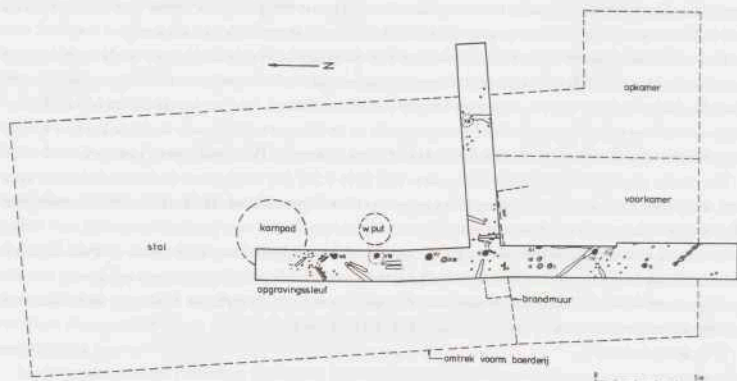
Barendrecht: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde zie Prehistorie.

Barendrecht: Vinex-locatie Midden-IJsselmonde/Stadse Rechthoek Tijdens het graven van een singel op het bouwterrein Stadse Rechthoek I ontdekte de heer E. Frings (Rotterdam) aardewerk en verticaal geplaatst constructiehout. Het vondstmateriaal kan in de 14e eeuw worden gedateerd. De archeologische resten maken deel uit van een uitgestrekt areaal nederzettingssporen aan de noordzijde van een ondergesedimenteerde dijk in de Zuidpolder. Dijk en nederzetting zijn in 1373 bij de overstrooming van de Riederwaard (min of meer het latere IJsselmonde) verloren gegaan (Moree 1997).

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Brandwijk: Gijbelandsedijk 119/120 Naar aanleiding van de sloop van de historische boerderij Gijbelandsedijk 119/120 in februari is door leden van de AWN Lek- en Merwestreek in een zesdaagse zomercampagne de onderliggende woonheuvel onderzocht door middel van proefsleuven in langs- en dwarsrichting. Onderin de langssleuf werd een rij van zeven dragende palen van de eerste ontginningsboerderij blootgelegd. De palen hadden een diameter van circa 30 cm en een onderlinge afstand van 2,2 tot 2,8 m. Ze waren ongeveer 60 cm ingegraven, aan de onderzijde licht aangestompt en gefundeerd in een bed van houtspaanders.

Afb. 8. Brandwijk: Gijbelandsedijk 119/120. Plattegrond met boerderij-omtrek, proefsleuf met hout- en paalsporen. Fig.: AWN Lek- en Merwestreek.

Afb. 9. Brandwijk: Gijbelandsedijk 119/120. Sierschijf met gegraveerde geveugelde draak in een fond van blauw email. Aange troffen in de 13e-eeuwse mestophogingslagen. Diameter 6,6 mm. Fig.: AWN Lek- en Merwestreek.

In de dwarsleuf werd het spaanderbed aangetroffen van een paal uit de oostelijke rij. De paal zelf was verdwenen, maar hiermee kon wel de tussenstijlafstand van 6,8 m worden bepaald. Van de buitenwanden werd in het zuidelijke sleufgedeelte een restant van schuinlopend vlechtwerk aangetroffen en in het noordelijke gedeelte een veelheid aan kleine paalsporen. De boerderij was driebeukig van opzet.

In de totale ophoging van 2,8 m waren drie hoofdlagen te onderscheiden: onderin 1,2 m donkergekleurde humeuze ophogings- en mestlagen, daarboven een opvallende scheidingslaag van 25 cm oranje kleigruis en daarboven 1,3 m bruine kleiophogingen.

Bij de bouw van de eerste boerderij is de natuurlijke ondergrond (veen) geplaveid met een laag houtspaanders. Vervolgens is al direct een gedeelte binnen de boerderij opgehoogd, waarschijnlijk voor het droog houden van gewas. De dominantie van lijnzaad/vlas in een zadenmonster uit deze ophoging geeft aan dat dit gewas hier in de beginperiode werd verbouwd. Het vee stond in het achterste (niet opgehoogde) deel van de boerderij, waarschijnlijk op houten vlonderwerk, en zorgde voor een 'natuurlijke' mestophoging. Het woongedeelte bevond zich in de zuidelijke voorhelft. De vloer was hier eveneens opgehoogd en in het midden beleemd. Het erf achter de boerderij was geplaveid met een laag takken. Hierna volgde nog een aantal ophogingen van humeuze klei en plagachtige mestlagen, waarbij ook het grondplan van de boerderij moet zijn aangepast/vergroot. De buitenafmetingen van de boerderij zijn dan ongeveer 20x11 m.

Het aardewerk uit het onderste humeuze pakket bestaat uit kogelpot-, Paftrath-, Pingsdorf- en Andenne-aardewerk. Grijs- en roodbakend aardewerk alsmede protosteengoed ontbreken nog geheel.

De eerste opleg van de boerderij is te dateren rond 1200 of nog in het laatste kwart van de 12e eeuw. De vier humeuze ophogingen zijn voor of in het laatste kwart van de 13e eeuw voltooid.

Uit de mestlagen van de derde ophoging kwam een opmerkelijk siervoorwerp te voorschijn: een koperen schijf met in het midden een gevleugeld draakje in een cirkelvormig fond van blauw email. Het kunstvoorwerp, waarin waarschijnlijk later twee gaten voor bevestiging zijn aangebracht, is waarschijnlijk afkomstig uit Limoges (Frankrijk) en mogelijk meegebracht van een pelgrimage.

In het laatste kwart van de 13e eeuw verandert de ophogingsmethodiek met humeus materiaal en mest definitief. De boerderij werd afgebroken en het terrein geëgaliseerd en afgedekt met een forse laag oranje (gebakken) kleigruis. Opvallend is dat in deze laag uitsluitend 12e-eeuws aardewerk voorkwam, dus vroeger dan het vondstmateriaal uit de lagen daaronder. Het gruismateriaal is daarom waarschijnlijk afkomstig van een andere plaats, mogelijk van een regionale steenbakkerij die hiervoor wellicht ongezuiverde klei gebruikte.

In de kleiophogingen boven de gruislaag werden geen paalsporen meer aangetroffen, hetgeen erop wijst dat de gebintstijlen vanaf die tijd op stenen poeren werden geplaatst. Ook mestlagen werden binnen het bereik van de sleuf niet meer waargenomen. Alleen aslagen verraden dat de nog onbetegelde vloer binnen de 14e-eeuwse boerderij zeker vijfmaal periodiek werd opgehoogd.

In de 15e eeuw doet de verstening zijn intrede. Uit de loop van de brandmuur blijkt de boerderij-oriëntatie dan nog overeen te komen met die van de eerste ontginningsboerderij. De ophogingen vanaf de 15e eeuw, waarin het rode aardewerk gaat domineren, hangen samen met verbouwing/uitbreiding van het voorhuis.

De laatste kleiophoging dateert uit het laatste kwart van de 16e eeuw en kan in verband worden gebracht met de bouw van de eerste kaaskelder in het voorhuis. Bij de sloop kwamen

hiervan de resten bloot te liggen. De voorgevel kreeg toen ook een andere oriëntatie, parallel aan de weg/Graafstroom. In het begin van de 17e eeuw kreeg de boerderij een dwarshuis met een voor deze streek zeer luxe uitgevoerde opkamer boven de (grotere) kaaskelder. Afgezien van enkele 18e-eeuwse wijzigingen in de voorgevel behield het voorhuis deze hoofdvorm tot in onze tijd.

Hoewel verre van volledig, heeft het archeologisch noodonderzoek, aangevuld met het bouwhistorisch onderzoek verricht door de heer L. van der Meule, een uniek inzicht verschafte in de geschiedenis van een agrarische nederzetting vanaf het eerste begin in de 12e eeuw tot aan de definitieve sloop aan het einde van de 20e eeuw.

AWN Lek- en Merwestreek

T. Koorevaar

Brielle: Langestraat Na een proefonderzoek in 1997 (Guiran 1998a) werd in opdracht van de gemeente Brielle in 1998 het archeologisch onderzoek naar de stadsmuur bij de Langestraat voortgezet. De resultaten van het onderzoek zijn gepresenteerd in BOORrapporten 36 (Guiran 1998b) en samengevat in de *Brielse Mare* (Guiran 1998c). Bij de nieuwbouw op de locatie aan de Langestraat laat de gemeente de aangetroffen muurresten zoveel mogelijk intact.

De stadsmuur is over een lengte van ruim 100 m opgegraven. Ze ligt vrijwel parallel aan de Langestraat; na 62 m knikt de muur in de richting van de Burgemeester H. van Sleenstraat. Aan de binnenzijde van de muur is, met onderlinge afstanden van 3 tot 3,50 m, een groot aantal steunberen aangetroffen. Opvallend is dat de fundering van het opgegraven deel van de stadsmuur in één werk lijkt te zijn uitgevoerd. Over het algemeen zijn de funderingen over een hoogte van 1,50-2,20 m bewaard gebleven. In het opgaand werk is de muur circa 60 cm dik geweest. De lengte van de bakstenen (27-29 cm) geeft een indicatie voor de aanleg van de muur in de eerste helft van de 14e eeuw. Deze datering kan nog in overeenstemming zijn met de toestemming voor de aanleg van vesten rond de stad in 1338. In de gracht voor de muur is een flink aantal interessante fenomenen aanwezig: beschoeiingen, palenrijen, omgetrokken delen van de stadsmuur en een straatje dat aansloot op een kleine opening met trap treden juist voorbij de knik in de muur. Bijzonder is een grotere doorgang in de muur ter hoogte van het midden van de Maarlandse Haven. De muur ter weerszijden van de doorgang eindigde in een blok zwaar metselwerk, waar vermoedelijk een boogconstructie op steunde. De doorgang wordt geflankeerd door rijen palen met beschoeiingsplanken, aangelegd omstreeks 1360. De doorgang zal te maken hebben met de aanwezigheid van een sluis in de dijk van de Langestraat. Intrigerend is de vraag of met deze vondst ook de locatie van een in 1394 (en misschien ook al in 1332) vermelde watermolen die op het getij werkte, is vastgelegd.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran

Delft: Koornmarkt 68 Bij de verbouwing van een winkelpand tot appartement werd de vloer van de achterkamer verwijderd waardoor hier archeologisch onderzoek kon worden uitgevoerd. Hier werd een 3,4 m brede kelder aangetroffen die gemetseld was met bakstenen van het formaat 22x11x5,5 cm. De kelder had oorspronkelijk een tongewelf, dat inmiddels was gesloopt. De kelder dateert uit het midden van de 15e eeuw en was gebouwd binnen de reeds bestaande zijmuren van een achterhuis. Op grond van het steenformaat van deze muren (28/29x13x6 cm) dateert het achterhuis uit het midden van de 14e eeuw. Tegen de achterwand van de kelder lag een beerput met steenformaat 21x11x4,5 cm. Deze put was nog gevuld met beer maar werd niet leeggehaald omdat daartoe geen noodzaak bestond.

In een latere fase werd er een muur in de reeds met puin en zand dichtgegooide kelder ge-

bouwd die door de achterwand van de kelder liep en ter plekke van de beerput een spaarboog had die het gewicht van de muur over de put heen tilde. Wanneer de kelder in onbruik is geraakt, is niet precies bekend.

Gemeente Delft, sectie AMA

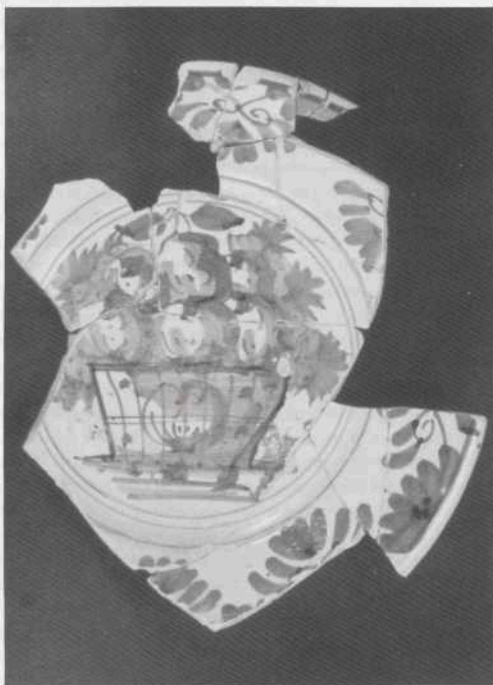
E.J. Bult

Delft: Lage Abtswoudse Polder/Tanthonf zie Romeinse Tijd.

Delft: Oosteinde 173 Tijdens de uitgebreide restauratie van het pand Oosteinde 173 werd bouw-historisch en archeologisch onderzoek verricht. Het pand ligt buiten de zone die door de stadsbrand van 1536 werd aangetast. In het pand zijn daarom nog tal van constructiedelen van vóór de stadsbrand bewaard gebleven die elders in de stad zijn verdwenen. Zo heeft het pand op de hoeken van de voorgevel nog arkelorentjes en zijn de balklagen op de begane grond en op de verdieping nog aanwezig. De voor- en achtergevel op de begane grond zijn in het begin van de 20e eeuw verwijderd om een poort te creëren die toegang verleende tot het achterterrein. Vanaf 1653 tot 1916 was in dit pand het Delftse faience-atelier de 'Porseleyne Fles' gevestigd.

Bij het archeologisch onderzoek werden funderingen teruggevonden waaruit de indeling op de begane grond kon worden herleid. Het oorspronkelijke pand was 10,6/8,6 m lang en

Afb. 10. Delft: Oosteinde 173. Plateelbakkersafval in de vorm van een zogenaamde Friese schotel van majolica uit het keldertje van de Porseleyne Fles. Datering: 17e eeuw. Foto: A.M. Huf, gemeente Delft, sectie AMA.

5,5 m breed. De voorgevel stond schuin op de as van het huis, parallel aan de gracht. Het huis was in vier balkvakken verdeeld. De middelste twee balkvakken waren 2,1 m breed, de voorste en achterste respectievelijk 3,1/1,1 en 3,3 m. Aanvankelijk bestond de ruimte uit één vertrek met in het achterste balkvak een schouw tegen de zuidelijke zijmuur. De achterwand van de schouw had de vorm van een boogsegment en twee aanzetten voor de wangen van de schouw staken in het vertrek uit. In de hoek van de schouw waren meerdere aspten ingegraven die bij verschillende vloerniveaus in het huis behoorden. Op grond van het gebruikte steenformaat (22x11/10,5x5/4,5 cm) en de aanwezigheid van steengoedfragmenten onder het oudste vloerniveau kon de bouw worden gedateerd op het midden van de 15e eeuw. Tot die tijd was dit deel van het erf onbebouwd.

Waarschijnlijk nog in de 15e eeuw werd de ruimte in twee vertrekken verdeeld door een één-steens brede muur vlak voor het begin van het vierde balkvak op te trekken en de oude moerbalk op deze muur te plaatsen. Mogelijk werd gelijktijdig het huis met 5 m verlengd waardoor de begane grond werd verdeeld in een voorkamer, tussenkamer en achterkamer. De zuidmuur van de achterkamer werd in de 17e eeuw tot aan het maaiveld afgebroken, opnieuw opgetrokken en met een meter verlengd. In de achterkamer werd in de 17e eeuw een klein keldertje gebouwd dat in het vierde kwart van de 17e eeuw met plaatelbakkersafval werd dichtgegooid. Onder dit afval bevonden zich vele kokerfragmenten waarin borden konden worden gestapeld om in de oven te bakken. Verder werden er proenen, biscuit-aardewerk en misbaksels van zogenaamde Friese schotels gevonden. Aan deze schotels wordt abusievelijk vaak een Friese herkomst toegeschreven, maar inmiddels is duidelijk dat het om een Delfts product gaat.

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Delft: Wijnhaven 7 Tijdens de verbouwing van een rij panden aan de Wijnhaven werd een onderzoek ingesteld naar de inhoud van een beerput op de achterplaats van huisnummer 7 (Bult 1999, Weve 1999). Dit plaatsje ligt achter het onderkelderd achterhuis waarvan de fundering en het opgaande muurwerk bestaat uit moppen van 28x14/13x6,5/6 cm. Op grond van dit steenformaat wordt de bouw van dit stenen huis gedateerd in het midden van de 14e eeuw.

De beerput bleek 4 m diep en werd vanaf het tweede kwart van de 15e eeuw tot in de 17e eeuw gebruikt. In 1997 werden door schatgravers pogingen ondernomen om deze beerput te legen. Dit bleek niet geheel mogelijk en bovendien levensgevaarlijk. Bovenop de beerput lag namelijk een olietank die op de rand balanceerde, waardoor hij bij het leeghalen van de put mee naar beneden zakte. Ondanks het instortingsgevaar heeft men meerdere malen gepoogd de put onder de tank leeg te halen, want op ongeveer 2 m diepte was men gestuit op naar verluidt wel 40 tinnen borden en eetplanken (teljoren) die op elkaar gestapeld lagen en had men onderdelen van een koperen kroonluchter uit de 15e eeuw aangetroffen. Verder leeghalen van de put bleek onmogelijk zonder de tank te lichten.

Na de sanering en verwijdering van de tank in opdracht van de gemeentelijke archeoloog werden dicht bij elkaar in de nog overgebleven beervulling twee borden, drie teljoren (eetplanken) en twee kannen van tin opgegraven, alsmede een lekbak van een kroonluchter. De nabijgelegen voorwerpen van Delfts aardewerk en de kleipijpen dateren uit de periode 1620-1630. Het tin zelf is echter ouder en dateert vanaf de eerste helft van de 16e eeuw. Het moet dus bijna honderd jaar in gebruik zijn geweest voordat het in de beerput werd gegooid. Deze voorwerpen hebben zeer waarschijnlijk samen met het tin dat de schatgravers vonden één verzameling gevormd, die voor de toenmalige eigenaar een grote financiële waarde moet hebben gehad.

Afb. 11. Delft; Wijnhaven 7. Tinnen voorwerpen afkomstig uit de beerput achter Wijnhaven 7. Datering: 16e eeuw. Foto: A.M. Huf, gemeente Delft, sectie AMA.

Sommige voorwerpen vertonen opvallende beschadigingen die opzettelijk zijn aangebracht om de voorwerpen onbruikbaar te maken voordat ze in de put werden gegooid. Het bewust beschadigen van waardevolle voorwerpen en deze vervolgens aan het water of aan een moerassige omgeving toevertrouwen lijkt op een rituele begraving waarbij het doel was om de geofferde voorwerpen aan het gewone gebruik te onttrekken.

Naast vele 15e en 16e-eeuwse voorwerpen van aardewerk en hout werd op de bodem van de put een zogenaamde klotendolk aangetroffen. Het lemmet was aan het uiteinde voorzien van een vierkante punt met een bloedgeul. Het cilindrische heft en de beide uitspringende ballen zijn gefaceteerd en versierd met zwarte knopjes van git en kleine zilveren spijkerijtjes. De klotendolk was een wapen dat voornamelijk door burgers werd gedragen. Gelet op de rijke versiering heeft deze dolk aan een kapitaalcrachtige eigenaar toebehoord.

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Dordrecht: Spuiboulevard In het kader van de herinrichting van de Spuiboulevard werd een dichtgeworpen deel van de oude stadsgracht (Spuihaven) weer open gegraven. In het kader van die werkzaamheden werd van 18 mei t/m 22 juni een archeologisch onderzoek uitgevoerd naar de voormalige stadsmuur. Het onderzoek stond onder de dagelijkse leiding van M. Spits. Het onderzoek naar de stadsmuur is van groot belang. Weliswaar werden onder leiding van H. Sarfatij (ROB) kleine delen van de Dordtse stadswallig blootgelegd, maar een goed beeld van de stadsmuur is er eigenlijk nog niet. Ook dit onderzoek leverde niet voldoende op om iets te kunnen zeggen over ouderdom en bouwfasen. Daartoe was de toegestane onderzoeksdiepte (tot de bodem van de nieuwe haven, dat wil zeggen circa 1 m -NAP) ontoereikend. Desondanks leverde het onderzoek voldoende nieuwe gegevens op over de historie van de stad.

Over een afstand van 80 m werd tussen het Achterom en de Johan de Wittstraat een deel van de stadsmuur blootgelegd, waarin diverse bouwfasen waren te herkennen. Achter de stadsmuur was een weergang op bogen aanwezig. Onder de bogen zijn schietgaten aangetroffen. Een groot deel van de voorzijde van de stadsmuur boven de schietgaten werd ingenomen door grote blokken natuursteen. De buitenzijde was de 'Schausseite' en moest er dus indrukwekkend

uitzien. Dat gebeurde dan ook. Het grootste blok natuursteen mat 132x40x32 cm. Op plaatsen waar dit ontbrak zijn later aangebrachte funderingen van o.a. een badhuis aangetroffen.

Het meest bijzondere was de vondst van het fundament van een toren in de stadsmuur. Op basis van oude prenten en een vergelijking met stadsplattegronden van Van Deventer, Braun & Hogenberg en Blaeu werd duidelijk dat het de Beulstoren betrof. De toren had deze naam omdat hij ooit diende als ambtswoning voor de beul of scherprechter van de stad. Op 18e-eeuwse tekeningen is duidelijk een D-vormige toren te zien van twee verdiepingen hoog, afgedekt met een schilddak, met op de eerste verdieping ramen en een gemak. De toren stond met zijn ronde zijde in het water; de rechte achterzijde bevond zich aan de kant van de stad. Het onderzoek liet inderdaad een D-vormige toren zien, waarvan de vlakke stadzijde 6,35 m breed was. Hier bevond zich een toegangsdeur die later dichtgezet was, kennelijk omdat de toren zijn functie als woning had verloren. De bolle voorzijde strekte zich tot 5,50 m daarvan uit. De oorspronkelijke fundering was 75 cm breed en was opgetrokken uit kloostermoppen. Mogelijk dateert de eerste aanleg van de toren uit de 14e eeuw. Dat is niet zeker; wel zeker is dat deze in 1816 werd afgebroken om plaats te maken voor een steiger van de zwemschool, waarvan 12 palen paarsgewijze werden aangetroffen. De toren zelf heeft enkele interne verbouwingen meegemaakt.

Tenslotte werd nog aandacht besteed aan de vrijgekomen fundamente van de voormalige Spuiport. Dit was één van de oudste Dordtse stadspoorten die al in 1312 werd genoemd. In 1550 werd de oude Middeleeuwse poort vervangen door een nieuwe, die in 1609 werd verbouwd en in 1870 werd afgebroken. Ondanks het beleid om zo weinig mogelijk fundamente van de Spuiport aan te tasten, was het voor de bouw van de nieuwe Spuibrug noodzakelijk om toch een klein deel ervan bloot te leggen. Dit deel werd gedocumenteerd. Het bleek te gaan om de rechthoekige funderingen van de 16e-eeuwse poort.

Gemeente Dordrecht

J.P.C.A. Hendriks

Dordrecht: Statenplein Van 8 juni t/m 23 oktober vond de tweede fase van het archeologisch onderzoek op het Statenplein van Dordrecht plaats. Lag in 1997 het zwaartepunt op de bewoning langs de voormalige Kromme Elleboog, in 1998 was de aandacht vooral gericht op de achtererven van de huizen aan de voormalige Kolfstraat. De huizen zelf konden niet worden onderzocht, omdat de fundamente daarvan onder het huidige Kolfstraattracé liggen. Het onderzoek moest antwoord geven op de volgende vragen: a) tot welke periode gaat de bewoning langs de Kolfstraat terug, b) verschilt de sociale status van de bewoners met die van de voormalige Kromme Elleboog? De grens tussen de opgravingen van 1997 en 1998 werd gevormd door een ontwateringsloot (of sprant). Het veldonderzoek stond onder leiding van drs. A. Robeerst.

In de werkput zijn resten aangetroffen van achterkamers en achterterreinen van zes panden langs de Kolfstraat (huizen G t/m L). Op de achtererven werden ton- en waterputten, houten paden en mest- en afvalkuilen aangetroffen. Alle daarvoor in aanmerking komende structuren werden bemonsterd met het oog op botanisch, zoologisch en ongewervelden-onderzoek. In tegenstelling tot het onderzoek in 1997 heeft dit onderzoek weinig sporen van houtbouwfasen opgeleverd. Waarschijnlijk bevinden de sporen daarvan zich onder de huidige Kolfstraat.

Met betrekking tot de ouderdom van de bewoning kunnen de volgende opmerkingen gemaakt worden. De ondergrond wordt gevormd door een veenpakket. De top hiervan bevond zich op circa 4,50 m -NAP, dat wil zeggen circa 5,50 m onder het huidige loopoppervlak. In het veen is (wederom) een kleine waterloop ingegraven die voorafgaat aan de latere sprant. De greppel heeft, op basis van gevonden aardewerk, dezelfde datering gekregen als een houten

tonput naast een houten wand, circa 1225-1275. De datering in de 13e eeuw voor het in gebruik nemen van dit gebied komt overeen met de historische bronnen. De oudste vermelding van de Kolfstraat als 's Matthys steg' dateert van 1312. Eerst in 1590 werd de naam 'Colffstrate' gebruikt. Omstreeks 1250 werden al de eerste stenen muren opgetrokken. Muur S381 (achter huis L) bevatte een gemetseld privaat met een soort van glijwand, die uitkwam in de sprant. Op deze plaats werd in de sloot een zeer hoge concentratie van mosselschelpen aangetroffen. De muur was op regelmatige afstanden voorzien van uitspringende stenen. De uit kloostermoppen opgetrokken muur had geen contact meer met overige aangetroffen muurrestanten, zodat de uiteindelijke functie ervan vaag blijft. Desalniettemin zijn er meerdere 13e-eeuwse stenen muren aangetroffen. In huis H is een vloer met een haard uit het laatste kwart van de 13e eeuw aangetroffen en in huis K werd rond 1275 een achterkamer gebouwd.

In grote lijnen kan de historie van het gebied worden opgedeeld in zes fasen: 1) Omstreeks het midden van de 13e eeuw wordt op drie plaatsen houtbouw neergezet en op één plaats een muur van kloostermoppen. 2) Omstreeks 1275 worden ook op twee andere kavels de eerste bakstenen muren geplaatst, behorende bij een achterkamer. 3) Omstreeks 1350 woedt er een brand. Tenminste één, maar mogelijk twee huizen worden daarna vernieuwd. Omstreeks 1400 wordt achter huis L een ronde constructie gebouwd, waarvan de betekenis nog onduidelijk is. 4) In de tweede helft van de 15e eeuw worden drie huizen vervangen door bakstenen huizen met een houtskeletbouw. In die tijd werd tenminste één ozendrop dichtgezet. De ronde constructie wordt weer afgebroken. 5) Omstreeks 1550 worden de houtskeletbouwhuizen vernieuwd en worden twee nieuwe houtskeletbouwhuizen gebouwd. Huis I werd na een brand omstreeks 1500 niet meer opnieuw opgetrokken. 6) De laatste grote aanpassingen vinden plaats rond het midden van de 17e eeuw.

Hoewel de ouderdom van de bewoning aan dit gedeelte van de voormalige Kolfstraat overeen komt met dat van de voormalige Kromme Elleboog, is de invulling echter heel anders. De oudste bakstenen constructie gaat terug op de ingebruikname van het gebied. Opvallend was ook dat in tenminste twee van de aangetroffen huizen fraaie haarden met natuurstenen haardwangen in de achterkamers waren te vinden. Er is een complete metalen kandelaar aangetroffen (datering eerste helft 16e eeuw), evenals een gevelsteen van kalkzandsteen in de vorm van een moors mannengezicht met baard en tulband (1450-1600). Lederafval wijst opnieuw op activiteiten van een leeratelier in de periode 1225-1325. Tussen het aardewerk werd o.a. een compleet exemplaar van een kan uit Dieburg en scherven van goudlustermajolica uit Zuid-Spanje aangetroffen. Op numismatisch gebied valt het enorme aantal pseudo-munten op, die voorlopig in de 14e eeuw worden gedateerd. Het merendeel van de munten valt echter in de 17e eeuw. Opvallend is tevens dat zich in het 14e-eeuwse ophogingspakket twee Romeinse munten bevonden. Op het eerste gezicht lijkt het erop dat de bewoners aan de voormalige Kolfstraat zich vanaf de eerste bouw meer konden veroorloven dan die aan de Kromme Elleboog. Het is echter nog te vroeg om uitspraken te doen over hun exacte sociaal-economische status. Niet vergeten mag worden dat de huizen zelf nauwelijks zijn onderzocht.

Gemeente Dordrecht

J.P.C.A. Hendriks

Gouda: Regentessenbrug Bij de sloop van het oostelijke landhoofd van de voormalige Regentessenbrug zijn waarnemingen verricht. De brug lag in de noordwesthoek op de plaats waar de Gouwe de stad binnenstroomt. Behalve de opbouw van het landhoofd, kon ook ouder muurwerk worden onderzocht. Mogelijk betreft het hier een deel van de stadsmuur.

Gemeente Gouda

C.J.W. Akkerman en R.S. Kok

Gouda: Veerstal Eind 1998 is aan de Veerstal een proefonderzoek uitgevoerd met als doel de ligging te bepalen van resten van de stadsmuur, enkele torens en de Veerstalpoort. Dit inzicht is van belang omdat wordt overwogen of de muurwerken in de toekomst kunnen worden beschermd, bijvoorbeeld door aanwijzing tot gemeentelijk archeologisch monument. Een deel van de Veerstal en het kasteelterrein hebben deze status al. Daarnaast is inzicht in de ligging van deze muurwerken nodig, omdat een plan in voorbereiding is voor het opknappen van de woonomgeving: de 'Historische Route Veerstalgebied'.

Op zes locaties zijn onder leiding van de gemeentelijke archeoloog proefputten gegraven door vrijwilligers van de Archeologische Vereniging Gouda. Het proefonderzoek heeft aan de verwachtingen voldaan. Op drie plaatsen werd de fundering van de stadsmuur teruggevonden. Er waren bijzondere details te zien, zoals een steunbeer en een nis aan de binnenzijde van de muur. Op de plaats waar de Veerstalpoort heeft gestaan, tegenover het einde van de Peperstraat, werden verschillende goten aangetroffen. Waarschijnlijk behoren deze bij de voormalige Kleine Volmolen die buiten de stadsmuur stond. In deze getijdemolen werd wol gevuld. Bij dit proces werd veel water gebruikt dat ook weer moest worden afgevoerd. Van de

Afb. 12. Gouda: Veerstal. Muurresten Pieter Hugesstoren met rond schietgat. Foto: gemeente Gouda.

poort zelf is helaas niets teruggevonden. Mogelijk zijn de resten ervan bij de sloop in 1851 grondig verwijderd of zitten zij erg diep.

Het meest tot de verbeelding sprekende resultaat werd geboekt op een plaats tussen het Tolhuis en de Peperstraat. Daar werd een deel van de 'Pieter Hugesztoren' of 'Couden Toorne' aangetroffen, die in schriftelijke bronnen al in 1429 wordt vermeld. De toren blijkt uit baksteen te zijn opgetrokken, maar verrassend is dat de buitenzijde is bekleed met witte natuursteen. Ook twee in 1992 opgegraven wachttorens van de 'Rotterdamse poort' waren aan de buitenzijde met natuursteen bekleed. De doorsnede van de 'Pieter Hugesztoren' kon nog niet exact worden bepaald, maar ligt ergens tussen de 6 en 8,5 m. Bijzonder is dat in de fundering een rond schietgat voor vuurwapens werd aangetroffen. In twee blokken zandkleurige natuursteen was een taps toelopend gat gehakt van 31 cm aan de binnenzijde en 20 cm aan de buitenzijde. Het schietgat bevond zich in een eveneens taps toelopende nis en bestreek in zuidwestelijke richting een deel van de Hollandsche IJssel. Het ligt voor de hand dat in het niet opgegraven deel van de fundering nog meer schietgaten aanwezig zijn. De vondst toont aan dat het looppniveau in de toren nog een stuk dieper moet liggen en dat een groot deel van de fundering van de toren dus nog aanwezig is. Het schietgat was met gele IJsselsteentjes dichtgemetseld.

De bakstenen uit de stadsmuur en de torenfundering maken in combinatie met enkele archiefbronnen een datering van de muurwerken mogelijk. De stadsmuur aan de Veerstal is omstreeks 1350 opgetrokken, maar een deel van de stadsmuur die ten westen van het Tolhuis stond, moet, gezien het aangetroffen baksteenformaat, omstreeks 1500 zijn gebouwd. Uit de stadsrekeningen blijkt dat in 1490 een deel van de stadsmuur aan de Veerstal was omgevallen. In dat jaar en het jaar erna werd door metselaars en andere vaklui hard gewerkt aan het herstel. In 1497 spreekt men nog van de 'nieuwe muur'. In dat jaar werd ook gewerkt aan het oprichten van een toren op het (haven)hoofd. Wellicht heeft men na het vernieuwen van de muur tevens de 'Pieter Hugesztoren', mogelijk oorspronkelijk een eenvoudig rondeel, gemoderniseerd. Het baksteenformaat van de fundering wijst in ieder geval in die richting. Frappant is dat in 1497 Clement de Steenhouwer opdracht krijgt om 6 schietgaten aan de Veerstal aan te brengen. Het is niet uitgesloten dat het ging om de schietgaten in de 'Pieter Hugesztoren'.

Gemeente Gouda

C.J.W. Akkerman en R.S. Kok

's-Gravenhage: Bierstraat Na de sloop van de bebouwing Bierstraat 31 en het aangrenzende achterdeel van Bierkade 12 werd een kort onderzoek uitgevoerd. De funderingen waren bij de sloop helaas al deels verwijderd, waardoor een complete plattegrond van de eerste bebouwing op deze locatie niet meer te maken is. De oudste sporen betreffen turfwinningssputten waarvan geen datering vastgesteld kon worden en een greppel gevuld met afval uit het laatste kwart van de 16e en de eerste helft van de 17e eeuw. Oostelijk van de greppel lag een met bakstenen verhard pad. De aangetroffen funderingsresten en enkele waterputten dateren uit de 17e en 18e eeuw.

's-Gravenhage, dienst Stadsbeheer, afd. Archeologie

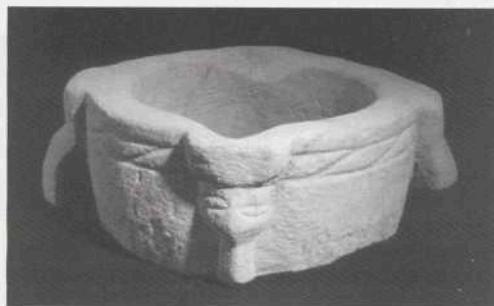
M.M.A. van Veen

's-Gravenhage: Grote Marktstraat In het kader van de aanleg van de tunnel door de Grote Marktstraat werd gedurende vier weken onderzoek gedaan in de laatste vier segmenten die nog vanaf straatniveau tot 3 m diep ontgraven moesten worden. Op deze diepte is een tunneldak aangebracht waaronder de ontgravingen zijn voortgezet. Het doen van waarnemingen onder het tunneldak bleek in de praktijk niet te kunnen worden uitgevoerd.

In het segment tussen Achterraamstraat en Raamstraat werden Post-Middeleeuwse huisfunderingen en keldertjes aangetroffen en op een dieper niveau afvalkuilen, ingegraven in het veen. In het segment oostelijk van de Wagenstraat werden (Post-)Middeleeuwse huisfunderingen en waterputten gevonden. Enkele afvalkuilen leverden grote hoeveelheden leerbewerksafval en complete schoenen uit de late 14e eeuw op. In 1983 zijn vergelijkbare vondsten gedaan iets zuidelijker in de Wagenstraat. In het segment westelijk van de 1e Haagpoort kwamen, heel verrassend, spaarboogfunderingen van een groots opgezet 15e-eeuws huis te voorschijn. In het segment direct oostelijk van de Voldersgracht werden huisfunderingen, haardvloeren opgebouwd uit gebroken kloostermoppen met aspotten en een haardmuur uit de 15e-16e eeuw aangetroffen onder huisfunderingen en kelders uit de 17e en 18e eeuw. De twee onderzochte huizen werden door een pad gescheiden. Voor de huizen lag de kade van de in de 17e eeuw gedempte Voldersgracht. Bij het onderzoeken van de kade-ophogingen werd een kuil gevonden met een vulling van onderpoten van schaaap/geit.

's-Gravenhage, dienst Stadsbeheer, afd. Archeologie

M.M.A. van Veen

Afb. 13. 's-Gravenhage: Wateringse Veld/Bovendijk. Zandstenen vijzel. Datering: 14e eeuw. Foto: 's-Gravenhage, dienst Stadsbeheer, afd. Archeologie.

's-Gravenhage: Wateringse Veld/Bovendijk In 1998 konden voor het eerst sporen uit een andere dan de Romeinse Tijd uitgebreider worden bestudeerd. Rond het terrein aan de Bovendijk, waarop de Middeleeuwse stenen kamer 'Huis ten Hoeke' heeft gestaan, is een groot oppervlak met Middeleeuwse en Laat-Middeleeuwse sporen onderzocht. Resten van bebouwing zijn hierbij niet aangetroffen, de sporen bestaan voornamelijk uit greppels die onderdeel moeten hebben uitgemaakt van landerijen daar omheen. Het vondstmateriaal bestrijkt de hele periode van bewoning vanaf de 13e eeuw. Eén vondst mag, vanwege zijn zeldzaamheid, niet onvermeld blijven. Het betreft een 14e-eeuwse zandstenen vijzel waarvan in Nederland tot dusverre slechts enkele exemplaren zijn gevonden. Dit exemplaar, overigens gedeeltelijk bewaard gebleven, heeft een diameter van 24,5 cm en is versierd met twee gestileerde koppen en ondiepe groeven onder de rand. Twee schenkluitten op de rand en twee verticale handgrepen completeren het geheel.

's-Gravenhage, dienst Stadsbeheer, afd. Archeologie

P. Ploegaert

's-Gravenzande: Langestraat 239 Tijdens de restauratie van een deftig, meer dan twee eeuwen oud herenhuis is door leden van de archeologische werkgroep Westland een klein onderzoek verricht.

Tijdens het onderzoek zijn bij het verwijderen van de vloeren in de voor- en achterkamer diverse funderingsresten van voorgangers van het huidige pand aangetroffen. In de achterkamer zat onder de achtergevel een 3 m diepe oude waterput. Verder zijn er een aantal grotere en kleinere kelders aangetroffen. Op de grens van de achter- en de voorkamer zat onder de vloer een flinke kelder die 1,50 m diep was. Tijdens het blootleggen van een oude fundering in de voorkamer kwam een 15e-eeuwse pot van rood aardewerk van ongeveer 40 cm hoog te voorschijn. De pot zat half in de fundering ingegraven en was voor driekwart intact. De datering van de pot is ouder dan de fundering waarin hij was ingegraven. De pot was destijds voorzichtig ingegraven en met zand toegestopt. Waarschijnlijk heeft er een ijzeren deksel op gezeten, gezien de ijzerresten die te voorschijn kwamen bij het uitgraven ervan. Gezien de nabijheid van een haardplaats zou het een aspot geweest kunnen zijn.

Onder de achtergevel werd een regenwaterkelder waargenomen met prachtig tegelwerk in een patroon van groen en bruin geglaazuurde tegels.

In de kelders en putten zijn vrijwel geen vondsten aangetroffen. Behalve de genoemde aspot zijn ook bij verder graafwerk in het huis nauwelijks vondsten aangetroffen.

Onderzoek van de voorgevelmuur leverde een typisch 's-Gravenzandse fundering op. Alle oudere huizen in het oudste deel van 's-Gravenzande zijn gefundeerd op gestapelde kloostermoppen, die afkomstig zijn van het ingestorte Middeleeuwse kerkgebouw, bagijnhof en klooster.

De zijmuur aan de noordzijde van het huis bevatte grote stukken natuursteen en was slordig gemetseld. Deze en ook andere binnenmuren leken oorspronkelijk als buitenmuren van oudere huizen gefungeerd te hebben, welke buitenmuren in een later stadium in het 18e-eeuwse huis als binnenmuren zijn gebruikt.

Bron: *Archeologische kroniek van het Westland over 1998* (A.A.J. Immerzeel)

's-Gravenzande: Langestraat/Marktplaats Bij het vervangen van de riolering en het aanbrengen van nieuwe bestrating zijn met de detector nogal wat metaalvondsten gedaan. Naast een groot aantal munten uit de 17e en 18e eeuw werd er o.a. ook een groot van Willem V uit de 14e eeuw gevonden. Een heel bijzondere vondst betrof een Romeinse munt en wel een zogenaamde *dupondius* van Gaius (Caligula) uit de periode 37 tot 41 na Chr. Deze munt werd gevonden in stortgrond op het Marktplaats die vrijwel zeker van elders is aangevoerd.

Andere metaalvondsten in het centrum van 's-Gravenzande betreffen een schedebeslag uit de 14e of 15e eeuw, vingerhoedjes uit de 15e en 16e eeuw, een boeckbeslag uit de 15e eeuw, een stuk van een belleje uit de 15e eeuw en diverse knopen en gespen. Apart was de vondst van meerdere musketkogels, waarvan sommige met baksteenresten doordat ze tegen een muur waren afgeschoten.

Bron: *Archeologische kroniek van het Westland over 1998* (A.A.J. Immerzeel)

Hellevoetsluis: Nieuwenhoorn-Consistoriekamer Hervormde Kerk In 1998 heeft de oud-predikant van de Hervormde Kerk te Nieuwenhoorn zes kilo vondstmateriaal overgedragen aan het BOOR. De vondsten zijn tijdens restauratiewerkzaamheden gedaan naast de fundering van de oostelijke muur van de consistoriekamer. Het betreft aardewerk (rood, majolica, faïence, steengoed), pijpen, glas en een koperen speld. Met uitzondering van een steengoed puntmeuskruikje (eerste helft 16e eeuw) gaat het om 17e- en 18e-eeuws materiaal.

BOOR, Rotterdam

G.F.H.M. Kempenaar en M.C. van Trierum

Hellevoetsluis: Nieuwenhoorn-Dorpsstraat 21 Door de oud-predikant van de Hervormde Kerk te Nieuwenhoorn, de heer drs. W.B. Douwes, is in 1998 199 kilo vondstmateriaal overgedragen aan het BOOR. De vondsten bleken gedurende een lange periode te zijn verzameld in de tuin achter het pand Dorpsstraat 21. De vondstomstandigheden zijn niet bekend. Het gaat om aardewerk (rood, wit – waaronder majolica en faience, grijs, steengoed, industrieel/porselein, porselein), tegels, pijpen, glas, ijzer, on- en bewerkt natuursteen en bewerkt bot. Het overgrote deel van de vondsten dateert uit de 18e en 19e eeuw; een zeer gering deel uit de 14e-17e eeuw.

BOOR, Rotterdam

G.F.H.M. Kempenaar en M.C. van Trierum

Hellevoetsluis: Ravense Hoek Na een vooronderzoek in 1997 (Guiran 1998d) werd in opdracht van de gemeente Hellevoetsluis het archeologisch onderzoek van de 13e-eeuwse begraafplaats in het plan Ravense Hoek voortgezet. In BOORrapporten 48 zal uitvoerig verslag worden gedaan van de onderzoeksresultaten.

Ongeveer 125 nog grotendeels intacte doodskisten werden opgegraven. De begraafplaats in het veen lijkt begrensd te zijn geweest door een sloot. De graven bevinden zich vooral aan de west- en zuidkant van het door een gracht omgeven terrein. Een open plek in het midden geeft mogelijk de plaats van een kerk of kapel aan. De begraafplaats is waarschijnlijk tot circa 1300 gebruikt. Een groot aantal van de oorspronkelijk aanwezige graven is verspoeld of door vererving in de 14e eeuw verstoord. Het onderzoek van de menselijke resten geschiedt onder leiding van Smits Antropologisch Bureau (Amsterdam). De mensen zijn in de regel niet veel ouder geworden dan 40 jaar. Opvallend is het grote aantal kinderen en mannen. De doodskisten zijn voor een deel vervaardigd uit hergebruikt scheepshout. Het onderzoek, waarbij het Nederlands Instituut voor Scheepsarcheologie (NISA) is betrokken, wijst voorlopig uit dat het hout afkomstig is van aakachtige vaartuigen. Dit waren eenvoudige, waarschijnlijk in Duitsland gebouwde, rivierschepen die in eerste instantie vermoedelijk voor eenmalig stroomafwaarts goedertransport werden gebruikt. Hierna werden ze mogelijk voor regionaal vervoer over water aangewend.

De begraafplaats zal deel hebben uitgemaakt van een agrarische nederzetting in het veengebied van Voorne of stond misschien in verband met een uithof van de abdij van Ter Doest (Vlaanderen), die in de 13e eeuw op Voorne actief was bij ontginning, bedijking en moertering.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran en T.A. Goossens

Hendrik-Ido-Ambacht: De Volgerlanden Onder de naam 'De Volgerlanden' wordt in de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht een Vinex-locatie ontwikkeld. In 1997 heeft het BOOR een archeologische inventarisatie uitgevoerd voor de locatie. De inventarisatie resulteerde in een aantal aanbevelingen met betrekking tot vervolgonderzoek. De in 1998 uitgevoerde aanvullende archeologische inventarisatie vloeit voort uit die aanbevelingen. Het onderzoek bestond uit het zetten van grondboringen.

Op aanwijzingen van de heer P. Rijken (Ridderkerk) kon een vindplaats uit de Late Middeleeuwen worden getraceerd. Daarnaast is op een tweede locatie houtskool aangetroffen onderin de Afzettingen van Tiel. De plek is waarschijnlijk in de Late Middeleeuwen te plaatsen, hoewel een datering in de Romeinse Tijd niet geheel is uit te sluiten (Peters 1998a).

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Leiden: Herenstraat/Schelpenkade Begin 1998 vond er op het terrein van het voormalige Rijksherbarium, gelegen tussen de Herenstraat en de Schelpenkade, een archeologisch onderzoek plaats. Dit onderzoek was noodzakelijk daar het terrein, na sloop van het Rijksherbarium, opnieuw bebouwd zou gaan worden. Uit archiefonderzoek kwam naar voren dat het terrein vanaf de 17e eeuw gebruikt was als warmoesland en in latere tijd ten behoeve van de lakenindustrie.

Besloten werd twee proefsleuven aan te leggen. De eerste sleuf werd haaks op de Vliet georiënteerd en de tweede evenwijdig aan de Vliet. Tijdens het onderzoek is een veelvoud aan sporen en materialen gevonden. De sporen zijn toe te schrijven aan drie perioden: de eerste helft van de 15e eeuw, de 17e eeuw en de 18e eeuw.

Uit de 15e eeuw stammen verschillende rechthoekige perkjes, bloembedden en kleikuilen. Deze kuilen verschillen van omvang, de grootste kuil meet 3,75 bij 2,50 m. De vulling bestaat uit schone klei. De perkjes bevatten mest met zeer veel vondstmateriaal, zoals aardewerk, leer, bot en metalen voorwerpen.

Uit de 17e eeuw stammen de muurresten van twee gebouwtjes, enkele greppels en bloembedden. Het eerste gebouwtje meet ongeveer 5 bij 3 m, met aan de oostzijde een uitbouw van 1,40 bij 1,25 m. Deze uitbouw, vermoedelijk de onderkant van een schoorsteen, was gefundeerd op een complete deur, die 1,55 bij 1 m groot was. De deur rustte op zijn beurt weer op zes, als funderingspalen hergebruikte, raamstijlen. Aan de hand van de vorm konden deze gedateerd worden in het midden van de 17e eeuw. Het tweede, incomplete, gebouwtje meet 5 bij minimaal 4,5 m en bevatte een opslagkelder voor (regen)water. Deze kelder, pas later aan het gebouw toegevoegd, is een keer verbouwd, waarbij er aan de binnenkant een nieuwe laag stenen tegenin is gezet. Waarschijnlijk is dit noodzakelijk geweest vanwege lekkage. De zuidzijde van dit gebouwtje was zeer zwaar gefundeerd. Dit is niet vreemd, omdat deze fundering is aangebracht in een, deels al dichtgeslibde, grote greppel. Deze greppel maakte deel uit van een knooppunt van greppels. De greppels waren vrij fors en beschoeid door middel van houten palen en planken. Gezien het aantal beschoeiingen en hun ligging is het duidelijk dat het om resten van verschillende beschoeiingsfasen gaat, waarbij de greppels in de loop van de tijd steeds smaller werden. Als beschoeiing diende zowel nieuw hout als hergebruikt hout, o.a. hout uit daken en plafonds. De greppels bevatten een forse hoeveelheid weggegooid materiaal, waaronder veel organisch materiaal.

In de 18e eeuw spelen de greppels een opvallende rol. Ze houden dezelfde oriëntatie als in de 17e eeuw, maar zijn minder dicht over het terrein verspreid. Een aantal zijn in de loop van de 18e eeuw gedempt met puin en afval. Het in het afval aanwezige dateerbare vondstmateriaal stamt meestal uit het begin van de 18e eeuw en vertoont dezelfde tweedeling die voor de 17e eeuw te maken valt. In deze periode is het terrein plaatselijk opgehoogd, waarbij zowel schone klei als puin is gebruikt. Tussen het puin bevond zich veel aardewerk. Het vermoeden bestaat dat in ieder geval één van beide hierboven genoemde gebouwtjes ook in de 18e eeuw nog gefunctioneerd heeft. Dit gezien de later aangebrachte waterkelder, waarvoor een andere steensoort is gebruikt dan voor de rest van het gebouw.

De opgraving heeft inzicht gegeven in de geschiedenis van het terrein vanaf de 15e eeuw. Uit de tijd daarvoor is niets aangetroffen omdat de proefsleuven niet verder verdiept konden worden. Vermoedelijk sinds het midden van de 15e eeuw is het terrein overdekt geweest met kleine tuintjes. Hiervoor werden in de ongestoorde klei, waarmee het gebied overdekt was, min of meer rechthoekige kuilen gegraven, die vervolgens gevuld werden met mest waarin zich (stads)afval bevond. Dit afval bestond onder meer uit de restproducten van een leerloo-

er en een schoenmaker. Aanvankelijk waren de perken vrij klein, maar later groeiden ze aan elkaar vast. Door het voortdurend bewerken van de grond zijn de afzonderlijke bedden archeologisch niet meer te onderscheiden.

Rond 1600 vond er een verschuiving plaats van het kweken van groente en fruit naar het aanleggen van zogeheten 'speeltuinen'. Deze speeltuinen betroffen siertuinen voor de goeude burgerij. De verschuiving in gebruik werd mede veroorzaakt door het beleg van de Spanjaarden in 1573-74. Net voor het beleg heeft de Leidse bevolking alle huizen, boomgaarden en tuinen buiten de stadsmuren met de grond gelijkemaakt. Vooral fruitteilers zagen zich na het beleg genoodzaakt hun grond te verkopen omdat zij niet genoeg kapitaal bezaten om opnieuw te beginnen.

In de 17e eeuw, maar mogelijk reeds eerder, werd op het terrein een systeem van elkaar kruisende greppels aangelegd. Deze zullen het overtollige water hebben afgevoerd en in droge tijden zijn gebruikt als waterreservoir. De greppels hebben mogelijk ook als perceelscheiding dienst gedaan. Op de knooppunten van de greppels zijn een aantal gebouwtjes neergezet. Gezien de geringe afmetingen zullen zij niet als woning zijn gebruikt. In het geval van een functie als woning zou ook de aanwezigheid van beer- en waterputten verwacht mogen worden. Deze ontbreken echter geheel. Eerder kan gedacht worden aan een functie als schuur voor de opslag van tuingereedschap of als overwinteringsplaats voor niet-winterharde planten. De aanwezigheid van vrij forse bloempotten wijst er op dat in de tuinen planten aanwezig waren die verplaatst konden of moesten worden. De waterkelder in één van de bouwsels kan bovendien wijzen op de beschikbaarheid van onbevoren water in de winter. De (opslag)schuurtjes zijn vermoedelijk ook nog in de 18e eeuw benut.

Fragmenten van tuinbeelden en gedecoreerde bloempotten laten zien dat er sprake was van één of meerdere speeltuin(en). Gezien de locatie van de opgraving gaat het daarbij vrijwel zeker om de tuin die op 25 juni 1718 door Cornelis Gordijn werd verkocht aan de erfgenamen van de oud-burgemeester Joost van Heemskerck. Het perceel werd toen omschreven als een grote 'vermakelijke speeltuin met huizinge en oranjehuis'. Dit perceel kwam in 1730 in bezit van Adrianus Stekhoven. Hij vestigde er een bloemisterij, genaamd de Dadelboom. Na in verschillende handen te zijn overgegaan, werd de bloemisterij in 1856 gesplitst en vlak daarna met de grond gelijkemaakt, waarna ophoging van het terrein plaatsvond. Later zijn ook de nog aanwezige grote greppels gedempt met schoon (duin)zand. Mogelijk valt deze demping samen met het bouwrijp maken van het terrein voor de vestiging van de wolfabriek van Parmentier in 1911. In 1964 werden de gebouwen van deze fabriek overgenomen door het Rijksherbarium.

Gemeente Leiden, afd. Monumentenzorg en Archeologie

M.Th.R.M. Dolmans

Leiden: Narmstraat/Kruisstraat In februari werd op de hoek van de Narmstraat en de Kruisstraat een opgraving uitgevoerd. Uit oud kaartmateriaal en archiefonderzoek is bekend dat het gebied ten noorden van het Galgewater en ten westen van de Steenstraat vanaf circa 1400 deel uitmaakte van het klooster 'Lopsen'. Over het klooster met haar bebouwing is weinig bekend. Vaststaat dat in 1572 het klooster in opdracht van het bestuur van Leiden werd verwoest. Met deze actie wilde het bestuur voorkomen dat de Spanjaarden het in gebruik zouden nemen tijdens het Leids beleg. Na het vertrek van de Spanjaarden werd, gezien de toenemende bevolkingsdruk, in 1611 besloten de stad uit te breiden. Onder andere het voormalige kloosterterrein, gelegen ten westen van de Steenstraat, werd verkaveld en bebouwd.

Uit de periode van het klooster zijn slechts enkele sporen aangetroffen. Hiertoe behoren,

onder andere, een beerput, een afvalkuil, twee greppels en een mestkuil. Helaas was de vulling van de meest veelbelovende putten reeds door schatgravers geheel leeggehaald. Naast de genoemde sporen zijn tevens een groot aantal waterputten, beerputten en muurresten gevonden die van na de stadsuitleg van 1611 dateren. Vaststaat dat de Middeleeuwse indeling van het terrein na 1611 niet geheel is losgelaten. Zo werd, onder andere, in de 17e eeuw een muur aangelegd op de plaats waar in de 15e en 16e eeuw een sloot lag.

Tijdens het onderzoek zijn ook diverse aanwijzingen gevonden voor ambachtelijke activiteiten in de nieuwe stadsuitleg. Met name twee ronde bakstenen putten waren zeer interessant. De putten bevatten een geelwitte tot mintgroene vulling (volaarde) met een vreselijke stank. Dergelijke putten zijn ook aangetroffen tijdens de opgraving van de Agnietenkapel in 1984 en de opgraving aan de Pelikaanstraat in 1993. Die putten hadden respectievelijk te maken met de lakenindustrie en met een perkamentmaker. Nog niet duidelijk is het ambacht dat betrekking heeft op de hier besproken putten. In één van de putten zijn in ieder geval textieresten aangetroffen. In 1999 zal het onderzoek naar het klooster en de latere bebouwing in de wijk worden voortgezet.

Gemeente Leiden, afd. Monumentenzorg en Archeologie

M.Th.R.M. Dolmans

Leidschendam: 'Den Honaert' In opdracht van de gemeente Leidschendam heeft de afdeling Archeologie van de gemeente 's-Gravenhage in augustus een onderzoek verricht naar de sporen van de baroktuin van de voormalige buitenplaats 'Den Honaert', gelegen aan de Westvlietweg.

Grote delen van de tuin bleken nog vrijwel intact in de grond aanwezig. Vooral de 17e-eeuwse vijver was goed bewaard gebleven. Door middel van proefsluven is met succes getracht de inrichting van de tuin in kaart te brengen. Daarbij is gebleken dat de diverse overgeleverde topografische kaarten een vrij accuraat beeld geven van de indeling. Het aangetroffen vondstmateriaal dateert van de eerste helft van de 17e tot de tweede helft van de 19e eeuw. Dat komt goed overeen met de aanvangs- en sloopdatum van de buitenplaats.

's-Gravenhage, dienst Stadsbeheer, afd. Archeologie

J.A. Waasdorp

Maasland: Oude Campspolder Als gevolg van het aanleggen van een glastuinbouwgebied in de Oude Campspolder moest het dieselgemaal van die polder verdwijnen. De capaciteit van het gemaal was niet voldoende om de grotere waterafvoer van een glastuinbouwgebied (in vergelijking met die van grasland) te verwerken. Het gemaal stond op een oude molenwerf waar tot 1906 een windmolen had gestaan.

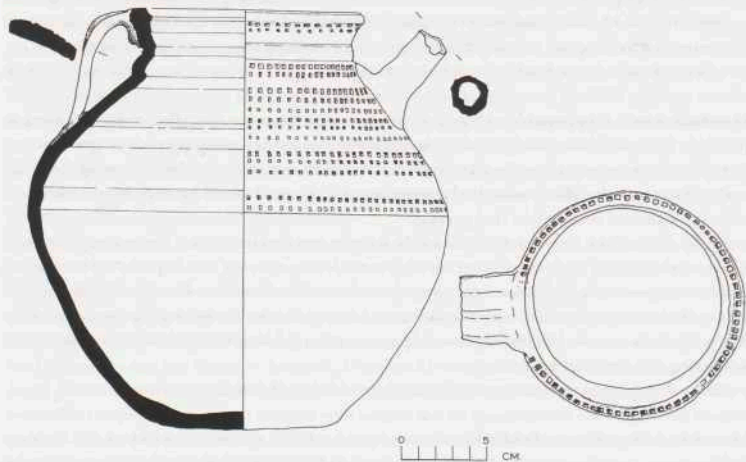
Bij de afbraak van het dieselgemaal hebben leden van de Historische Vereniging Maasland een bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Tevens wilde men via een beperkt archeologisch onderzoek proberen de fundamenten van de oude windmolen te vinden. Deze fundamenten zijn inderdaad aangetroffen, opgetekend en in kaart gebracht. De fundering van de windmolen is bij de bouw van het dieselgemaal opnieuw gebruikt als ondergrond van de betonnen fundering van het dieselgemaal.

Bron: *Archeologische kroniek van het Westland over 1998* (A.A.J. Immerzeel)

Maassluis: Aalkeet-Binnen Polder In november is in het kader van de herinrichting van Midden-Delfland een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) uitgevoerd door het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam in het landelijk gebied aan de oostzijde van Maassluis. De directe aanleiding voor het archeologisch onderzoek is de realisatie van het

Afb. 14. Maassluis: Aalkeet-Binnen Polder. Een complete Badorf-tuitpot onderin een Duinkerke II-geul. Foto: AAC-UvA.

Afb. 15. Maassluis: Aalkeet-Binnen Polder. Badorf-tuitpot met radstempelpersiering van schouder tot op de rand. Fig.: AAC-UvA.

recreatiegebied 'Maassluis-oost' in opdracht van de Dienst Landelijk Gebied (DLG). Het onderzoek is uitgevoerd door middel van het graven van verkenningssleuven, waarbij de diepte van de aangelegde vlakken werd bepaald door geologische lagen (o.a. Duinkerke-afzettingen en veenlagen) die gerelateerd zijn aan bewoningsperiodes in Midden-Delfland.

Binnen het onderzoeksgebied bevinden zich tien bekende vindplaatsen, die alle uit de Romeinse Tijd of de Late Middeleeuwen dateren. Van deze vindplaatsen zijn er twee in aanmerking gekomen voor een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO), te weten een Romeinse vindplaats en een Laat-Middeleeuwse vindplaats. Daarnaast is verkennend onderzoek verricht op de toekomstige locatie van een recreatieplas.

Tijdens het onderzoek zijn geen vondsten of sporen uit het Neolithicum of de Bronstijd gevonden. Ook zijn er geen bewoningssporen uit de IJzertijd aangetroffen behalve een, in de bedding van een Duinkerke-I kreek aangetroffen, grote aangepunte paal. Ook elders in het onderzoeksgebied zijn enkele houtfragmenten aangetroffen die mogelijk uit de IJzertijd dateren.

De middels een AAO nader onderzochte bekende Romeinse vindplaats betreft waarschijnlijk een akkercomplex. Aannemelijk is dat er een verband bestaat tussen dit akkercomplex en andere Romeinse vindplaatsen op enkele honderden meters ten zuiden hiervan.

Op de locatie van de toekomstige recreatieplas is, in een Duinkerke-IIIa geul, een nieuwe, Vroeg-Middeleeuwse vindplaats aangetroffen. Deze vindplaats leverde een complete Badorf-tuitpot en hout- en botfragmenten op. De pot heeft een, met een radstempel aangebrachte, versiering vanaf de schouder tot op de bovenrand. Tijdens het onderzoek in Wijk bij Duurstede is overeenkomstig aardewerk aangetroffen (Dorestad type WII-A, van Es 1969). Op basis hiervan kan de pot gedateerd worden tussen 750 en 850 na Chr. Het aangetroffen botmateriaal is afkomstig van een volwassen rund en van schaaft of geit. Op de botten van de laatstgenoemde diersoort zijn zware snij- en slachtsporen aangetroffen.

De nader onderzochte Middeleeuwse vindplaats blijkt te bestaan uit een slotencomplex dat tussen de 9e en 12e eeuw moet worden gedateerd. Vijf van de aangetroffen sloten waren in een Duinkerke-IIIa geul ingegraven, de zesde sloot was in het Duinkerke-IIIa dek ingegraven. Bij één van de sloten hebben vijf aangepunte paaltjes waarschijnlijk als beschoeiing gediend. Een zesde paaltje is in de nabijheid ervan in het Duinkerke-IIIa dek aangetroffen.

In het Duinkerke-IIIb dek is, naast enkele losse botfragmenten, tevens een sloot aangetroffen. Zowel de vondsten als de sloot moeten vanaf de 12e eeuw worden gedateerd.

De aangetroffen sporen en vondsten uit de Post-Middeleeuwse periode hebben alle, met uitzondering van een begraven paardenskelet, met de regulering van de waterhuishouding te maken en betreffen sloten en greppels. De meeste sloten komen ook op de Kaart van Delfland (1712) van Kruijkus voor.

IPP, Amsterdam

J.P. Flamman en M. Parlevliet

Naaldwijk: Dortlaan Bij de reconstructie van de Bospolder werd een nieuwe ontsluitingsweg aangelegd ter vervanging van de Dortlaan. Naar aanleiding van de daarmee gepaard gaande werkzaamheden is onderzoek verricht op het perceel dat begrensd wordt door de nieuwe en oude Dortlaan. Bekend was dat in het verleden op dit perceel een oude boerderij had bestaan. Al op de kaarten uit het kaartboek van het Baljuwschap Naaldwijk uit circa 1620 staat deze boerderij aangegeven. De boerderij is waarschijnlijk in 1896 afgebroken.

In eerste instantie is, voorafgaand aan de werkzaamheden, een archeologisch proefonderzoek uitgevoerd. Hierbij werden wel veel puinresten aangetroffen en wat aardewerkvondsten die teruggingen tot omstreeks 1700, maar geen funderingen van de boerderij.

Nadat de werkzaamheden eenmaal gestart waren, bleek dat zich op het gehele terrein enorm veel puinresten bevonden. Ook werd veel aardewerk, bot en leisteen gevonden. Onder het aardewerk bevindt zich onder andere materiaal dat teruggaat tot omstreeks 1300. Ook werd in een recent aangelegde ondiepe slootbedding een met bakstenen en plavuizen gemetseld afvoerkanal gevonden. In de nabijheid hiervan werd ook nog een ronde gemetselde afval- of beerput aangetroffen. De oudste vondsten uit deze put dateren uit de tweede helft van de 16e eeuw.

Bij verder graafwerk bleek naast de beerput een kelder gelegen te zijn. De kelder was bijna vierkant waarbij de buitenmaten van het muurwerk in oost-westrichting 6,37 m en in noord-zuidrichting 6,86 m betroffen. De muren aan de oost- en westzijde waren circa 50 cm dik terwijl de noordelijke en de zuidelijke muur ongeveer 35 cm dik waren. De afmetingen van de gebruikte bakstenen bedroegen 21/22x10x5 cm.

In de oostelijke muur van de kelder bevond zich in een over een afstand van 5 m weggebroken deel van de muur een naar buiten toe uitgebouwde hardvloer. Waarschijnlijk betreft het een latere toevoeging aan het gebouw. Aangezien de hardvloer zeer licht was gefundeerd, was deze ernstig verzakt. De hardvloer was waarschijnlijk ook een keer vernieuwd, aangezien in de opbouw twee niveaus herkend konden worden. Ook de vloer van de kelder bestond uit twee niveaus. De onderste vloer van grote, vierkante bruin geglaazuurde plavuizen van 23 bij 3 cm lag direct in een bed van schoon zand. Daar bovenop lagen drie lagen IJsselsteen en dan een gemetselde vloer van vierkante, rode ongeglaazuurde plavuizen van 22 bij 3 cm. Beide vloeren waren in het verleden al grotendeels gesloopt. Onder de keldervloer zijn twee afvoergoten aangetroffen die uitkwamen op een (schep)putje.

In de zuidwesthoek van de kelder bevond zich een vierkante waterput, waarschijnlijk om regenwater op te vangen. De put betrof duidelijk een latere toevoeging aan de kelder.

Verder bevond zich onder de vloer van de kelder in de zuidoosthoek een grote, gemetselde en op een wagenwiel gefundeerde, ellipsvormige put (buitenmaat 1,24 m). De put was oorspronkelijk aangelegd als waterput, maar in een later stadium gebruikt als beerput. Het uitgraven van de beerput leverde de schamele oogst van drie fragmenten roodbakend aardewerk op, die waarschijnlijk uit de 15e eeuw dateren.

Aan de westzijde, buiten de keldermuur, bevond zich een vierkante beerput. Onder de weinige vondsten die hieruit werden geborgen, bevindt zich wel een fraaie roemer uit de 17e eeuw. Tevens zijn veel pitten en zaden aangetroffen.

Langs de zuidelijke keldermuur bevonden zich verder allerlei muurtjes en een klein keldertje. Waarschijnlijk zijn dit funderingsresten van een uitbouw van de boerderij of een zijvleugel. Tevens werd hier een vrijwel compleet kookpotje gevonden.

Onder de noordelijke keldermuur bevond zich het skelet van een paard. Hoewel de begraving niet volledig onderzocht kon worden, lijkt het erop dat er sprake was van een volledig skelet in anatomisch verband.

Aan de hand van afbeeldingen op oude kaarten bestond de indruk dat het stalgedeelte van de boerderij aan de westzijde op de gevonden fundamenteen aansloot. Van de stal is echter vrijwel geen muurwerk gevonden. Op zo'n 15 m ten westen van de kelder werd nog een beerput gevonden, waarin voornamelijk 19e-eeuws aardewerk werd aangetroffen. Deze beerput sloot aan op een gemetselde koker van ruim 15 m lang. De koker werd afgedekt door plavuizen en liep in noordwestelijke richting.

Het terrein rondom de kelderfundering is door middel van proefsleuven verder onderzocht. Dit leverde een beperkt aantal sporen op. Later uitgevoerde waarnemingen leverden

nog een beerput en bijbehorende goot op. Het daaruit afkomstige vondstmateriaal dateert uit de periode 1650-1800.

Tijdens de opgraving zijn met de detector verder een groot aantal metaalvondsten verzameld, waaronder verschillende munten, gespen, vingerhoeden, musketkogels, lakenloodjes en knopen.

Bron: *Archeologische kroniek van het Westland over 1998* (A.A.J. Immerzeel)

Naaldwijk: Poeldijksepad/Endeldijk In maart is er op een terrein op de hoek van het Poeldijksepad en de Endeldijk naar aanleiding van geplande nieuwbouw een archeologisch proefonderzoek uitgevoerd. Hierbij zijn, naast een waterput, op meerdere plaatsen grote concentraties aardewerk en andere bewoningssporen uit de Romeinse Tijd aangetroffen. De sporen liggen op een dusdanige diepte, namelijk vanaf 1,10 m onder maaiveld, dat zij geen gevaar lopen om door de geplande bouwactiviteiten vernietigd te worden.

Verder was in het profiel van een van de proefsleuven de voet van een dijklichaam zichtbaar. Dit betreft vrijwel zeker een overblijfsel van de oude Endeldijk, die de bewoners van Honselersdijk in de Middeleeuwen moest beschermen tegen hoog water van het riviertje de Gantel. Het dijklichaam lag achter de huizen aan de noordzijde van de Endeldijk.

Bron: *Archeologische kroniek van het Westland over 1998* (A.A.J. Immerzeel)

Oegstgeest: Rhijnhofweg In juli heeft RAAP-Advies een archeologisch onderzoek uitgevoerd op een terrein ten zuiden van de gemeente Oegstgeest ten behoeve van de ontwikkeling van RUL-gronden (bouwplan Rijnfront). Het onderzoeksgebied met een omvang van 9,2 ha ligt tussen de Rhijnhofweg en de A44 en was als weiland in gebruik. Het onderzoek bestond uit een karterend en waarderend booronderzoek dat tot doel had om eventueel aanwezige vindplaatsen in kaart te brengen. De locatie staat geregistreerd op de Archeologische Monumentenkaart van Zuid-Holland onder het nummer 30F-023. Het betreft een terrein waarop vermoedelijk sporen van bewoning uit de Vroege Middeleeuwen aanwezig zijn. Aan de oostzijde van het terrein zijn bij de aanleg van een fietspad langs de westzijde van de afrit van de A44 sporen van vroegere bewoning aangetroffen. Het betreft enkele zilveren munten, Merovingisch aardewerk en enkele afvalkuilen. Het lijkt erop dat hier gesproken kan worden van een Vroeg-Middeleeuwse nederzetting. Op basis van deze aangetroffen resten is door de ROB het gehele terrein ten westen van de locatie van de vondsten als een terrein van hoge archeologische verwachting aangemerkt.

De ondergrond van het onderzochte terrein bestaat uit oeverafzettingen van de Rijn (matig zware klei en zavel) die liggen op geulafzettingen (zand). Grote delen van het onderzochte terrein lijken in het verleden te zijn afgekleid, waardoor een dikke laag van de oorspronkelijke oeverafzettingen is verdwenen. Aanwijzingen voor archeologische vindplaatsen zijn verspreid over het gehele terrein aangetroffen zonder dat er een duidelijk patroon is te herkennen. Het is niet mogelijk gebleken één specifieke nederzetting te begrenzen. Aan de oostzijde van het onderzoeksgebied zijn in de nabijheid van de eerder genoemde Vroeg-Middeleeuwse vindplaats wat meer aanwijzingen aangetroffen. Vermoedelijk bevindt zich hier de periferie van deze nederzetting (Marinelli 1998a).

Archeologisch adviesbureau RAAP

M.G. Marinelli

Pijnacker: Vinexlocatie Delfgauw In het voorjaar kon het onderzoek van de laatste twee jaar naar de Middeleeuwse bewoning in het noordelijke deel van de Zuidpolder van Delfgauw

worden voortgezet en afgerond. In totaal werden er nog twee huiserven van boerderijen aangetoond, die op ongeveer 600 m van de Zuideindseweg lagen. Het totale aantal boerderijplaatsen dat op aan elkaar grenzende percelen is aangetroffen is daarmee op acht gekomen. De sporen bestonden wederom voornamelijk uit greppels en uit met mest gevulde kuilen. De kwaliteit van de sporen was vrij slecht, omdat grote delen van het vlak door slechte weersomstandigheden en rondrijdende machines nagenoeg onleesbaar waren geworden. De sporen konden derhalve onvolledig worden ingetekend. Wel kon worden vastgesteld dat de datering aansluit bij die van de eerder gevonden erven: tweede helft van de 12e eeuw en eerste helft van de 13e eeuw.

De veldkartering die elders op de Vinex-locatie werd uitgevoerd, leverde nog de rand van een Laat-Middeleeuwse vindplaats op die grotendeels wordt overdekt door de huidige bebouwing langs de Zuideindseweg. De oudste vondsten van deze plek dateren uit de 14e eeuw. Deze vindplaats bevestigt het vermoeden dat de bewoning in de Zuidpolder van Delfgauw zich in de tweede helft van de 13e eeuw heeft verplaatst naar de Zuideindseweg. Hierdoor ontstond een snellere verbinding met Delft en Pijnacker. Deze verplaatsing hangt mogelijk samen met een meer marktgerichte bedrijfsvoering van de boerderijen.

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Pijnacker: Zuideindseweg 72 Voor de realisatie van het bedrijventerrein Ruiven werd de boerderij aan de Zuideindseweg huisnummer 72 gesloopt. Archeologisch onderzoek op de plek van de boerderij bracht sporen van de voorgangers van de gesloopte boerderij aan het licht.

De boerderij lag op een geul uit de Duinkerke I transgressiefase. Als gevolg van de sedert de Middeleeuwen opgetreden inversie in het landschap manifesteerde deze plek zich als een hoge rug in het terrein. De oudste fase van de bewoning dateert uit de tweede helft van de 14e eeuw. Van de boerderij was slechts één ondiepe fundering bewaard gebleven (steenformaat: 25x11x4,5/5 cm), net naast de zuidelijke fundering van de 18e-eeuwse boerderij. De plek van de oude boerderij lijkt overeen te komen met de plaats van de latere boerderij. Binnen de 18e-eeuwse woning ontbreken namelijk oude afvalkuilen, die wel rondom deze boerderij voorkomen. De 18e-eeuwse boerderij was van het type hallehuis, 11 m breed, NWW-ZOO georiënteerd, en had het woondeel aan de oostzijde. Oorspronkelijk had de boerderij aan de noordzijde een uitgebouwde ondiepe kelder van 5x4,5 m, maar deze is in de 20e eeuw vervangen door een kelder binnen de boerderij onder de noordhelft van het woongedeelte.

Achter de vierkante woonruimte lag een 5 m brede ruimte waarachter het boenhok en de stal lagen. Op het erf en in de boerderij werden enkele waterputten aangetroffen. De put in de boerderij was voorzien van een houten pomp. Deze put was door middel van een ondergrondse goot verbonden met een waterput buiten de boerderij, die op zijn beurt via een ingegraven houten koker was verbonden met de sloot die langs de zuidkant van de boerderij liep.

In een slootvulling langs de noord- en oostzijde van de woning werden veel aardewerkscherven uit de 15e en 16e eeuw aangetroffen. Binnen de boerderij werd een stortlaag van alerhande afval aangetroffen, waaronder veel botten van eenden en ganzen, waaronder smient en rietgans.

Gemeente Delft, sectie AMA

E.J. Bult

Rijswijk: Kerklaan Voorafgaand aan de sloop van de uit de 18e eeuw daterende woningen Kerklaan 26, 28 en 38 in het zuidelijk deel van de oude dorpskern van Rijswijk was er gelegenheid voor het uitvoeren van archeologisch onderzoek. Het archeologisch onderzoek be-

perkte zich tot de bovenste meter van het terrein aangezien de dieper gelegen lagen niet of nauwelijks verstoord zouden worden door de bouwwerkzaamheden. Het project bood een kans om de hypothes, gebaseerd op archeologisch onderzoek in het noordelijk deel van de dorpskern, over de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp te testen.

Aan de straatzijde werd een forse rechthoekige kelder met een kruisgraatgewelf gevonden. De kelder was aan de straatzijde voorzien van twee keldervensters en een stortgat. Aan de tegenover gelegen zijde was een vierkante voorkelder gemaakt die toegang gaf tot de rechthoekige kelder. In het verlengde van de kopse keldermuren zijn over de lengte van enkele meters funderingen aangetroffen. De kelder en de funderingen hebben deel uitgemaakt van een rechthoekig gebouw met een breedte van minimaal 16 m en een lengte van minimaal 30 tot 37 m. Een achtergevel is niet gevonden. Wel sloot het einde van de zuidelijke zijgevel aan op een uitspringende kelderconstructie. Het gebouw dateert uit omstreeks 1600.

In het begin van de 18e eeuw werd het gebouw gesloopt om plaats te maken voor een hofje. De rooilijn aan de straatzijde bleef daarbij gehandhaafd, maar verder werd de ruimtelijke indeling van het terrein drastisch veranderd. Zo werden de open ruimtes aan weerszijden van het oude pand bebouwd en kwam in de lengte-as van het perceel een steeg met aan elke zijde vier woningen die elk beschikten over een kleine rechthoekige kelder. De beide woningen aan de straatzijde kregen elk de helft van de oude 17e-eeuwse kelder. Om een kleine binnenplaats met waterput te kunnen maken, werd aan de zuidzijde van de steeg de rij woningen over een lengte van enkele meters onderbroken. Als gevolg hiervan zijn de acht woningen van het hofje niet even groot.

Door gedeeltelijke sloop en verbouwingen vanaf het einde van de 19e eeuw verdween het grootste deel van het hofje. Alleen de woningen aan de straatzijde bleven gespaard. Uit verbouwingen aan en samenvoegingen van de resterende vier woningen ontstonden uiteindelijk de panden Kerklaan 28 en 38.

N naast het hofje stond aan de straatzijde het pand Kerklaan 26. Ook dit vroeg-18e-eeuwse pand had een voorganger waarvan enkele restanten zijn gevonden. Uit het onderzoek bleek dat de huidige indeling van dit perceel in de 18e eeuw tot stand is gekomen. De voorganger ervan werd namelijk in de brede steeg aan de noordelijke zijgevel van Kerklaan 26 gevonden. Een hierbij behorende beerput lag gedeeltelijk onder de vloer van de kelder van Kerklaan 26. Andere delen van de voorganger zijn bij de bouw van Kerklaan 26 opgeruimd. De sluitdatum van de beerput is omstreeks 1700. In de beerput zijn ondermeer goed geconserveerde vissensbotten aangetroffen.

Tijdens de opgraving zijn weinig roerende vondsten gedaan. Wel vermeldenswaardig is een gae bronzen kandelaar uit omstreeks 1500.

Door het archeologisch onderzoek is veel aanvullende informatie verkregen over de ouderdom en de aard van de gesloopte panden Kerklaan 26, 28 en 38. Zo blijkt aan het begin van de 18e eeuw een ingrijpende herindeling van de percelen te hebben plaatsgevonden. De stegenstructuur in dit deel van de Kerklaan is ontstaan in het begin van de 18e eeuw. Enkele rooilijnen zijn ouder (vermoedelijk Middeleeuws).

Uit het archeologisch onderzoek ten noorden van de Herenstraat is geconcludeerd dat vanaf de 17e eeuw het dorp niet meer in oppervlak toenam (Koot 1994). Een toename van het aantal woningen werd vanaf die periode bereikt door het intensiever bebouwen van de erven. Het onderzoek in de Kerklaan duidt erop dat het proces van verdichting in de hele dorpskern heeft plaatsgevonden.

Rijswijk, dienst Grondgebiedzaken, afd. Vergunning en Handhaving

J.M. Koot

Rijswijk: S.W. Churchillaan Aan de S.W. Churchillaan ter hoogte van de Hoogkamerlaan stond tot 1805 de buitenplaats Ockenburg. Op deze plek staat nu een flat met een waterpar-tij. Tijdens de voorbereidende grondwerkzaamheden voor de aanleg van de trambaan en de spoorbaanverbreding waren in 1996 al puinresten van de buitenplaats te voorschijn gekomen (Koot 1997). In 1998 zijn onder de rijbaan van de S.W. Churchillaan de resten van een bak-stenen brug gevonden. De brug verleende toegang van de weg tot het perceel waarop het hoofdgebouw van de buitenplaats stond. De brug bestond uit twee blokken metselwerk ter weerszijden van een brede sloot, die langs de zuidzijde van de weg was gelegen. Omstreeks 1960 is de sloot bij de verbreding van de S.W. Churchillaan in zuidelijke richting verplaatst. De oude slootbedding werd gevuld met zand en kwam onder de nieuwe rijbaan te liggen.

Rijswijk, dienst Grondgebiedzaken, afd. Vergunning en Handhaving

J.M. Koot

Rotterdam: Hillegondakerk-Hillegondakerk In nauw overleg met de restauratiecommissie van de Hillegondakerk te Hillegersberg is een onderzoek ingesteld naar het cultuurhistorisch belang van de kerkhofmuur tussen het koor van de kerk en het kerkkantoor. Het onderzoek is uitgevoerd in verband met een toekomstige restauratie dan wel nieuwbouw van dit gedeelte van de kerkhofmuur. Het onderzoek wees uit dat van een degelijke fundering van de muur, althans bij het lage gedeelte ervan, geen sprake is. De muur is dan ook niet bestand tegen de druk van de ophogingen van het kerkhof. De ouderdom van de muur is hoogstens 100 jaar; de aanleg ervan houdt verband met de uitbreiding van het kerkhof in de 19e eeuw. Belangrijk is dat het gebogen verloop van de muur teruggaat op de 19e-eeuwse vorm van het perceel. De vorm stamt mogelijk zelfs uit de periode van de aanleg van het naast de kerk op de donk ge-bouwde kasteel in de 13e eeuw. Bij nieuwbouw of restauratie van de muur moet dan ook voor-al rekening worden gehouden met bewoningssporen die samenhangen met het kasteel. In de diepere ondergrond, op het donkzand, zijn sporen uit het Neolithicum te verwachten.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran

Rotterdam: Hoge Snelheidslijn Als vervolg op een in 1996 uitgevoerd onderzoek naar de haal-baarheid van een archeologische begeleiding van het Rotterdamse deel van het HSL-tracé tussen station Rotterdam C.S. en de Doenkade heeft het BOOR op twee locaties een aanvul-lende archeologische inventarisatie verricht. De inventarisatie bestond uit het zetten van grondboringen.

Op de eerste plaats kon worden vastgesteld dat de Overschiese Kleiweg oorspronkelijk een dijk was. De dijk werd vermoedelijk aangelegd na de overstromingen van rond 1170. De aan-leg kan de eerste fase van het herbedijken van het overstromde gebied markeren. De op-bouw van de flanken van de dijk kon worden bestudeerd; het centrale deel van de dijk was vanwege de bestrating niet bereikbaar voor onderzoek.

In de nabijheid van de Overschiese Kleiweg zijn twee geullichamen (Afzettingen van Calais respectievelijk Afzettingen van Duinkerke, niet nader gespecificeerd) gekarteerd. Er zijn hier geen archeologische resten aangetroffen (Peters 1998b).

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Rotterdam: De Kandelaar zie Romeinse Tijd.

Rotterdam: Kralingen-Plaszoom Bij het uitbaggeren van de oostelijke, langs de Plaszoom in het Kralingse Bos gelegen, sloot werden door de heer J. de Neef (Rotterdam) vondsten uit de

17e en 18e eeuw gedaan. Het gaat onder meer om knopen, gespen, munten, gereedschap, enig glaswerk en een benen kam. De vindplaats kan in verband gebracht worden met de bewoning langs de vroegere veenweg 'de Bosweg' in het voormalige dorp Kralingen.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran

Rotterdam: Tjalklaan In opdracht van en financieel ondersteund door het Projectbureau Beneluxlijn verzorgt het BOOR de archeologische begeleiding van de werkzaamheden in het metrotracé van de Beneluxlijn. In de periode 21 januari-6 februari is in het tracé-gedeelte tussen Marconiplein en Spaanseweg onderzoek verricht naar de resten van de 17e-eeuwse boerderij Vreelust en naar een ten oosten daarvan gelegen 13e-eeuwse dijk. De aangetroffen funderingen en indeling van de boerderij sluiten goed aan op gegevens uit historische bronnen. Een exacte datering voor de aanvang van de boerderij kon niet worden verkregen. Resten van een eventuele voorganger zijn niet aangetroffen. Wel bevond zich onder het hoofdgebouw een sloot, die op basis van vondstmateriaal afkomstig uit de vulling in het derde kwart van de 14e eeuw is gedateerd (Jacobs 1998).

De ligging en oriëntatie van de dijk konden exact worden vastgesteld. Echter alleen de oostelijk flank kon summier worden onderzocht; het westelijke deel van het dijkklichaam was als gevolg van de belasting van een hierop aangelegde spoordijk diep weggezakt in de ondergronden en niet bereikbaar voor onderzoek.

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Schiedam: Kethel Leden van de archeologische werkgroep Helinium (AWN afd.8) verrichtten boringen in het dorpscentrum van Kethel. De vraagstelling had betrekking op de geologische ondergrond van de in het dorp gelegen kerk- en boerderijterpen. De aanname dat de terpen op kreekruggen zijn aangelegd, werd bevestigd. De twee haaks op elkaar georiënteerde raaien van in totaal 20 boringen maakten duidelijk dat zich ter plekke van de hoogste toppen van de terpen inderdaad kreekruggen bevinden. De opgeboorde stratigrafie maakt duidelijk dat het hierbij gaat om afzettingen/sedimentatie van het Duinkerke I-systeem, dat aan de noordelijke Maasoever een groot verspreidingsgebied kent. Aan de voet van de terpen en daarbuiten bevond zich het koingebied van de bewuste krekken en een dik pakket Hollandveen. De ophogingspakketten van de terpen zelf vertoonden weinig stratigrafie en hebben een maximale dikte van circa 1,5 m. In enkele boorkernen werd Laat- en Post-Middeleeuws aardewerk aangetroffen.

Pogingen om een in de jaren twintig gedocumenteerde muuraanzet van een kapel of zindertransept van de Nederlands-Hervormde kerk door middel van boringen te vervolgen, hadden geen succes.

AWN afdeling 8 Helinium

Schiedam: Polder Noord Kethel/Holiershoekse Polder/Woudhoek Van april tot en met juni en in september is, in het kader van de ontwikkeling van het deelplan Abtswoude, een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) uitgevoerd in het deel Woudhoek, gelegen in de Polder Noord Kethel en de Holiershoekse Polder.

In het gehele gebied zijn geen vindplaatsen uit de IJzertijd gevonden. Het landschap in deze periode bestond hoofdzakelijk uit rietveen. Er zijn geen sporen van mosveen, geschikt voor bewoning, aangetroffen. Ten aanzien van de verwachtingen van vindplaatsen uit de IJzertijd kan geconcludeerd worden dat deze niet overeenkomen met de bevindingen uit het

veldonderzoek. Alleen in het noordoostelijk deel van het onderzoeksgebied zijn sporen uit de Romeinse Tijd gevonden. Vermoedelijk horen deze bij een vindplaats gelegen langs de Kandelaarweg op circa 750 tot 1000 m afstand richting het zuidoosten. In de rest van het onderzochte gebied zijn geen sporen uit deze periode aangetroffen.

Naast de reeds bekende vindplaatsenreeks langs de Harreweg zijn er geen nieuwe vindplaatsen uit de Middeleeuwen in het gebied aangetroffen. De vindplaatsenreeks bestaat uit negen huisterpen en -erven, waarvan er vijf in het in te richten gebied liggen. Twee terpen en drie erven liggen parallel aan de Harreweg, mogelijkwerwijs een oude ontginningsbasis vanuit Schiedam-Kethel. De vindplaatsen zijn door middel van veldverkenningen, verkenningssleuven en nauwkeurige hoogtemetingen nader in kaart gebracht. Met name met behulp van de hoogtemeting is gedetailleerde informatie over de locaties met hun directe omgeving verzameld. Zowel de aangelegde verhogingen als ook de gegraven erf- en perceelsslotten konden hiermee nauwkeurig worden vastgelegd. Op de kaart van het Hoogheemraadschap Delfland uit 1712 (opgesteld door Kruikius) is duidelijk dat de locaties dan niet meer bewoond of in gebruik zijn.

Na de afzettingen van de Duinkerke-III krekens is in de Late Middeleeuwen het klei- en veengebied ontgonnen. Door het aanleggen van dijken langs de grote rivieren en het graven van afwateringssloten is het gebied steeds droger geworden en werd het geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw. De karakteristieke percelering van het gebied is vermoedelijk ontstaan vanaf de 11e/12e eeuw.

Van de periode na de Middeleeuwen zijn over het gehele gebied verspreid enkele kleine greppels en slootjes aangetroffen. Deze kunnen niet rechtstreeks aan een nederzetting of boerderij worden gekoppeld. Tevens staan er langs de Woudweg en de Groeneweg boerderijen die er reeds in de 17e eeuw stonden. Deze oude boerderijen zijn zelfs heden ten dage nog in gebruik voor de veehouderij.

IPP, Amsterdam

J.P. Flamman

Schiedam: Polder Noord Kethel/Kandelaar zie Romeinse Tijd.

Schiedam: Vlaardingerdijk In opdracht van en financieel ondersteund door het Projectbureau Beneluxlijn verzorgt het BOOR de archeologische begeleiding van de werkzaamheden in het metrotracé van de Beneluxlijn. In de periode juli-oktober is in het tracé-gedeelte Nieuwland-West in diverse fasen onderzoek verricht naar de Vlaardingerdijk. Deze dijk maakte in de Middeleeuwen deel uit van de hoofdwaterkering op de noordoever van de Maas tussen de Harg in het oosten en de Lier in het westen.

Tijdens het onderzoek zijn twee profielen aangelegd die, min of meer, een vrijwel complete doorsnede gaven van de opbouw van de Vlaardingerdijk. Geconstateerd werd dat in de opbouw van het dijklichaam twee stadia onderscheiden kunnen worden. In eerste instantie was sprake van een smal, ongeveer 2,2 m breed en circa 0,6 m hoog dijklichaam. De voet ervan lag rond de 4,3 m -NAP en bestond uit grijszandige klei. Ook de rest van het dijklichaam bestond uit grijszandige klei, die in lagen van ongeveer 10 cm dik was opgebracht. Elke laag werd van de volgende gescheiden door een enkele millimeters dikke rietlaag.

In een daarop volgende fase werd aan de binnendijkse zijde van dit dijklichaam een nieuw dijklichaam opgeworpen. De voet daarvan bestond uit een compacte rietlaag van enkele centimeters dik waarop een ophogingspakket van grijze klei was aangebracht. Deze werd weer afgedekt door een rietlaag, waarna opnieuw een ophogingslaag van riet was aangebracht. Deze

sequentie van afwisselend riet- en kleilagen werd enige malen herhaald. Nadat het dijklichaam een bepaalde omvang had bereikt, werd verder opgehoogd met brokken vulgrijze tot lichtbruine klei. Rietlagen ontbraken echter.

Op basis van een voorlopige interpretatie van C¹⁴ monsters lijkt het erop dat de voet van de oudste dijkfase tussen 1019 en 1187 gedateerd kan worden. Opvallend is dat ook voor de voet van het dijklichaam uit de tweede fase een dergelijke datering verkregen is. In BOORrapporten 47 (Jacobs 1999b) zal echter uitvoeriger verslag worden gedaan van de onderzoeksresultaten.

BOOR, Rotterdam J.M. Moree/Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, E. Jacobs

Vlaardingen: Holiershoekse Polder In oktober is, in het kader van de ontwikkeling van het deelplan Abtsoude, het prospectieonderzoek voortgezet in het gebied gelegen in de Holiershoekse Polder tussen de bebouwde kom van Vlaardingen, de Vlaardingervaart, de Zweth en de toekomstige Rijksweg 4.

Tijdens het onderzoek was slechts 20% van het onderzoeksgebied toegankelijk. Dit had mede te maken met de extreem hoge waterstand in de periode voorafgaand aan het onderzoek (sommige percelen stonden onder water) en met het ontbreken van toestemming van de eigenaren voor betreding van de percelen.

In het onderzochte gebied zijn, naast de reeds bekende locaties, geen nieuwe vindplaatsen uit de IJzertijd aangetroffen. Sporen uit de Romeinse Tijd ontbreken geheel.

Uit de Late Middeleeuwen waren reeds zeven grote vindplaatsen bekend. Het betreft zes huisterpen en één huiserf. Door middel van een veldverkenning is van enkele de omvang nader bepaald. Naast deze nederzettingen zijn geen nieuwe sporen van bewoning uit de Middeleeuwen aangetroffen.

IPP, Amsterdam

J.P. Flamman

Wateringen: Plein Bij het graven van een sleuf ten behoeve van een waterleiding zijn resten van een oude funderingsmuur aangetroffen. De sleuf bevond zich op het Plein aan de voorzijde van de Hervormde kerk. De met kloostermoppen opgemetselde muur was 60 cm breed en bevond zich op 1,50 m onder het maaiveld. Waarschijnlijk betreft het de funderingsmuur van een pandje dat reeds op de kaart van Kruikeus van 1712 is afgebeeld. De in de fundering gebruikte kloostermoppen zijn secundair en waarschijnlijk afkomstig van het klooster van Wateringen dat in het Hofpark heeft gestaan. Het klooster was gevestigd in het voormalige kasteel van de Heren van de Wateringhe, dat in 1573 werd verwoest tijdens de Opstand tegen Spanje. Later zijn de restanten opgekocht en verhandeld.

Bron: *Archeologische kroniek van het Westland over 1998* (A.A.J. Immerzeel)

Zoetermeer: N470 Delft-Zoetermeer In opdracht van de Provincie Zuid-Holland, dienst Verkeer en Vervoer, heeft archeologisch adviesbureau RAAP in het voorjaar de eerste fase van een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI-1) uitgevoerd in het voorkeustracé van de geplande provinciale weg N470 (Delft-Zoetermeer en Delft-Rotterdam). In het kader van de milieueffectrapportage (m.e.r.) zijn tevens twee varianten van het tracé onderzocht. Het onderzoek bestond uit een vooronderzoek, een slootkantenkartering en karterend booronderzoek. Het tracé ligt binnen de gemeenten Pijnacker en Berkel en Rodenrijs. De geologische ondergrond bestaat uit kreekruggen van het Gantel-systeem, komklei en veen. De droogmakerijen zijn niet onderzocht.

Er konden geen vindplaatsen uit de Romeinse Tijd of eerder worden vastgesteld. Wel zijn er vier mogelijk Laat-Middeleeuwse huisplaatsen aangetroffen binnen de zogenaamde 'Ruijense spie'. Deze spie is een taps toelopende verkaveling tussen twee oudere ontginningsblokken. Het betreffende vondstmateriaal dateert op zijn vroegst uit het laatste kwart van de 12e eeuw, hetgeen correspondeert met de veronderstelde datering van de ontginning van de spie. Ook de nog bestaande boerderij 'Overgauw' heeft mogelijk een Middeleeuwse oorsprong. Tenslotte is gebleken dat het geplande tracé de in 1447 aangelegde Strikkade zal aantasten (Jager 1998).

Archeologisch adviesbureau RAAP

D.H. de Jager

Literatuur

- Bogaers, J.E. en Chr.B. Rüger, 1974: *Der Niedergermanische Limes. Materialien zu seiner Geschichte, Kunst und Altertum am Rhein* 50, Köln/Bonn, 47-48.
- Bult, E.J., 1998: *Aanvullende Archeologische Inventarisatie en waardering van vindplaats CMA nr. 37B-017 in de gemeente De Lier*, Delfse Archeologische Rapporten 1998-3.
- Bult, E.J., 1999: 'Een schatvondst met een luchtje', in: *Delf. Cultuurhistorisch Bulletin Delft*, 6-8.
- Dolmans, M.Th.R.M., 1998: 'Leiden: Stevenhofjespolder', in: R.M. van Heeringen, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, II Zuid-Holland', *Holland* 30, 356.
- Es, W.A. van, 1969: 'Excavations at Dorestad, a pre-preliminary Report: 1967-1968', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 19, Amersfoort, 183-207.
- Goossens, T.A., 1998a: *MER-bedrijventerrein Hoefweg (Bleiswijk-Noord). Deelstudie archeologie*, BOORrapporten 30, Rotterdam.
- Goossens, T.A., 1998b: *MER Rijksweg 15 Maasvlakte - Vaanplein. Aanvullende archeologische inventarisatie*, BOORrapporten 32, Rotterdam.
- Guiran, A.J. 1998a: Brielle: Langestraat, in: R.M. van Heeringen, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, II Zuid-Holland', *Holland* 30, 377.
- Guiran, A.J., 1998b: *Archeologisch onderzoek van de stadsmuur bij de Langestraat te Brielle*, BOORrapporten 36, Rotterdam.
- Guiran, A.J. 1998c: 'Het archeologisch onderzoek naar de stadsmuur aan de Langestraat te Brielle', in: *Brielse Mare* 9, 1, 42-50.
- Guiran, A.J. 1998d: Hellevoetsluis: Ravense Hoek, in: R.M. van Heeringen, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, II Zuid-Holland', *Holland* 30, 388-389.
- Haalebos, J.K., 1986: 'Ausgrabungen in Alphen aan den Rijn (Provinz Zuid-Holland, Niederlande), 1985-1986', in: H. Vetters en M. Kandler (red.), *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Der Römische Limes in Österreich*, Wien, 391-399.
- Jacobs, E., 1998: 'Vreelust'. *Opgraving van een zeventiende-eeuwse boerderij en een dertiende-eeuwse dijk*, BOORrapporten 33, Rotterdam.
- Jacobs, E., 1999a: *Schiedam Officierpad, Greppels uit de Romeinse Tijd in de klei*, BOORrapporten 44, Rotterdam.
- Jacobs, E., 1999b: *Schiedam: Vlaardingerdijk. Een middeleeuwse dijk doorsneden*, BOORrapporten 47, Rotterdam.
- Jager, D.H. de, 1998: *Provinciale weg N470, provincie Zuid Holland; archeologisch onderzoek in het kader van de m.e.r. Fase I: kartering*, RAAP-rapport 365, Amsterdam.

- Kok, R.S., 1995: *Archeologisch vooronderzoek Metro-tracé Beneluxlijn*, BOORrapporten 19, Rotterdam.
- Koot, J.M., 1994: 'In kannen en kruiken. Veertig jaar archeologisch onderzoek in Rijswijk', in: *Rijswijkse Historische Reeks*, 11
- Koot, J.M., 1997: 'Archeologische Kroniek Rijswijk over 1996', in: *Jaarboek 1997 van de Historische Vereniging Rijswijk*, 155.
- Koot, J.M., 1998: 'Rijswijk: Vinex-locatie Buitenplaats Ypenburg', in: R.M. van Heeringen, 'Archeologische kroniek van Holland over 1997, II Zuid-Holland', *Holland* 30, 358-359.
- Marinelli, M.G., 1998a: *Gemeente Oegstgeest, Rhijnhofweg (CMA-terrein 30F-023); een archeologische kartering en waanlering*, RAAP-rapport 391, Amsterdam.
- Marinelli, M.G., 1998b: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde. Archeologisch vooronderzoek van de deelplannen Stadse Rechthoek 3-4 en Bedrijventerrein 2 van de nieuwbouwalocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, BOORrapporten 31, Rotterdam.
- Moree, J.M., 1996: 'Rotterdam-Schiedam: Beneluxlijn', in: 'R.M. van Heeringen, Archeologische Kroniek van Holland over 1995, II Zuid-Holland', *Holland* 28, 344.
- Moree, J.M., 1997: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Archeologisch vooronderzoek bij het deelplan Stadse Rechthoek I van de nieuwbouwalocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, BOORrapporten 25, Rotterdam.
- Oude Rengerink, J.A.M., 1998a: *Gemeente Den Haag, tunneltracé Noordelijke Randweg; archeologische begeleiding vooronderzoek*, RAAP-rapport 345, Amsterdam.
- Oude Rengerink, J.A.M., 1998b: *Oostvlietpolder, Gemeente Leiden. Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)*, RAAP-rapport 428, Amsterdam.
- Oude Rengerink, J.A.M., 1999: *Plangebied Pomonaterrein, Gemeente Leiden. Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI)*, Intern rapport RAAP.
- Peters, F.J.C., 1998a: *Vinex-locatie 'De Volgerlanden', Hendrik-Ido-Ambacht. Een aanvullende archeologische inventarisatie*, BOORrapporten 34, Rotterdam.
- Peters, F.J.C., 1998b: *Hoge Snelheidslijn Rotterdam. Een aanvullende archeologische inventarisatie*, BOORrapporten 35, Rotterdam.
- Peters, F.J.C., 1999: *Waterleidingtracé in 'De Kandelaar', Gemeente Rotterdam. Een aanvullende archeologische inventarisatie*, BOORrapporten 37, Rotterdam.
- Weve, W.F., 1999: 'Een verborgen geschiedenis aan de Wijnhaven', in: *Delf. Cultuurhistorisch Bulletin Delft*, 1-4.

Boekbesprekingen

Hans Teitler, *De opstand der 'Batavieren'* (Verloren Verleden 1; Hilversum: Verloren, 1998, 86 blz., ISBN 90-6550-441-9)

Met dit deeltje geeft uitgeverij Verloren het startsein voor de reeks *Verloren Verleden, gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandsche geschiedenis*, die ten doel heeft ten minste vier keer per jaar een onderwerp uit de Nederlandse geschiedenis te belichten. Met het verschijnen van dit deel en de overige drie delen al voor de zomer van 1998 is aan de plicht van dat jaar voldaan. De opzet van de reeks is het onderwerp pakkend te beschrijven, in een brede context te plaatsen en bovendien de huidige stand van onderzoek in het verhaal te betrekken. Ook in deze opzet is in ieder geval het eerste deeltje geslaagd.

Uitgangspunt is het verhaal van Julius Civilis, de Bataaf die in 69 na Christus in opstand kwam tegen de Romeinen, opgeschreven door de Romeinse geschiedschrijver Tacitus. Het is op veel manieren, in veel periodes en om velerlei redenen steeds opnieuw verteld, maar steeds slechts vanuit die ene bron uit de oudheid. Hoewel de weergave van Tacitus wel eens onder vuur kwam te liggen (in 1951 schreef de Zwitser Walsler dat Civilis nooit naar onafhankelijkheid zou hebben gestreefd), kunnen we er na jaren intensief onderzoek van uitgaan dat Tacitus de zaken redelijk nauwkeurig heeft voorgesteld. In het kort komt zijn relaas hier op neer. Tot 69 hadden de Bataven, als gewaardeerde bondgenoten van de Romeinen, hun soldaten geleverd. Er hadden zelfs Bataven tot de keizerlijke lijfwacht behoord. Maar in het onrustige vierkeizerjaar 69 werden zij door Vitellius, een van de vier keizers van dat jaar, voor het eerst gedwongen in dienst te gaan. Van bondgenoten werden ze plotseling onderworpen. Hiertegen kwamen ze in opstand, hetgeen na een aantal veldslagen en belegeringen uiteindelijk leidde tot een vrede, waarbij de situatie van voor de opstand in ere werd hersteld.

Het is dus niet verwonderlijk dat de Bataven gedurende de daaropvolgende eeuwen tot lichtend voorbeeld werden gesteld aan vaderlandslievende Nederlanders. In schilderijen, muurschilderingen, verzen, toneelstukken en liederen werden hun heldendaden bezongen en niet zelden werd daarbij een vergelijking gemaakt met de eigen tijd. Gedurende de Tachtigjarige Oorlog tegen de Spaanse overheersing bijvoorbeeld werd de strijd van Willem van Oranje tegen Spanje gelijkgesteld aan die van Civilis tegen Rome. De patriotten uit de

18e eeuw vergeleken hun strijd tegen de futloze stadhouder Willem V met die uit de oudheid. Vlak na de Tweede Wereldoorlog werd het stuk *Vrij Volk* ten tonele gevoerd om de Duitse bezetting te herdenken, waarin de episode van Civilis en zijn mannen niet kon ontbreken.

In nog geen 90 pagina's weet Hans Teitler niet alleen de opstand van Civilis gedetailleerd te beschrijven, maar ook de geschiedenis van het Batavise volk tot in de late keizertijd. Bovendien gaat hij uitvoerig in op de verschillende periodes in de Nederlandse geschiedenis waarin de Bataven een voorbeeldrol vervulden, beginnend aan het einde van de 15e eeuw, toen voor het eerst de werken van Tacitus in gedrukte edities verschenen, via de stukken van Vondel en de schilderijen van Rembrandt tot aan de cd van Wim de Bie met de Wereldmuziek der Cananefaten. Hij maakt daarbij overvloedig gebruik van citaten, versregels en inscripties, die wel eens het soepel lezen van de tekst in de weg staan. Hoewel een zekere chronologie gerespecteerd wordt, maken de overvloed aan materiaal, de verwijzingen en de sprongen in de tijd het geheel soms rommelig. Toch is het Teitlers verdienste van deze episode uit onze geschiedenis en de weerslag ervan op de latere eeuwen een leuk verhaal te hebben gemaakt, dat juist vanwege het grote bereik de lezer zal aanspreken.

Lianne Damen

Manon van der Heijden, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en herkelijke tucht, 1550-1700* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998, 364 blz., ISBN 90-351-2005-1, f49,90)

Benjamin Roberts, *Through the keyhole. Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families* (Hilversum: Verloren, 1998, 224 blz., ISBN 90-6550-586-5, f45)

De onderwerpen van de beide hier besproken dissertaties liggen als het ware in elkaars verlengde. Manon van der Heijden heeft het echtelijke leven van man en vrouw en alle inbreuken op de echtelijke spelregels bestudeerd, terwijl Benjamin Roberts zich verdiept heeft in de wijze waarop ouders zich bekommerden om de opvoeding van hun kinderen. Beide studies baseren zich op een beperkt aantal bronnen, die uitputtend worden geanalyseerd. De aanpak is niettemin zeer verschillend, hetgeen niet alleen weerspiegeld wordt in het verschil in de omvang, maar ook in de structuur van de boeken

en in de wijze waarop gesteund wordt op literatuur en bronnen.

Van der Heijden schetst op basis van een serieel onderzoek in rechtbankverslagen en kerkenraadsacta uit twee steden (Delft en Rotterdam) een beeld van de huwelijkspraktijk in het vroegmoderne Holland. Zij gaat op zoek naar de veranderingen in norm en praktijk, die het gevolg zijn van de Reformatie. Daarnaast wordt een vergelijking gemaakt tussen de wijze waarop de wereldlijke overheid omging met huwelijkskwesties en de tucht-rechtelijke benadering van soortgelijke zaken door de gereformeerde kerk. In drie inleidende hoofdstukken wordt in grove lijnen de invloed van de Reformatie op het huwelijk geschetst, alsmede de strafrechtelijke en de kerkelijke bepalingen op het terrein van het samenleven van man en vrouw. Na een korte introductie in de wijze waarop de rechtspraak en de kerkelijke tucht in de praktijk functioneerden, volgen de vier kernhoofdstukken van het boek, waarin beurtelings de wereldlijke en de (gereformeerde-)kerkelijke benadering van het voor-echtelijke en het echtelijke leven de revue passeren. Aan de hand van talrijke praktijkvoorbeelden en citaten uit de bestudeerde bronnen, krijgt de lezer een rijksgechakeerd palet voorgeschoteld van normafwijkend gedrag in of rond de echtelijke sponde. Aan de hand van juridische en tuchtrechtelijke procedures in zaken als voor-echtelijke seksualiteit (*coitus anticipatus*), het verbreken van huwelijksbeloften, bloedschande, bigamie, overspel, echtelijke twisten en scheidingen, wordt niet alleen inzicht gegeven in de mate waarop van de heersende norm werd afgeweken, maar daarmee indirect ook in de vigerende normatieve kaders.

De auteur concludeert dat kerkenraden in de bestrijding van normafwijkend gedrag over een zeer breed terrein streefden naar verzoening van de betrokkenen met de kerk en met hun omgeving. De wereldlijke overheid was primair gericht op bestraffing, maar beperkte zich daarbij hoofdzakelijk tot de meer ernstige verstoringen van de openbare orde en de publieke zeden. In de afdoening van zaken, die meestal door klachten van buren ter kennis van de autoriteiten kwamen, appel-leerden beide partijen nadrukkelijk aan gevoelens van schaamte en schuld. Bij dit alles stelt Van der Heijden slechts geringe verschillen vast tussen Delft en Rotterdam, wat haar aan het slot de vraag doet opwerpen of de strafrechtpraktijk in het Holland van die dagen wel zo heterogeen was als dikwijls wordt verondersteld.

Het boek van Van der Heijden heeft kort na ver-

schijning reeds tot polemiek geleid. A.Th. van Deursen verweet de schrijfster – met verwijzing naar hun beider geboortejaren – in de Volkskrant van 9 oktober 1998 in beleefde bewoordingen een gebrek aan historisch invoelingsvermogen. Voor Erika Kuipers was dit weer aanleiding om in het *Historisch Nieuwsblad* (5/1998) de min of meer retorische vraag te stellen of alleen Van Deursen de 17e eeuw begrijpt. Naar mijn mening gaat *Huwelijk in Holland* echter niet zozeer gebukt onder een gebrek aan inlevingsvermogen, maar gaat de auteur te nonchalant om met enkele basisprincipes van het historische ambacht. Het meest evident treden de tekortkomingen aan het licht in de hoofdstukken over de kerkelijke tuchtpraktijk. Het lijkt wel of Van der Heijden een cultureel-antropologische schets geeft van een zojuist ontdekt Papoea-volk, zonder op de hoogte te zijn van de diepere betekenis en waarde van de waargenomen gedragingen en rituelen. Tegen die achtergrond is het volkomen begrijpelijk dat na lezing van het boek bij Van Deursen de vergrijzing versneld toesloeg. Er wordt geen enkele poging gedaan de diepere betekenis en intentie van de kerkelijke tucht te begrijpen, laat staan te schetsen. Nergens wordt duidelijk gemaakt dat de heiliging van de avondmaalsgemeenschap het allesoverheersende uitgangspunt was voor de uitoefening van de censuur. Als gevolg hiervan worden de lezer ook de beperkingen en kanttekeningen onthouden die kleven aan het gebruik van de kerkenraadsacta als bron voor een beschrijving van de huwelijkspraktijk.

Even fundamenteel als het ontbreken van bronkritiek, is het gebrek aan methodische verantwoording. Er wordt geschermd met grote reeksen getallen, percentages en 'gevallen', maar nergens maakt de schrijfster duidelijk hoe zij te werk is gegaan, welke criteria zij heeft gehanteerd, hoe is geteld en op welke wijze de signaleerde veranderingen in de tijd cijfermatig zijn onderbouwd. Kerkelijke tucht (maar ook de wereldlijke rechtspraak) richt zich te allen tijde tot het individu – hetgeen inherent is aan het karakter van deze bijzondere vorm van 'disciplineren' – en heeft een duidelijk begin- en eindpunt. Het blijft echter volstrekt onduidelijk hoe de 'gevallen' geteld zijn: is er bij een echtelijke twist of een *ménage à trois* sprake van één, twee of zelfs drie gevallen? Wanneer is een 'geval' afgesloten en wordt een kwestie met dezelfde persoon geteld als nieuw geval? Het ontbreken van elke duidelijkheid op dit punt maakt de gepresenteerde cijfers in feite van nul en generlei waarde.

Ontdaan van het cijfermateriaal is *Huwelijk in Holland* vooral een groot citatenboek. Wie op zoek is naar sappige uitspraken van tijdgenoten over vroegmoderne huwelijksperikelen, komt volop aan zijn trekken, maar ook hier is een waarschuwing op zijn plaats. Een recensent is zelden in de gelegenheid citaten te vergelijken met de bronnen, doch omdat de schrijver dezes een belangrijk deel van Delftse materiaal eerder reeds voor eigen onderzoek extrapoleerde, was verificatie nu wel mogelijk. Steekproeven maken duidelijk dat bij de transcriptie bijzonder stordig tewerk is gegaan. Daarbij gaat het niet alleen om de talrijke weggelaten letters, maar ook om verbasterde kernwoorden. Zo wordt een Claes de Backer ten tonele gevoerd, die zijn vrouw mishandelde en zich wilde excuseren met verwijzing naar haar 'hardttheijt', terwijl de brontekst onmiskenbaar 'hartneckicheijt' vermeldt. Voorts worden eigennamen bij herhaling verhaspeld (hetgeen het gemis van een personenregister in elk geval minder groot maakt) en laat de schrijfster steken vallen bij de verantwoording van de citaten (ontbrekende bronvermelding, verkeerde data). Het ware beter geweest dat Van der Heijden zich wat minder had vastgeklampt aan de bronnen en zich in plaats daarvan meer had verdiept in de achtergronden van haar thema en de specifieke situatie in de door haar bestudeerde steden. Een detail als het gebruik van fout en allang gecorrigeerd cijfermateriaal van Jaanus om een inschatting te geven van de grootte van de Delftse gereformeerde gemeente, zou in dat geval bijvoorbeeld achterwege zijn gebleven, evenals het bredere verwijt dat zij onvoldoende recht heeft gedaan aan de historische context.

Benjamin Roberts valt in menig opzicht veel minder te verwijten. Ook hij poogt op grond van een detail-onderzoek algemeen geldende uitspraken te doen, in zijn geval over opvoeding ten tijde van de Republiek, maar verliest zich niet in een citaten-regen en methodische acrobatiek. Zijn Angelsaksische achtergrond en scholing hebben hem waarschijnlijk enerzijds behoed voor een overmatige weergave van Nederlandstalig bronnenmateriaal, en anderzijds doen kiezen voor een strak schema met theoretische onderbouwing op basis van breed literatuuronderzoek en een bondige uitwerking van zijn vraagstelling.

Aan de hand van ego-documenten en andere familiepapieren van drie stedelijke patriciaatsfamilies – Huijdecoper (Amsterdam), De la Court (Leiden) en Van der Muelen (Utrecht) – poogt Ro-

berts zicht te krijgen op de wijze waarop in deze families gedurende vier generaties (1650-1795) kinderen werden opgevoed. Hij stelt onder meer vast dat reeds vroeg sprake was van prenatale zorg, dat borstvoeding ondanks het bestaan van de min veelvuldig werd geprefereerd, dat er ook in de eltekeringen weinig kennis en mogelijkheden bestonden om kinderziekten te bestrijden en dat er veel aandacht bestond voor de cognitieve ontwikkeling van het kind, met name waar het de opleiding van de jongens betrof. Ook Roberts rekent weer eens af met de onuitroeibare mythe dat ouders in de vroegmoderne tijd weinig affectie koesterden tegen hun kinderen.

Al met al levert *Through the keyhole* een kleine inkijk in de wijze waarop een kleine elite omging met kleine regententelgen. Omdat de auteur zich nadrukkelijk weet te beperken in zijn ambitieniveau, en er bovendien blijkt van geeft het ambachtelijke handwerk van de historicus te beheersen, levert hij een waardevolle – zij het qua reikwijdte bescheiden – bijdrage aan de vroegmoderne familiegeschiedenis.

Paul H.A.M. Abels

D. Aten, P. Klompmaker, *Kleine Kennemer Watergeschiedenis, 800 jaar mens en water in de regio Beverwijk* (Alkmaar: Waterschap Het Lange Rond en Beverwijk: Gemeente Beverwijk, 1996, 76 blz., ISBN 90-72165-05-5)

De overdracht van het waterbeheer door de gemeente Beverwijk aan het waterschap Het Lange Rond vormt de aanleiding voor de verschijning van dit boekje. Het beschrijft beknopt en met enige nadruk op de technische aspecten het menselijk ingrijpen in het landschap en de waterhuishouding van Midden-Kennemerland door de eeuwen heen, waarbij het accent toch vooral op de tweede helft van de 19e en de 20e eeuw valt.

Het stadje Beverwijk was voor de handel gunstig gelegen op de smalle duinstrook tussen de Noordzee en het Wijkmeer, een onderdeel van het IJ, dat in open verbinding stond met de Zuiderzee. Voorbeelden van menselijk ingrijpen zijn er in dit waterrijke deel van Holland te over. Zo begon men al in de 12e eeuw met de aanleg van de Sint-Aagtendijk ten noorden van Beverwijk om het lagergelegen Noord-Kennemerland te beschermen tegen het water van het Wijkmeer. Het kronkelige verloop van de dijk verraadt nog steeds de vele

dijkdoorbraken die daar hebben plaatsgevonden.

Militairen hebben eveneens hun sporen in het huidige landschap achtergelaten, bijvoorbeeld in de vorm van een gracht en een aantal lunetten (halvemaanvormige kanonopstellingen) die eens onderdeel uitmaakten van de Stelling van Beverwijk. Omgelegde duinbeken zorgden ervoor dat de aangelegde gracht steeds met water gevuld was. Deze in 1800 ten noorden van Beverwijk opgeworpen verdedigingslinie van 26 lunetten moest Holland in de Bataafse tijd beschermen tegen aanvallen van Engels/Russische troepen vanuit Noord-Holland.

Deze ingrepen waren nog vrij bescheiden in vergelijking met de aanleg van het Noordzeekanaal tussen 1863 en 1876. Deze had op termijn drastische gevolgen voor het landschap en de waterhuishouding, daar het kanaal tot een aanhoudend proces van industrialisatie en verstedelijking leidde. Verstedelijking staat dan voor het hele complex van bevolkingsgroei, woningbouw en infrastructuur in de brede zin van zowel (spoor)wegen, ponten en tunnels als de ondergrondse infrastructuur van waterleiding en riolering. Bij de aanleg van het kanaal werden de duinen ter plaatse doorgegraven en werd het water aan beide zijden van de vaargeul - in wezen een kanalisatie van het Wijkmeer en het IJ - ingepolderd. Sluizen en gemalen gingen verzilting tegen en zorgden toen en nu voor de gewenste waterstand.

Ten zuiden van het sluizencomplex aan de monding van het kanaal heeft zich IJmuiden ontwikkeld, terwijl ten noorden vanaf 1924 de Hoogovens zijn gevestigd. Bij de fabricage van staal zijn grote hoeveelheden koelwater benodigd, dat voor een deel uit de enorme onder de duinen gelegen zoetwaterbel werd gepompt. Ook het in 1920 opgerichte Provinciaal Waterleidingbedrijf Noord-Holland (PWN) ontrok steeds meer water aan de duinen. Dit had echter twee negatieve gevolgen: verdrogende duinen en een toenemende verzilting van bodem en water. Door reductie van de wateronttrekking en infiltratie van rivierwater, dat sinds 1957 door de Watertransportmaatschappij Rijn-Kennemerland van elders wordt aangevoerd, wordt verzilting tegengegaan en streeft men de laatste jaren naar een nat duinmilieu.

Deze nieuwe visie staat wel weer op gespannen voet met het sterk verstedelijkte gebied achter de duinen, waar als gevolg van dit beleid wateroverlast op de loer ligt, zeker in de uitbreidingswijken, die veelal in de laaggelegen polders zijn gebouwd. Mede om dit euvel beheersbaar te houden, zijn de

zes kronkelige beekriolen die water uit de hoger gelegen duin- en tuinbouwgronden dwars door het oude Beverwijk afvoerden, drooggelegd. Het water wordt nu via een zuidwest- en een noord-oost-tracé om de stadskern heengeleid, waarbij deels aangelegde en deels natuurlijke singels en waterpartijen in de nieuwe woonwijken dienen als waterberging. Het water wordt uiteindelijk op het Noordzeekanaal geloosd.

Dit kanaal begon in de loop van de jaren '50 een steeds grotere belemmering te vormen voor het opkomende verkeer. De opening van de Velsertunnel en de daarbij behorende autoweg in 1957 betekende weliswaar een grote vooruitgang voor de bereikbaarheid, maar had wel grote gevolgen voor de omgeving. Met het bij de bouw vrijkomende zand spoot men polderland ten oosten van de autoweg op tot NAP + 1 meter om daar een industrieterrein te vestigen. In diezelfde tijd werden ook een spoortunnel en een aftakking van de spoorbaan naar de Hoogovens aangelegd. Om de bereikbaarheid van de stadskern van Beverwijk te waarborgen, dempte men de ceuenoude binnenhaven De Meer. Daar de haven een belangrijke rol bij de waterhuishouding speelde - de eerder genoemde tracés konden erop uit - vormt het ondergronds nog steeds een knooppunt van waterstromen.

Deze waterstromen zijn echter voor een onbekende in het IJmondgebied niet zo gemakkelijk te localiseren, daar het bij het boek geleverde kaartje wel het stratenplan en de beken en sloten weergeeft, maar niet de straatnamen, respectievelijk beek- en slootnamen. Daar komt nog bij dat de index alleen aardrijkskundige namen bevat. Iets soortgelijks geldt voor de verantwoording van de tekst. Het zal allemaal heus wel kloppen, daar zullen historicus D. Aten en P. Klompmaker, oudhoofd van de technische dienst van het waterschap, wel voor gezorgd hebben, maar het is moeilijk te controleren. Het boekje bevat namelijk geen noten. De wel aanwezige archieven- en literatuurlijst is hier en daar erg summier; zo wordt bijvoorbeeld volstaan met aanduidingen als 'Gemeente-archief Beverwijk: oud-archief' of '*Jaarverslagen Hoogovens* (verschillende jaren)'.

Het boekje heeft dus duidelijk geen wetenschappelijke pretenties en richt zich blijkbaar vooral op de lokale bevolking; daar is natuurlijk niets op tegen. Heel mooi komt naar voren hoe industrialisatie en verstedelijking ingrijpen in het landschap en de waterhuishouding. Bijna ieder probleem kan met technische middelen worden

opgelost, hoewel in zo'n intensief benut gebied er altijd wel een spanningsveld zal blijven tussen mens en natuur.

J.Th. Rijper

Michiel Wielema, *Toen Kralingen nog zelfstandig was... Een eeuw dorpsleven tussen revolutie en annexatie (1795-1895)* (Rotterdam: Uitgeverij Rotterdams Persagentschap, 1995, 116 blz., ISBN 90-801285-2-X)

Ter gelegenheid van het tienjarig jubileum van het huis-aan-huisblad *De Ster* en de honderdste verjaardag van de samenvoeging van het dorp Kralingen met de stad Rotterdam, gaf het Rotterdams Persagentschap in mei 1995 een boekje uit met de titel *Toen Kralingen nog zelfstandig was... Een eeuw dorpsleven tussen revolutie en annexatie (1795-1895)*. Het betreft een bundeling van (bewerkte) artikelen, die sinds januari 1994 in *De Ster* – eveneens een uitgave van het Rotterdams Persagentschap – gepubliceerd werden door de filosoof, columnist en geboren Kralinger Michiel Wielema. In 21 korte hoofdstukken scheitst hij de geschiedenis 'der gewone luiden' uit het Kralingen van de late 18e en de 19e eeuw. Hij begint in 1795, omdat met de vestiging van de Bataafse Republiek het dorp Kralingen zelfbestuur kreeg. Voordien was het een ambachtsheerlijkheid van de stad Rotterdam geweest, wat onder andere inhield dat de plaatselijke autoriteiten (schout, ambachtsbewaarders en schepenen) door de Rotterdamse regenten werden aangesteld. De Kralingse vrijheid duurde een eeuw. In die eeuw maakten turfbaggeraars, tuinders en kleine ambachtslieden meer en meer plaats voor industrie-arbeiders en groeide het dorp gaandeweg vast aan de al evenzeer van karakter veranderende Maasstad. De onvermijdelijke consequentie kreeg zijn beslag op 28 februari 1895, toen de gemeenten Rotterdam, Kralingen en Charlois opgingen in één nieuwe gemeente, die – hoe vervelend ook voor verstokte Kralingse chauvinisten – Rotterdam ging heten.

De hoofdstukken van *Toen Kralingen nog zelfstandig was... zijn thematisch van opzet. Ze behandelen uiteenlopende aspecten van het Kralingse dorpsleven, zoals het onderwijs, de ordehandhaving, verschillende vormen van nijverheid, de invoering van gasverlichting en de lokale feestcultuur. De belangrijkste bronnen waarop Wielema zich baseert, zijn het archief van het gemeentebestuur over de periode 1795-1895 en een tweetal 19e-eeuwse kran-*

ten: de Delfshavensche Courant en zijn opvolger de Kralingsche Courant. Uit dit materiaal zijn veel en soms zeer uitvoerige citaten opgenomen, niet alleen in de hoofdtrekst, maar ook ter aanvulling en illustratie van de marges daarvan. Bovendien wordt het geheel verlicht door een flinke hoeveelheid foto's. Op een enkele uitzondering na, stammen die foto's overigens niet uit de 19e eeuw, maar uit de 20e, meer in het bijzonder uit de afgelopen 25 jaar. Op die manier, zo meldt de uitgever in het voorwoord, wordt de lezer aangespoord de parallellen te zien tussen wat er toentertijd speelde en wat de Kralingers vandaag de dag in hun leefomgeving meemaken en waarnemen. Zulke bruggen tussen heden en verleden slaat Wielema ook geregeld in zijn tekst, bijvoorbeeld als hij beschrijft hoe de Kralingse bevolking in 1852 en masse protesteerde tegen de bouw van een gasfabriek. Dat protest kwam voort uit de vrees dat de nieuwe fabriek de lucht en het oppervlaktewater zou vervuilen. Helaas, de fabriek kwam er toch, met als resultaat dat na korte tijd de omliggende sloten al door afvalwater verontreinigd waren. En zoals Wielema opmerkt, zou het daar niet bij blijven. Nog 140 jaar later haalde het betreffende bedrijfsterrein het NOS-journaal als 'de meest vervuilde plaats van Nederland', die pas na een peperdure bodemsanering opnieuw in gebruik kon worden genomen.

Het hoofdstuk over de onheil brengende gasfabriek behoort zeker tot de hoogtepunten van dit boekje, net als dat over de Kralingse ijsclub. De auteur is echter niet altijd even goed op dreef. Soms neemt hij te veel zijn toevlucht tot het uitgebreid citeren van zijn bronnen en een enkele keer verliest hij zich in een ellenlange opsomming van feitelijkheden waar geen verhaal meer in te herkennen is. Diepgaande analyses of een overkoepelende synthese ontbreken *souieso*, maar daar is een publicatie als deze ook niet voor bedoeld. Ongewijfeld zijn de stukken van Michiel Wielema door menig Kralinger met genoegen gelezen toen ze voor het eerst in *De Ster* verschenen. *Toen Kralingen nog zelfstandig was...* maakt deze stukken opnieuw en voor een breder publiek toegankelijk. Worden ze ook nu weer met genoegen gelezen, dan is het boek geslaagd.

André van der Velden

Martin Bossenbroek, Jan H. Kompagnie, *Het mysterie van de verduwenen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998, 377 blz., ISBN 90-351-1905-3)

Schrijvend over de 19e eeuw gaan Martin Bossenbroek en Jan Kompagnie zich te buiten aan een in die tijd passende stijl. Wijdloppige openstapelingen van veelal tientallen metaforen maken dit boek taai leesbaar en sorteren het tegenovergestelde van het beoogde effect. Dit ondanks dat de schrijvers zich in de inleiding lijken te realiseren dat het bloemrijke taalgebruik van de eerste bladzijden beter getemperd kan worden: het verhaal over de opkomst en het verdwijnen van de gereglementeerde bordelen is 'Een verleidelijke invalshoek ... voor het aandikken van nog schetsmatige verhaallijnen. Laten we nog even bezwijken' (8); de schrijvers bezwijken tot de laatste pagina.

In 1811 wordt met de invoering van de Franse *Code Pénal* in Nederland de prostitutie in bordelen gereglementeerd van overheidswege, met als doel bestrijding van geslachtsziekten onder militairen. De prostituees dienen zich te laten registreren en zich te onderwerpen aan medische controles. In Nederland worden vanaf 1818 plaatselijke overheden van de garnizoenssteden onder druk gezet om verordeningen te maken. De aanvankelijk moeizame reglementering komt in een stroomversnelling met de Gemeentewet van 1851, volgens welke de gemeenteraad verordeningen kan opstellen inzake de zedelijkheid.

Tot 1890 reglementeren 16 van de 54 garnizoenssteden, een door de auteurs aanvankelijk tegenvallend (60-64) maar concluderend meevallend (66) resultaat genoemd. De behandeling van de lokale regelingen en de discussies tijdens de toetstandkoming daarvan bieden fraaie inkijkjes in de lokale politiek. Van de grote steden kent Rotterdam geen verordening maar een politieorder uit 1847 ten behoeve van toezicht op de bordelen; Utrecht kent zonder enige regeling eveneens politietoetsing. Om gemeentelijke reglementen aan te duiden als 'officiële' regeling en de voorschriften en praktijk in Rotterdam en Utrecht als 'officieuze', lijkt mij discutabel.

Wordt deze reglementering behandeld in deel 1, in deel 2 komt de strijd tegen de verordeningen aan bod. Hoofdpersoon in deze strijd is Hendrik Pierson, voorzitter van de Nederlandsche Vereniging tegen de Prostitutie (NVP), opgericht in 1879. De calvinistische strijd wordt geïnspireerd door het Réveil - een door Bossenbroek en Kompagnie nau-

welijks uitgelegde beweging - en gesteund door de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooring van het Zedelijk Bewustzijn (Vrouwenbond, 1884). Het abc van de anti-prostitutiestrijd wordt gevormd door adressen, brochures en congressen. Hier wordt de inhoud opgeofferd aan de stijl; andere belangrijke wapens zijn de handtekeningenactie en de straatactie, maar die beginnen nu eenmaal niet met de eerste letters van het alfabet. Directe straat-acties worden ondernomen door de Middernachtzending (1890): nachtelijke zendingsactiviteiten moeten de hoerenloper van zijn onzedelijk handelen afhouden. Blijven de Vrouwenbond en de Middernachtzending protestantse organisaties, de NVP wordt een steeds breder in de samenleving gedragen beweging. Maar er heerst ook interne verdeeldheid onder de prostitutiebestrijders: de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB, 1881) wordt door andere zedenprekers te vuur en te zwaard bestreden; deze interne verdeeldheid wordt door de auteurs pas in de conclusie uitgelegd.

Aan het einde van de 19e eeuw richt de strijd tegen de prostitutie zich op bordeelverboden en een landelijke zedenwet. Lokale verboden komen vooral tussen 1890 en 1911 tot stand. In de provincies Noord- en Zuid-Holland blijkt in de middelgrote steden de prostitutie sterk af te nemen, in tegenstelling tot de grote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, waar de Nederlandse prostitutie zich steeds meer concentreert. Binnen deze grote steden heeft fragmentatie plaats: de prostitutie verdwijnt uit de nu verboden bordelen en verplaatst zich naar *café-chantants*, kroegen en sigarenwinkels(!). In 1911 komt een landelijke zedenwet tot stand, met daarin een bordeelverbod, maar de precieze inhoud van deze wet wordt niet besproken. Na precies 100 jaar is een einde gekomen aan gereglementeerde zedeloosheid in de bordelen.

Maar hoe nu deze omslag te verklaren? Bossenbroek en Kompagnie willen een klassieke *whodunit* schrijven - vandaar de absurde boektitel. In de inleiding is de bestaande literatuur behandeld en de schrijvers pretenderen niet minder dan uit de verscheidenheid aan antwoorden de ware daders te kunnen opsporen. Waren het de helden die van bovenaf het volk probeerden te beschaven? Waren het emancipatiebewegingen van protestanten en vrouwen? Waren het sociaal-economische wetmatigheden of internationale processen? Het boek geeft verschillende antwoorden. Volgens de conclusie zijn de daders de protestantse abolitionisten, die handelden vanuit hun geloofsijver en onder buitenlandse invloeden. De NVP krijgt

inderdaad lof toegevaardigd inzake de Zedelijkheidswet van 1911 (251), maar bijvoorbeeld de bordceverboden tussen 1890 en 1911 zijn niet het werk van de NVP en verwante organisaties, maar van liberale gemeenteraadsleden, die de stemverhouding doen omslaan in het voordeel van zo'n verbod (223-224).

Al met al hebben we hier te maken met een qua thematiek interessant boek, dat helaas een wollige stijl laat prevaleren boven het zakelijk presenteren van de feiten. De personen-, plaatsnamen- en zaakregisters zijn hard nodig voor het nazoeken daarvan en hetzelfde geldt voor de bijlagen, waarin bijvoorbeeld de reglementering in de Nederlandse steden schematisch wordt weergegeven. Deze studie pretendeert een serieus historisch onderzoek te zijn, maar lijkt nu meer op een mislukte detectiveroman.

Ruud van den Berg

M. Huisman, *Mata Hari (1876-1917): de levende legende* (Verloren Verleden 2; Hilversum: Verloren, 1998, 85 blz., ISBN 90-6550-442-7)

Mata Hari, de artiestennaam van de uit Friesland afkomstige Margaretha Zelle, is een van de beroemdste vrouwen uit onze vaderlandse geschiedenis. In het boek *Women. Around the world and through the ages* van S. Mervin en C. Prunhuber is zij zelfs de enige Nederlandse die wordt vermeld. Het lag dus voor de hand om in de serie *Verloren Verleden. Gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* ook een deel (het tweede) aan deze beroemde Friezin te wijden.

Het bewijs van de naamsbekendheid van Mata Hari buiten Nederland werd recent nog in een Engelse televisiefilm gegeven, waarin een van de mannelijke hoofdrolspelers vertwijfeld en verontwaardigd tegen zijn vriendin uitriep 'Je bent toch geen Mata Hari?', de naam Mata Hari associërend met een verleidster, een *femme fatale*. Dit beeld stemt overeen met de feiten. Mata Hari was in haar tijd beroemd door haar optreden als danseres van exotische, oosterse dansen. Aanvankelijk leek zij voorbestemd voor een conventioneel leven, maar nadat haar huwelijk met een officier was gestrand, vertrok zij naar Parijs om daar haar geluk te beproeven. Zij debuteerde in 1905 als oosterse danseres en had daarmee veel succes. Ze schijnt niet bijzonder getalenteerd te zijn geweest, maar ze speelde slim in op de exotische smaak van de *Belle Époque*. Ook het feit dat ze naakt danste, voor die

tijd zeer gewaagd, droeg bij aan haar succes. Het stelde haar in staat om als *femme fatale* met vele affaires, waarbij militairen haar voorkeur hadden, een luxe leven te leiden.

Het is de vraag of Mata Hari niet in de vergetelheid zou zijn geraakt als het daarbij was gebleven. Het is waarschijnlijk dat haar veroordeling als spionne en haar levens einde voor een vuurpeloton, zo in tegenstelling met haar leven, haar eeuwige roem hebben verschaft. De Eerste Wereldoorlog maakte een einde aan het mondaine leven van Mata Hari. In februari 1917 werd zij gearresteerd wegens vermeende spionage-activiteiten voor Duitsland en na een proces van slechts twee dagen werd zij ter dood veroordeeld. Een verzoek van de Nederlandse regering om gratie kon niet voorkomen dat ze werd geëxecuteerd. Over de vraag of de beschuldigingen terecht waren, bestaat verdeeldheid. De feiten kunnen niet alle worden gereconstrueerd. Huisman verwacht dat de officiële documenten die in 2017 worden vrijgegeven, meer duidelijkheid zullen bieden.

Overeenkomstig de doelstelling van de reeks zal dit boekje een breed publiek aanspreken. De persoon Mata Hari wordt in een brede context geplaatst, waarbij onder meer de oosterse invloeden in de kunst in het begin van deze eeuw, de (oorzaken van de) Eerste Wereldoorlog en de spionage-activiteiten in die oorlog aan de orde komen. Op deze manier wordt de lezer veel informatie aangeboden in een betrekkelijk gering aantal pagina's. Daarin werd ook nog ruimte gevonden voor een literatuurlijst, een notenapparaat en mooie afbeeldingen, waaronder een aantal foto's van Mata Hari.

Simone Wijna

Tastbaar verleden

Romeinen in Holland?

Sporen van de Oudheid in de Randstad

Tussen de Voorburgse Prinses Mariannelaan en de Vliet ligt park Arensburg, het restant van een 18e-eeuws landgoed. Behalve door een vijverpartij, een halfronde bakstenen zitbank en een zeer oude en dikke plataan onderscheidt het park zich niet van soortgelijke groenvoorzieningen in de Haagse agglomeratie. De bodem van Arensburg herbergt echter de resten van wat ooit, in de eerste eeuwen van de jaartelling, de hoofdstad van de regio was. Hier liepen verharde straten, hier stonden tempels en monumentale bronzen beelden van de keizer; een metershoge stenen muur met poorten omgaf de stad. Met zo'n 1000 inwoners en een oppervlakte van 12 hectare was Arensburg in onze ogen eerder een dorp dan een stad, maar in deze meest noordwestelijke uithoek van het Romeinse Rijk voldeed het aan alle eisen die aan een hoofdplaats werden gesteld: het was zowel het bestuurlijk centrum als de belangrijkste marktplaats van wat we 'Romeins Zuid-Holland' zouden kunnen noemen.

Van al die – toegegeven, provinciale – allure is nu niets meer terug te vinden; Arensburg is geen Zuid-Hollands Pompeii. Ook elders in de provincie is nauwelijks meer iets te zien van het Romeinse verleden. Nauwelijks – niet helemaal niets. In deze aflevering van *Tastbaar verleden* bekijken we een aantal locaties in Zuid-Holland waar de kleinschalige cultuurtoerist nog wordt herinnerd aan de klassieke Oudheid, op hoe bescheiden schaal dan ook. Wat we ons bij die Oudheid tussen Rijn en Maas moeten voorstellen, wordt hieronder in kort bestek weergegeven.

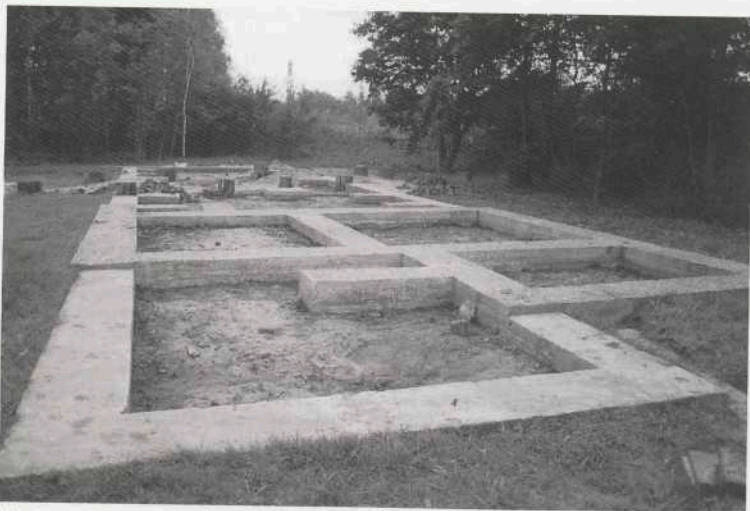
Opkomst en ondergang van Romeins Zuid-Holland

Natuurlijk was er in de Romeinse tijd geen sprake van een provincie Zuid-Holland, maar al in de 1e eeuw werd er door het Romeinse gezag een bestuurlijke eenheid in het leven geroepen waarvan de grenzen redelijk overeenkomen met die van de huidige provincie. Dit was de *Civitas Cananefatum*, het district van de stam der Cananefaten. Onder deze naam stonden de lieden bekend die rond het begin van de jaartelling het gebied tussen (Oude) Rijn, Maasdelta en de veenmoerassen van het huidige Groene Hart bewoonden. Ze werden in het jaar 4 zonder veel moeite door een Romeins leger onder commando van de latere keizer Tiberius onderworpen en ontpopten zich al spoedig als ge-

waardeerde leveranciers van hulpstroepen. Na enkele incidenten (een weigering om troepen te leveren aan Tiberius' opvolger Caligula en een leidende rol in de Bataafse opstand van de jaren 69-70) werden de Cananefaten na het jaar 70 geheel en al ingepast in het Romeinse bestuurlijke en militaire systeem. Hun stamgebied werd omgevormd tot district (de hierboven genoemde *civitas*) en er werd een hoofdplaats ingericht (het hierboven genoemde stadje bij Voorburg). De Oude Rijn tussen het Noordzeestrand en – vermoedelijk en ongeveer – de huidige grens tussen Utrecht en Holland werden de noord- en oostgrens van dat district; ergens door de Maasdelta liep de zuidelijke begrenzing. Ten noorden van de Rijn begon Barrenland, bewoond door niet-onderworpen Germaanse stammen met wie de Romeinen overigens wel degelijk contacten onderhielden. Een systeem van fortificaties langs de rivier, de *limes*, zorgde ervoor dat de aard van die contacten van Germaanse zijde niet te innig werd.

De bloeitijd van Romeins Zuid-Holland valt tussen 70, het jaar waarin de Bataafse opstand werd bedwongen, en de periode 250-270, toen het leger wegtrok uit de westelijke grenssector en dit deel van het Rijk werd prijsgegeven aan een zekere anarchie (al bleef het Romeinse gezag er in naam nog meer dan een eeuw gehandhaafd). In die bloeitijd verzezen, naast de houten boerderijen van de inheemse bevolking, talrijke gebouwen en gebouwcomplexen van Romeinse signatuur: de forten, de handels- en ambachtsnederzettingen daaromheen, het Cananefaatse hoofdstadje en hier en daar wat grotere agrarische bedrijven. Vanaf het jaar 150 werd hierbij steeds meer gebruik gemaakt van bak- en natuursteen. Verharde wegen, voorzien van mijlpalen en pleisterplaatsen, verbonden de verschillende locaties met elkaar; zwaardere transporten vonden over het water plaats. Een beschaafde streek, kortom, die echter grotendeels onbewoond was. Er leefden naar schatting tussen de 10.000 en 20.000 burgers en een paar duizend soldaten in het district, geconcentreerd langs de rivieren en riviertjes, op de hoge strandwallen langs de kust en in de beter ontwaterde veengebieden langs de Maas.

In de eeuwen na het vertrek van het Romeinse gezag en van een groot deel der bewoners lieten latere generaties weinig heel van de monumentale gebouwen van hun voorgangers. Welke rol de

Afb. 1. In 1999 zijn de gereconstrueerde fundamente van de inheems-Romeinse boerderijen aan de Rijswijkse Tubasingel opgeknapt en van een nieuw informatiepaneel voorzien. Door middel van beton is de ontwikkeling van een houten gebouwtje tot semi-villa aangeduid. Foto TGV, Leiden.

Afb. 2. De Leidse hoogleraar C.J.C. Reuvs, met hoge hoed en tekening, afgebeeld tijdens zijn opgravingen van Forum Hadriani op het landgoed Arentsburgh in Voorburg. Waar op deze tekening de fundamente van grote Romeinse gebouwen zijn blootgelegd, bevindt zich nu de parkvijver. In de gebouwen op de achtergrond is tegenwoordig het doveninstituut 'Eefatha' gevestigd. Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Romeinse infrastructuur nog heeft gespeeld in de vroege Middeleeuwen is buitengewoon schimmig. Van het befaamde kanaal dat de Romeinse veldheer Corbulo tussen Leiden en Naaldwijk had laten aanleggen en dat globaal het tracé van de Vliet volgt, is bekend dat het in de vroege Middeleeuwen nog werd onderhouden. Het toponiem *-burg* in plaatsnamen als Valkenburg, Roomburg (bij Leiden), Hooge Burch (bij Zwammerdam) en Voorburg kan erop wijzen dat men zich in de Middeleeuwen nog bewust was van het vroegere weerbare karakter van die plaatsen. Dat Romeinse verleden was echter vrijwel vergeten toen in de 16e eeuw op veel van deze locaties oudheden werden gevonden. Liever gezegd: door Renaissanceïstische geesten werden herkend en gemeld, want ook vóór 1500 kwam er wel Romeins materiaal uit de bodem tevoorschijn. De befaamde Brittenburg, nu een paar kilometer voor de kust van Katwijk op de zeebodem gelegen maar indertijd een soort 'Land's End' van het Imperium, werd al in 1390 vermeld. En de 11e-eeuwse bouwers van de Leidse burch wisten heel goed waar ze Romeins bouwpuin konden vinden om de muur van hun versterking mee te vullen. Ook veel later nog wist men Romeins puin te waarderen, er werd bijvoorbeeld metselkalk gemaakt van tufsteen uit Voorburg.

Niet alleen de mensen hebben de sporen van de Romeinse beschaving weggevaagd. Behalve gesloopt is er ook heel veel overspoeld, overstoven, weggezaakt of oversluid. Het intensieve gebruik dat de Nederlanders, en zeker de randstedelingen, van hun woongebied maken, heeft ervoor gezorgd dat er geen Romeins zuiltje of muurtje meer overeind staat. Maar wat is er dan nog wél te zien?

Rijswijk

Binnen de gemeente Rijswijk werden in 1963 twee belangrijke ontdekkingen gedaan: een dame die haar hond uitdied vond een Romeinse mijlpaal die kennelijk sinds onheuglijke tijden op een weilandje had gelegen, en amateur-archeologen vonden de locatie van een agrarisch complex uit de 1e-3e eeuw, dat in de jaren 1966-68 werd opgegraven. De vindplaats stond door zijn verhoogde ligging plaatselijk bekend als 'De Bult'. Een hier gelegen Cananefata's boerderijtje uit de tijd van keizer Tiberius had zich in de loop der tijd ontwikkeld tot een herenboerderij, een *villa*, al was die niet te vergelijken met wat men verder naar het zuiden gewend was. Men weet nu dat het Westland, inclusief de Rijswijkse vindplaats, het kernland van de Canane-

faten en hun op veeteelt gebaseerde economie was.

Na opgraving van de restanten van de 'villa' heeft men in een plantsoentje aan de Rijswijkse Tubasingel op grond van de onderzoeksgegevens de contouren aangegeven van de verschillende bouwfases. Tot voor kort lag deze reconstructie er bij alsof Frankische horden de gebouwen met een bezoek hadden vereerd. In 1999 vond een opknappert plaats, al draagt het verkeer dat over de A4 vlak langs de vindplaats raast niet bij aan een klassieke beleving. De 'Mijlpaal van Rijswijk' is ondergebracht in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Voorburg

Zoals gezegd herinnert in het rustige park Arentsburgh niets tastbaars aan de Romeinse stad, die bekend is geworden onder de naam *Forum Hadriani* ('Hadrianusmarkt') en die, naar nu wel zeker is, officieel *Municipium Aurdium Cananefatum* heette: 'Aurelische Hoofdstad der Cananefaten'. De naamgeving is ontleend aan respectievelijk keizer Hadrianus (hij regeerde van 117-138) en de dynastie der Aurelii, waarvan Marcus Aurelius (hij regeerde van 161-180) het beroemdste lid is. De Leidse archeologen C.J.C. Reuvs en J.H. Holwerda hebben er rond 1830 respectievelijk 1915 uitvoerig gegraven. De omstreeks 1930 aangelegde parkvijver ligt op de plaats waar Reuvs de fundamenten van grote stenen gebouwen blootlegde; ze liggen wellicht nog onder de vijverbodem. Het park is een beschermd archeologisch monument en staat op de voorlopige lijst van de Werelderfgoedlijst van de UNESCO. Op het moment van schrijven is er van al dat moois niets meer te zien dan een lelijk bord met een Latijnse tekst en een nauwelijks te begrijpen Nederlandse vertaling (opvolger van een bord dat hier na Holwerda's opgraving werd geplaatst). Maar naar verwachting zal er in 2000 meer aandacht aan het Romeinse verleden van het park worden besteed in de vorm van informatiepauzen, een aanduiding van de loop van de vroegere stadsmuur in de omringende straten en een passend monument.

Een wandeling van tien minuten naar het centrum van het dorp brengt de bezoeker bij Museum Swaensteyn in de Herenstraat, een naam die op een oude Romeinse verbindingsweg over de strandwal kan duiden. In het museum is een apart Forum-Hadrianizaaltje ingericht met bodenvondsten uit Arentsburgh en een inzichtelijke maquette.

Afb. 3. Maquette van een straat met stadspoort in Forum Hadriani in Museum Swaensteijn in de Voorburgse Herenstraat. Foto Sok & Ruurs, Voorburg.

Afb. 4. Aan het Koningin Juliana-plein in Voorburg staat dit beeld van de veldheer Corbulo. Foto TGV, Leiden.

Leidschendam

Tien jaar geleden werd bij de aanleg van de nieuwe woonwijk 'De Rietvink' het tracé ontdekt van een door mensenhand gegraven watergang van 13 meter breed. Vondsten uit de vulling, maar vooral de jaarringen van houten palen van een stukje be-

schoeing wezen uit dat dit kanaal rond 50 na Chr. was gegraven. Het kan niet anders of het betreft een deel van het befaamde 'Kanaal van Corbulo' (zie boven), voor de meesten meer bekend onder de naam 'Corbulogracht'. In 1993 is het ontdekte gedeelte van het kanaal over een lengte van 70 me-

Afb. 5. Alsof hij lang geleden is verland, maar gedeeltelijk open is gebleven, ligt de reconstructie van het kanaal van Corbulo in de Leidschendamse nieuwbouwwijk De Rietvink. De brug is naar Romeins voorbeeld geconstrueerd, het torentje lijkt een Romeinse wachttoren maar is gewoon een speeltoestel. Foto C. Vermeeren, Leiden.

Afb. 6. Aan de voet van de N.H. kerk op het Castellumplein in Valkenburg is het fundament van een van de poorten van het vroegere fort opgemetseld uit de oorspronkelijke blokken tufsteen. Bij deze reconstructie vertelt een bronzen plaquette meer over de indeling van het fort; vondsten uit verschillende Valkenburgse opgravingen zijn te zien in de kerktoeren. De kerk zelf ligt binnen het vroegere castellumterrein, dat een duidelijke verhoging in het dorpscentrum vormt. Foto TGV, Leiden.

Afb. 7. Betonnen cypressen, de kopie van een mijlpaal, een informatiepaneel en een reconstructie herinneren langs de N 206 bij Valkenburg aan de weg die hier in de Romeinse tijd langs de zuidelijke Rijn-oever voerde. Foto TGV, Leiden.

ter weer uitgegraven en ingepast in een plantsoen. Een houten brug, gebouwd op basis van technische beschrijvingen van Caesar, beplanting zoals die in het begin van de jaartelling in nat en droog Zuid-Holland voorkwam en informatiepanelen geven het geheel een Romeins accent.

Valkenburg

Dat in het dorp Valkenburg Romeinse oudheden te vinden waren, wist men al in de 16e eeuw. Waar die vondsten vandaan kwamen bleek in 1940, toen Nederlandse artilleristen het dorp platschoten in een vergeefse poging Duitse parachutisten uit het centrum te verdrijven. Onder het plein voor de verwoeste kerk bleken de resten schuil te gaan van een Romeins grensfort, dat tussen 1941 en 1967 ontgraven werd. De namen van de archeologen A.E. van Giffen en W. Glasbergen zijn aan deze uitvoerige opgravingen verbonden. De eerste versie van dit fort, dat *Prætorium Agrippinae* ('Staatshotel van Agrippina', mogelijk naar de moeder van keizer Caligula) geheten moet hebben, werd in Corbulo's dagen aangelegd. De laatste, helemaal uit steen opgetrokken versie functioneerde tot de in-

storting van de Romeinse Rijksgrens omstreeks 270 en mogelijk, incidenteel, nog lang daarna.

Van de laatste fase van het *castellum* zijn delen van de contouren van de ommuring in de bestrating van het Castellumplein (!) aangegeven, en een klein stukje van een van de zuidelijke poorttorens is opgemetseld en voorzien van een bronzen informatieplaquette. Vlak daarnaast ligt de gloednieuwe kerktoeren van Valkenburg (de in 1999 gebouwde opvolger van de in 1940 verwoeste toren) waarin een expositie is ingericht over Romeins Valkenburg.

Toen in de jaren tachtig de provinciale weg N206 langs Valkenburg werd aangelegd, maakte dat de opgraving van een groot grafveld en een burgerlijke nederzetting uit de Romeinse tijd noodzakelijk. Er werd bij die gelegenheid een deel van een Romeinse weg blootgelegd, die aan weerszijden met eiken palen was verstevigd om verzakking in de weke bodem tegen te gaan. De bomen blijken in het jaar 124 gekapt te zijn. Langs de ventweg die boven langs de N206 voert, is een van informatiepanelen voorziene reconstructie van die oude weg te zien.

Afb. 8. Op het terrein van de inrichting Hooze Burch bij Zwammerdam ligt in een verdiept stuk grasland het gedeeltelijk gereconstrueerde fundament van het kleine fort Nigrum Pullum. Het is niet gemakkelijk te vinden maar staat op informatiepanelen aan de ingang van de inrichting als 'castellum' aangeduid. Op de foto is een reconstructie van de poorten en het verloop van de muur te zien. Foto TGV, Leiden.

Afb. 9. Zwammerdam, reconstructie van Nigrum Pullum. Op sommige plaatsen is in de aangeduide fundamenten het originele bouw materiaal nog zichtbaar. Foto TGV, Leiden.

Zwammerdam

Een stuk stroomopwaarts van *Praetorium Agrippinae* lag een wat kleiner fort, dat een vergelijkbare ouderdom en bouwgeschiedenis kent: *Nigrum Palatum*, vermoedelijk te vertalen met 'Zwarte Modder' of iets dergelijks. Zwammerdam is vermaard geworden door de vondst, begin jaren zeventig, van zes transportschepen uit de Romeinse tijd. Twee van de weliswaar niet unieke, maar wel heel bijzondere vaartuigen zijn te zien in het nieuwe scheepsarcheologisch museum in Lelystad. In Zwammerdam zelf kan in een plantsoen bij de paviljoens van de Stichting Hooge Burch het opgemetselde fundament van de commandantswoning van het fort worden bekeken.

En elders...

Wat de nog in het terrein zichtbare herinneringen aan de Romeinse tijd betreft, is dit overzicht op het moment van schrijven redelijk compleet, maar ongetwijfeld zullen er de komende jaren op meer plaatsen initiatieven worden ontwikkeld om iets te laten zien van wat er is gevonden en/of opgegraven. Er is de laatste jaren wat meer aandacht voor de beleving van de plaatselijke cultuurhistorie. Bo-

vendien kan men op tal van plaatsen terecht in musea en oudheidkamers waar grote en kleine vondsten uit de Romeinse periode staan opgesteld. We noemen er een paar van.

Langs de Maasmond zijn heel veel sporen gevonden van agrarische nederzettingen die onderling nogal verschillen waar het de Romeinse invloed betreft. In sommige vindplaatsen lijkt men nauwelijks beseft te hebben deel uit te maken van een wereldrijk. Er zijn echter ook aanwijzingen voor bewoning van een ingewikkelder en Romeinser karakter, zoals *villa's* à la Rijswijk en mogelijk zelfs stedelijke agglomeraties. De noordkust van Goeree, de Hoekse Waard en de omgeving van Vlaardingen zijn wat dat betreft veelbelovend. Romeinse vondsten zijn gedaan in onder andere Den Briel, Vlaardingen en Rotterdam, en te zien in de historische musea aldaar (voor Rotterdam zowel in Historisch Museum Het Schielandshuis als in 'de Dubbele Palmboom' in Delfshaven).

De bodem van de gemeente Den Haag heeft de afgelopen jaren talrijke, onvermoede sporen van Romeinse bewoning opgeleverd. De meest opzienbarende vondst, vier mijlpalen uit de 2e en 3e eeuw die werden gevonden op de plek waar ze

Afb. 10. Geen pittoresk dorpje op een Grieks eiland, maar de herbouwde thermen van Heerlen in archeologisch themapark Archeon in Alphen aan den Rijn. Foto TGV, Leiden.

lang geleden zijn omgevallen, dankt de residentie overigens aan het feit dat ze een stukje van Wateringen erbij heeft gekregen om een Vinex-locatie aan te leggen. Het is niet uitgesloten dat ooit 'Romeins Voorburg' door annexatie bij Den Haag wordt getrokken. Overigens is er van al die ontdekkingen niets te zien, behalve in het Museon aan de Haagse Stadhouderslaan waar vanaf Kerstmis 1999 een Haagse Romeinsezaal te bezoeken is. Daar zijn onder meer de Wateringse mijlpalen en het skelet van een Romeins cavaleriepaard uit Ockenburgh (bij Kijkduin) opgesteld.

Leiden heeft een Romeinse reputatie die voor een deel terecht is en voor een deel op legendevorming berust. Zo heeft men in de Renaissance, afgaande op de overeenkomst in klank, de stad vereenzelvd met het uit de bronnen bekende *Lugdunum*. Die naam slaat vermoedelijk op de mysterieuze Brittenburg (zie boven). In de Leidse burcht, op zich bijzonder genoeg, zit wel Romeins bouwpuin verwerkt, maar het is geen Romeinse vesting zoals in de 16e en 17e eeuw doorgaans werd verteld. Op Leids terrein heeft echter wel een grensfort gelegen, *Matilo* genaamd, op de plek waar het kanaal van Corbulo in de Rijn uitmondde. Diverse opgravingen hebben over dit fort en de bijbehorende nederzetting informatie opgeleverd. Ter plaatse, in de wijk Leiden-Roomburg, is (nog) niets te zien; twee van hier afkomstige monumentale inscripties zijn na veel omzwervingen beland in de hal van kasteel Duivenvoorde bij Voorschoten. In Leiden zelf staat natuurlijk het Rijksmuseum van Oudheden dat de grootste collectie Romeinse oudheden van Nederland herbergt. Op het moment van schrijven is daar echter bijna niets van opgesteld; het wachten is op een nieuwe inrichting van de Romeinse afdeling die voorzien is voor najaar 2000. Wie tenslotte een impressie, hoe onvolmaakt ook, van gebouwen uit de Romeinse tijd wil zien, kan terecht in Archeon in Alphen aan den Rijn. Naast een Limburgs badhuis en een Gelderse tempel is er ook een huis uit Voorburg te bezoeken. En ook Alphen heeft, net als Valkenburg, Leiden en Zwammerdam, een Romeins fort als historische basis. Het onderzoek naar *Albanianae* is in volle gang.

Ten noorden van de grens

Tot slot voor de Noord-Hollandse lezers van dit tijdschrift: ook hun provincie heeft een Romeinse periode gekend, zij het grotendeels zonder Romeinse bezetting. Bij Velsen hebben in de eerste decennia van de jaartelling twee forten gelegen,

waarvan er één door de inheemse bevolking is belegerd en tenslotte is opgegeven toen Corbulo de Rijn als grens inrichtte. Vondsten uit Velsen zijn te zien in museum Beeckesteijn; van de forten zelf reesteert niets (ze lagen ongeveer bij de huidige Wijkertunnel). Verder is de bodem van deze provincie zeer rijk aan Romeinse importen. Er moet sprake zijn geweest van intensieve contacten met het Imperium.

Als enig mogelijk zichtbaar restant van een Romeins monument wordt wel de heuvel 'het Huld-toneel' bij Heemskerk genoemd. Deze hoogte waar in de Middeleeuwen de plaatselijke landheer werd ingehuldigd, lijkt een grafheuvel uit de Romeinse tijd te zijn geweest, maar het onderzoek dateert uit 1863 en er zou weer eens naar de gegevens gekeken moeten worden om zekerheid te verkrijgen. Voor zowel Noord- als Zuid-Holland geldt dat er voortdurend en intensief naar 'de gegevens' wordt gekeken, zodat het verhaal van Romeins Holland de komende jaren zeker zal worden uitgebreid en verlijnd.

Evert van Ginkel

TGV teksten en presentatie, Leiden

Inhoud van de 31e jaargang

Artikelen

- Wim van Anrooij
Literatuur, het Hollandse hof en de Hollands/Zeeuwse adel 234-243
- Jeroen Blaak
Worstelen om te overleven. De zorg om het bestaan in het Memoriaal van Hermanus Verbeek (1621-1681) 1-18
- Dick E.H. de Boer
Holland in Pruisen, of: het gelijk van Vondel 219-233
- J.W.J. Burgers
Holland omstreeks 1100. De 11e-eeuwse transformatie van het Westfriese graafschap 199-209
- Mario Damen, Marika Keblusek en Ingrid van der Vlis
Inleiding: Duizend jaar Holland 191
- Myriam Everard
Vrouwen voor 't vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse politiek 272-281
- Elizabeth den Hartog
'In wintertijt in Drechtlerlant...'. Over sarcofaagdeksels, kerken en de Hollands-Friese oorlogen 210-218
- Manon van der Heijden
Op de grens van spel en overtreding. Een bruilofsritueel in de 16e en 17e eeuw 63-73
- Lidewij Hesselink
Goud- en zilversmeden en hun gilde in Amsterdam in de 17e en 18e eeuw 127-147
- A.H. Huussen jr. en C. Wes-Patoir
Hoe een ambitieuze predikant te Smirna professor te Leiden werd. Brieven van Ds. Johannes Heyman en Gisbert Cuper, 1699-1710 87-100
- Jaap Jacobs
De frustratie van Adriaen van der Donck, kolonist in Nieuw-Nederland 74-86
- Paul Knevel
Een millenniummuseum voor een nieuwe eeuw. Tien eeuwen Hollandse geschiedenis in tien objecten 293-307
- Johan Koppenol
Het Gulden Jaar 1600 in gedichten 252-260